

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Şerife KARACA

**DÂRENDEVÎ HULÛSÎ EFENDİ DİVANI'NDA TİPLER
VE KİŞİLİKLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUŞ-2022

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Şerife KARACA

DÂRENDEVÎ HULÛSÎ EFENDİ DİVANI'NDA TİPLER
VE KİŞİLİKLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Dr. Öğr. Üyesi. Hulusi EREN

MUŞ-2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET.....	V
ABSTRACT	VII
ÖNSÖZ.....	IX
KISALTMALAR	XI
GRAFİKLER DİZİNİ	XII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMAN HULÛSÎ ATEŞ'İN HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.1. HAYATI.....	5
1.2. EDEBÎ KİŞİLİĞİ	5
1.3. ESERLERİ	6
1.3.1. Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî.....	6
1.3.2. Mektûbât-ı Hulûsî-i Dârendevî	6
1.3.3. Şeyh Hamîd-i Velî Cami Minberinden Hutbeler	7

İKİNCİ BÖLÜM

HULÛSÎ-İ DÂRENDEVÎ DÎVÂNI'NDA TİPLER

2.1. TAHAYYÛLÎ-TASAVVURÎ TİPLER (Hikâye-destan-masal kahramanları) ..	8
2.1.1. Müsbet Tipler	8
2.1.1.1. Abdâl	8
2.1.1.2. Ârif	9
2.1.1.3. Âşık	11
2.1.1.4. Deli	28
2.1.1.5. Dervîş	30
2.1.1.6. Kâmil	32

2.1.1.7. Kutub.....	34
2.1.1.8. Mü'min.....	35
2.1.1.9. Mürîd.....	37
2.1.1.10. Mürşid	39
2.1.1.11. Rind.....	45
2.1.1.12. Sevgili	48
2.1.1.13. Sûfî.....	55
2.1.1.14. Vaiz	59
2.2. MENFÎ TİPLER.....	62
2.2.1. Adû.....	62
2.2.2. Ağyâr.....	63
2.2.3. Câdû	64
2.2.4. Kâfir	65
2.2.5. Münâfık.....	66
2.2.6. Rakîb	67
2.2.7. Zâhid	69
2.3. TEMSİLÎ/SEMBOLİK TİPLER.....	72
2.3.1. Bülbül (Andelîb).....	72
2.3.2. Gül.....	74
2.3.3. Pervâne.....	75
2.3.4. Şem'	77

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÂRENDEVÎ HULÛSÎ EFENDİ DÎVÂNI'NDA KİŞİLİKLER

3.1. MUTASAVVIF KİŞİLİKLER.....	83
3.1.1. Hallâc-ı Mansûr.....	83
3.1.2. İbrahim Bin Edhem	86

3.1.3. Somuncu Baba.....	87
3.1.4. Tâceddin-i Veli.....	88
3.2. DİNÎ KİŞİLİKLER.....	90
3.2.1. Peygamberler.....	91
3.2.1.1. Hz. Âdem.....	91
3.2.1.2. Hz. Eyyûb.....	92
3.2.1.3. Hz. İbrahim	93
3.2.1.4. Hz. İlyâs	94
3.2.1.5. Hz. İsâ	95
3.2.1.6. Hz. Nûh	97
3.2.1.7. Hz. Muhammed Mustafâ.....	97
3.2.1.8. Hz. Mûsa	100
3.2.1.9. Hz. Süleymân	101
3.2.1.10. Hz. Ya'kûb	103
3.2.1.11. Hz. Yûsuf	106
3.2.2. Sahâbeler	110
3.2.2.1. Çâr-yâr.....	110
3.2.2.2. Hz. Fâtıma	111
3.2.2.3. Hz. Hüseyin.....	111
3.2.3. Diğer Dinî Kişilikler.....	113
3.2.3.1. Hz. Hızır	113
3.2.3.2. Hz. İmrân.....	115
3.2.3.2. Hz. Lokmân	116
3.2.3.3. Hz. Meryem.....	118
3.3. TARİHÎ/EFSANEVÎ (DESTANÎ/MİTOLOJİK) KİŞİLİKLER.....	119
3.3.1. Tarihî/Efsânevî Kişilikler	119

3.3.1.1. Ferhâd ile Şîrîn	119
3.3.1.2. Leylâ ile Mecnûn.....	121
3.3.1.3. Vâmık ile Azrâ	123
3.3.2. Mitolojik Kişilikler.....	126
3.3.2.1. Ashâb-ı Kehf	126
3.3.2.2. Behlûl	126
3.3.2.3. Cem	127
3.3.2.4. Fağfür	128
3.3.2.5. İskender	128
3.3.2.6. Kârûn.....	129
3.3.2.7. Nemrûd.....	130
3.3.2.8. Rüstem-i Zâl.....	130
SONUÇ.....	133
DİZİN	137
KAYNAKÇA	140
EKLER.....	145

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DÂRENDEVÎ HULÛSÎ EFENDİ DİVANI'NDA TIPLER VE KİŞİLİKLER

Şerife KARACA

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi. Hulusi EREN

2022, 158 sayfa

Bir milletin kendi değer yargılarını öğrenmesi kültürel ve sanatsal açıdan hayati önem arz etmektedir. Bilindiği üzere millî kimlik bilincinin oluşması açısından ulusların edebiyatları vazgeçilmezdir. Toplumun davranış ve yapısını temsil eden tipler de bu düşünceden hareketle ele alınmalıdır. Böylece hem edebî eserlerin anlaşılması kolaylaşacak hemde toplumun değer yargıları daha iyi biçimlenecektir. Klasik Türk şiiri her dönem kendi bünyesinde anlaşılmaya ve anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Divan şiirinin remizlerle örülü dünyasını anlamak için metinlerin arka planını bilmek gerekir. Biz de bu amaçla çalışmamızın eksenini, toplumun taşıyıcı kodu formatında olan tip ve kişiliklere ayırdık. Ele aldığımız tip ve kişilikler, toplumdaki her bir ferde karşılık gelmekte, onların psikososyal durumunu yansıtmaktadır. Tip, toplumdaki belirgin davranışları temsil eder. Divan şiirinde belirgin davranışları temsil eden pek çok tip vardır. İncelemiş olduğumuz *Hulûsî-i Dârendevî Divanı*'ndaki bu tipler üç ana başlık altında değerlendirilmiştir. Bunlar âşık, mâşuk, rind, derviş, sâki gibi tahayyulî ve tasavvurî tipler; ağyâr, adû, rakip, zâhid gibi menfî tipler ile bülbül, gül, şem, pervâne gibi temsili/sembolik tiplerdir. Kişilik ise, günlük hayatta sıklıkla karşılaşılabileceğimiz insanları yansıtmaktadır. Zaman içerisinde değişebilirler, statik değildirler. *Dîvân*'da tespit ettiğimiz kişilikler: Mutasavvıf kişilikler, Dinî kişilikler ve Tarihî/Efsanevî (Destanî/Mitolojik) kişilikler başlıklarından oluşmaktadır.

Çalışmamıza konu olan Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi, 1914-1990 yılları arasında Malatya'nın Dârende ilçesinde yaşamış Nakşibendi tarikatının müritlerinden birisidir. Hulûsî Efendi'nin; *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, *Mektûbât-ı Hulûsî-i Dârendevî* ve *Şeyh Hamîd-i Velî Cami Minberinden Hutbeler* adlı eserleri olmak üzere üç eseri vardır. *Dîvân*'daki şiirlerinin birçoğunda tasavvufî tip ve kişiliklere yer vermiştir. Bu çalışmada Osman Hulûsî Efendi'nin divanındaki beyitler üzerinden tip ve kişilikleri nasıl

işlediği ve bunlara yüklediği roller incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Tip, Kişilik, Klasik Türk Şiiri, Divân-ı Hulûsî-i Dârendevî

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

DÂRENDEVÎ HULÛSÎ EFENDİ DİVANI'NDA TİPLER VE KİŞİLİKLER

Şerife KARACA

Advisor: Assistant Professor Hulusi EREN

2022, Page: 158

It is vital for a nation to learn its own value judgments culturally and artistically. As it is known, the literatures of nations are indispensable in terms of creating national identity awareness. The characters that represent the behavior and structure of the society should also be handled with this view. Thus, both the literary works will be easier to understand and the value judgments of the society will be better shaped. Classical Turkish poetry, has been tried to be understood and interpreted within its own term. It is necessary to know the background of the texts in order to understand the world of Divan poetry adorned with symbols. For this purpose, we have separated the axis of our study into characters which have in the carrier code format of the society. The characters we analyze, correspond to each individual in the society and reflect their psychosocial status. Type represents pronounced behavior in society. There are characters in Divan poetry representing prominent behaviors. These characters in the 'Hulûsî-i Dârendevî Divanı which we have examined with great care, have been evaluated under three main titles. These characters are such as; imaginative and sufi characters: Âşık (Lover), Mâşuk, Rind, Derviş (Dervish) and Sâki; Negative characters: Ağyâr, Adû, Rakip and Zâhid; Figurative characters like: Bülbül (Nightingale), Gül (Rose), Şem (Candle), and Pervâne (Butterfly). The character reflects the people we can meet often in Daily life. They can change over time, they are not static. The characters we identified in Divân literature are as follows: Sufi characters, Religious characters and Historical/Legendary (Epic/Mythological) characters.

Es-Seyyid Osman Hulusi Efendi; who was the subject of our study, lived in the town of Darande in Malatya between 1914 and 1990 and he was one of the followers of the Naqshbandi tariqa. Hulûsî Efendi has three works. These works are “*Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*”, “*Mektûbât-ı Hulûsî-i Dârendevî*” and “*Şeyh Hamîd-i Velî Cami*

Minberinden Hutbeler". He has included sufi characters in many of his poems in his divan. In this study, how Osman Hulûsî Efendi handles the type and characters through the couplets on his *Divan* and the roles they have applied on couplets will be examined.

Key Words: Type, Character, Classical Turkish Poem, Divân-ı Hulûsî-i Dârendevî

ÖNSÖZ

Tip kalıplaşmış davranış biçimlerini temsil eder. Tipleşme süreci uzun bir zaman dilimini ifade etmektedir. Tipler bulunduğu coğrafyada ve zamanda anlatıcı tipolojisi görevini üstlenir. Yani bir nevi toplumun kültürel taşıyıcısı gibidir. Kişilik ise, zamanla değişen davranış yapısını temsil etmektedir. Dönem içerisinde yaşamış, o döneme mâl olmuş tip ve kişilikler üzerinden sosyolojik bir değerlendirmede bulunulabilir. Çalışma alanı olarak belirlediğimiz tip ve kişilikler, Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi *Dîvân*'ı üzerinden anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın ilk bölümünde tip ve kişiliğin tanımı verilerek, öneminden bahsedilmiştir. Ardında da Osman Hulûsî Efendi'nin hayatı, edebî kişiliği ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

Mutasavvıf bir kişiliğe sahip olan şair, yirminci yüzyılda yaşamıştır. Hem manzum hem de mensur eserleri mevcuttur. Şair yer yer hece ölçüsü ve aruz veznini birlikte kullanmıştır. Bunun en güzel örneği çalışmamıza konu olan *Dîvân*'ıdır. *Dîvân* içerisinde aruz vezni ile yazılan şiirleri yanında hece ölçüsü ile de kaleme aldığı deyişleri vardır. Şair yer yer âyet ve hadislerden de iktibas yapmıştır. Mahlas olarak ise *Hulûsî*, *Karîbullah* ve *Hakkî Baba* isimlerini seçmiştir. *Dîvân*'ı içerisinde 466 gazel, 18 mesnevi, 40 kıt'a, 195 rubâî, 470 müfred ve 91 mısra yer almaktadır. Hulûsî Efendi, *Dîvân*'ında güzel ahlaktan, iyilikten ve nefis terbiyesinden bahsederek âdeta kâmil bir insan portresi çizmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde tipler üç alt başlık altında kategorize edilmeye çalışılmıştır. Bunlar *Müsbet tipler*, *Menfî tipler* ve *Temsilî/Sembolik tiplerden* oluşmaktadır. *Dîvân*'da *Müsbet Tipler* ilk sırada yer alırken, onu sırasıyla *Menfî Tipler* ve *Temsilî/Sembolik Tipler* izlemektedir. Her bir tip için *Dîvân*'dan beyitler seçilerek örneklendirilmiştir.

Metnin üçüncü bölümünde ise kişilikler üç alt başlık altında değerlendirilmiştir. Bunlar; *Mutasavvıf Kişilikler*, *Dinî Kişilikler* ve *Tarihî/Efsanevî (Destanî/Mitolojik) Kişiliklerden* oluşmaktadır.

Çalışmanın sonunda ise kavramlar ve terimler dizini eklenerek okuyuculara kolaylık sağlanmak istenmiştir. Sonuç olarak; bir toplumun sosyo kültürel yapısı hakkında fikir yürütebilmemiz ve daha sağlıklı sonuçlara ulaşabilmemiz için tip ve kişilik

analizi yapmak işimizi kolaylaştırmaktadır. Biz de bu amaçla, *Hulûsî Efendi Dîvânı*'ndan yola çıkarak tip ve kişilikler vasıtasıyla toplumun genel yapısı ve işleyiş düzeni hakkında bilgi sahibi olmayı gaye edindik.

Çalışmam esnasında bilgi ve birikimlerinden istifade ettiğim, teşvik ve yardımlarını esirgemeyen çalışmamın her safhasında sorduğum sorulara nezâketle cevap veren, beni bu çalışmaya lâayık gören kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Hulusi EREN'e teşekkür ederim. Her anımda yanımda olan, hayat arkadaşım Samed KARAGÖZ'e de teşekkür ediyorum. Eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi desteğiyle her zaman yanımda olan sevgili aileme de teşekkürü bir borç bilirim.

KISALTMALAR

a.s	:	Aleyhisselâm
Bk.	:	Bakınız
C.C	:	Celle celalühü
D.	:	Divan
Haz.	:	Hazırlayan
MÖ.	:	Milattan önce
S.	:	Sayı
s.	:	Sayfa
sav.	:	Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
SBE.	:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
vb.	:	ve benzeri
vd.	:	ve diğerleri
Yay.	:	Yayımları
yy.	:	Yüzyıl

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 2.1. Müsbet Tipler.....	61
Grafik 2.2. Menfî Tipler.....	71
Grafik 2.3. Temsîli/ Sembolik Tipler.....	80
Grafik 3.1. Mutasavvıf Kişilikler.....	89
Grafik 3.2. Dinî Kişilikler.....	109
Grafik 3.3. Sahabeler.....	113
Grafik 3.4. Diğer Dini Kişilikler.....	118
Grafik 3.5. Tarihî/Efsanevî Kişilikler.....	125
Grafik 3.6. Mitolojik Kişilikler.....	131

GİRİŞ

Bir toplumun değer yargıları, psikososyal durumu ve yapısı ideolojik açıdan incelenmek istense hiç şüphesiz ki bu o dönem içerisinde yazılan edebî eserler yardımıyla anlaşılacaktır. Klasik Türk edebiyatı bünyesinde yazılan birçok eser, derin bir kültür birikiminin sonucu olarak edebî metinlerde bunu gösterir. Dönem içerisinde meydana gelen her eser, kendi toplumuna ayna tutmuş o toplumun bir nevi tercümanı olmuştur denilebilir. Uludağ ise; dönemine tanıklık eden bu eserlerin birçok yönden değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir:

“Yaşanılan coğrafya, edebî eserin içinde teşekkül ettiği toplumun sosyo- kültürel birikimi, dönemin önemli tarih hâdiseleri, toplumun genelinde kabul edilip yaygınlaşan dinî anlayış, eseri kaleme alınan şahsın dünya görüşüne ideolojisi gibi birçok unsur, manzum veya mensur olarak yazılmış, temel malzemesi insan olan edebî eserlerin beslendiği muhtelif kaynaklar olarak zikredilebilir” (2019: 914).

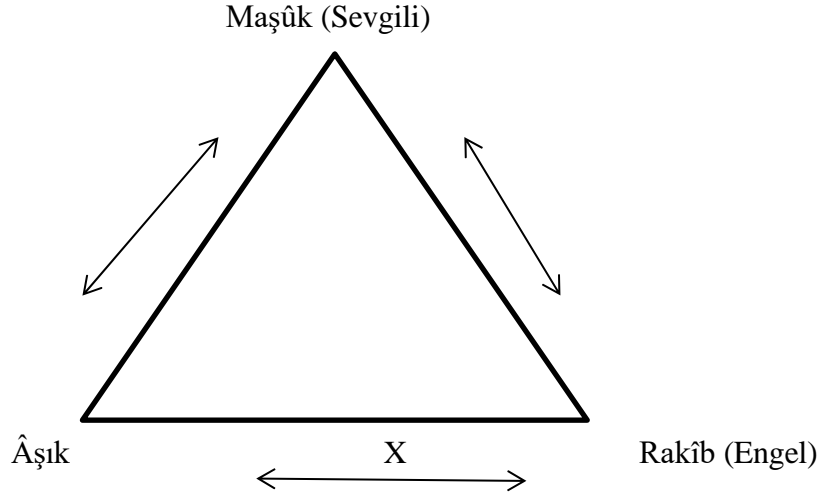
Toplumun davranış yapısını temsil eden tipler ve kişilikler de bu düşünceden hareketle ele alınmıştır. Tip, değişim göstermeyen davranış kalıplarını temsil eder. “Gerçekte var olan şahsiyetlerin birer yansıması olup, gerçek hayatta yaşamış kişilerin ön plana çıkmış özelliklerinin kendilerinde toplanmasıyla oluşmuş, kurgulanmış ve idealize edilmiş sembollerdir” (Uludağ, 2019: 915). Tip, prototip dediğimiz örnek kişiliklerin toplum içerisindeki yansımasıdır. Bir tipin oluşabilmesi için uzun bir süreç gereklidir:

“Yüzyıllar boyu oluşan kültür, olgunlaşma sürecinde tipini de yetiştirip, eksik-aksak taraflarını tamamlayıp düzeltiyor. Olgun şeklini alan (tamamlanan) tip toplumun değerlerini temsil ediyor (dünyevi aşktan ilahi aşka geçişi temsilde aşık tipinin bir görünüşü olan Mecnun’da olduğu gibi)” (Akkuş, 1995: 20).

Çalışma kapsamında ele alınan tipler *Tahayyülî-Tasavvurî tipler* başlığı altında *Müsbet, Menfî veTemsilî/Sembolik* tipler alt başlıklarıyla incelenmiştir.

Tipler genellikle sadece bir yönüyle ön plana çıkmamışlardır. Toplumda farklı şekillerde kendilerini temsil etmişlerdir. Her tip, zıddını var etmiştir diyebiliriz. Örneğin; âşık, maşûk ve rakîp bunun en bariz örneğidir.¹

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Ekici, 2018.

“Klasik edebiyatta âşık için birçok sıfat kullanılmıştır. Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir: Kararsız, sabırsız, şûrîde, mest, çaresiz, gam yiyen, zayıf, hasta, esir, bende, dîvâne, ehl-idil, erbâb-ı dil, Mecnûn, Ferhâd. Klasik şiirde genelde âşık ve rakip üçgeni vardır ve şair daima âşık durumundadır” (İlhan, 2016: 88).

Dîvân şiirinde muhabata iletilmek istenilen mesaj hemen hemen âşık ve sevgili tipi üzerinden anlatılmıştır. Ele alınan bu tiplerle ilgili Akkuş’un sosyolojik bir değerlendirmesi şöyledir:

“Tip ve kişilikler anlamı güçlendirmek, süslemek ve okuyucuda ilgi uyandırmak üzere kullanılan birer şiir malzemesidir. Bu özellikler toplumun olumlu ve olumsuz düşüncelerini besler. Dolayısıyla olumlu ve olumsuz özellikler, yaşayan kişinin yahut var edilen tipin temel davranışları olarak sembolleşir. Söz konusu kişinin özellikleri gerek kendi döneminde gerekse kendinden sonraki dönem topluluklarının hayatında örnek olarak sunulur. Benzetme veya ilişkilendirme ile şairin toplulukları bilgilendirme, öğretme, yönlendirme veya eğlendirme faaliyetlerine malzeme olur” (Akkuş, 2002: 124).

Bizim de çalışma alanımızı oluşturan tip ve kişilikler, Hulûsî Efendi’nin *Dîvân’ı* incelenerek tespit edilmiştir. Metinde alt başlık olarak verdiğimiz *müsbet tipler* olumlu tiplere karşılık gelirken, *menfî tipler* ise olumsuz kişileri temsil etmektedir. Ele almış olduğumuz *Dîvân*, tipler açısından zenginlik gösterirken bir yandan da toplumun her kesiminden halkı yansıtmaları bakımından oldukça önemlidir. Kişilikler ise, değişim gösteren bir yapıya sahiptir. Kişilik analizi yapmak, eserin muhtevası, şairin psikolojisi ve dönem hakkında birçok açıdan ipuçları sunmaktadır. *Dîvân*’da karakterler *Mutasavvıf, Dinî ve Tarihî/Efsanevî (Destanî/Mitolojik)* alt başlıklarıyla ele alınmıştır.

Çalışmanın Konusu

Ele almış olduğumuz çalışma, Osman Hulûsî Ateş'in *Dîvân-ı Hulûsî Dârendevî* adlı eserindeki tip ve kişilik analizini konu edinmektedir. Toplumsal hayat içerisinde belirli zamanlarda varolmuş bu tipler çeşitli yönleri ile irdelenmeye çalışılmıştır. Sosyolojik bağlamda her bir tip ve kişiliğin taşıdığı fonksiyon menfî, temsili, destanî ve tasavvufî vb. daha birçok tip ve kişilik üzerinden verilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın Önemi

Osman Hulûsî Ateş'in çalışmaya konu olan *Dîvân'ı* tasavvufî bir mahiyete sahip olduğu için daha çok bu yönde çalışılmıştır. Edebî ve sanatsal bir bakış açısı ile irdelemeye çalıştığımız *Dîvân'da*, tip ve kişilik analizi yapmak bizlere birçok yönden önemli bilgiler vermektedir. Şairin psikolojik yapısı, toplumun işleyiş düzeni hakkında okuyuculara ipuçları sunmak bunlardan bazılarıdır. Asırlardır güçlü bir medeniyetin panoramasını çizmiş olan klasik Türk şiiri, arka planda birçok kültürel öğeyi de barındırmıştır. Sosyolojik, mitolojik, psikolojik ve tarihsel bağlam, *Dîvân* içerisindeki tip ve kişilikler aracılığıyla analiz edilmeye çalışılmıştır. Her bir tip ve kişiliğin sosyal hayat içerisindeki konumuna dikkat çekilmiş ve üstlendikleri fonksiyonlar beyitler üzerinden yansıtılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın Amacı

Çalışma ile klasik Türk şiirinin 20. yüzyılda da hâlen etkisinin sürdüğünü ve bu yönde çalışmalar ortaya konulduğunu göstermek amaçlanmıştır. Osman Hulûsî Ateş ve *Dîvân'ının* muhteva yönünün daha iyi anlaşılmasını sağlamak ve yeni açılımlar getirmek, öncelenen hedefler arasındadır. Mutasavvıf bir şair olan Hulûsî Efendi, daha çok İslâmî yönüne ağırlık verilerek çalışmalara konu edilmiştir. Edebî bir bakış açısıyla ve dinî terminolojisinin de imkânlarından yararlanılarak tip ve kişilik tahlili yapmak çalışmanın temel gayesini oluşturmaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Osman Hulûsî Efendi'nin *Dîvân'ı* içerisindeki tip ve kişilik analizi noktasında, *Prof. Dr. Metin Akkuş'un Nefî Dîvânı'nda Tipler ve Kişilikler* adlı çalışma, taslak olarak istifade edilen kaynaklar arasında ilk sırada yer almaktadır. Akkuş'un çalışmasında oluşturmuş olduğu şablon takip edilerek, tipler ve kişilikler ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

İlk bölümde şairin hayatı, edebî kişiliği ve eserleri hakkında ayrıntılı olarak bilgi verilmiştir. Ardından tipler kendi arasında *müsbet*, *menfi* ve *temsili/sembolik* olarak üçe ayrılmıştır. İkinci ve en kapsamlı bölümde ise; mutasavvıf, dinî, tarihî/efsânevî ve mitolojik olmak üzere kişilikler dört ana bölümde incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMAN HULÛSÎ ATEŞ'İN HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.1. HAYATI

Hulûsî Efendi, 1914 yılında Malatya'nın Dârende ilçesinde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini babası Hasan Feyzi Efendi'den almıştır. Zaman içerisinde Arapça ve Farsça gibi dilleri de öğrenerek kendisini yetiştirmiştir. Nakşibendi müritlerinden olan Sivaslı İsmail Hakkı Toprak Efendi'ye bağlanmış ve onun yolunda ilerlemiştir. Tarikat silsilesi Hacı Ahmed Niksârî, Mustafa Hâkî Tokâdî, Halil Hamdi Tokâdî, Mustafa Çorumî, Yahya Dağıştânî ve Abdullah Mekkî vasıtasıyla Nakşibendiyye-Halidiyye'nin kurucusu Hâlid el-Bağdâdî'ye kadar uzanır (Akkuş vd. 2013: XXI-XXII).

Yaşamı boyunca birçok dalda kendisini yetiştirmiştir. Marangozluk, ciltçilik ve hakkaklık meslekleriyle meşgul olmuştur. Hulûsî Efendi, Dârende'nin gelişimi için birçok imar faaliyetinde önyak olmuştur. Bu amaç doğrultusunda 1986 yılında Es-Seyyid Osman Hulusi Vakfı'nı kurmuştur. Onun; kütüphane, okul ve kurs açılması noktasındaki gayretleri, ilime ve bilime olan hassasiyetini ortaya koymaktadır. Babasının vefatından sonra Somuncu Baba Camisindeki imam hatiplik görevine geçerek bu görevini 1987 senesine kadar sürdürmüştür. Şair, 14 Haziran 1990 yılında vefat etmiştir. Kabri, Dârende Şeyh Hamid-i Veli Somuncu Baba Cami içerisinde yer almaktadır.

1.2. EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Hulûsî Efendi'nin ilime olan ilgisi küçük yaşlarda başlamış ve ilk eserlerini bu dönemden itibaren vermeye başlamıştır. "Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi'nin ilme verdiği önem kadar, kendini ilmi anlamda yetiştirmiş ilim adamlarına gösterdiği önem ve ilgi de zikredilmeye değerdir. Birçok âlim gibi Hulûsî Efendi'nin kendisi de ilmî konularda söz sahibi olan bir zatdır (Çelikkaya, 2017: 27). Arapça ve Farsça öğrenerek kendisini yetiştirmiştir. Çoğu mutasavvıf şair gibi eserlerinde dinî ve tasavvufî öğeleri işlemiştir. Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kurallarını tüm hayatına nakşeden şair bu düstûr ile yaşam sürmüştür. Divân şiirinin 20. yüzyıldaki temsilcisi olarak, eserlerini geleneğin çizgisinde ve muhtevasına uygun olarak kaleme almıştır. Eserlerinde topluma yönelik öğütte bulunarak, her zaman iyi ve doğru olanın tercih edilmesinin gereğini vurgulamıştır. Zaman zaman aruz vezni ve hece ölçüsünü birlikte kullanarak, anlatımda

akıcılığı söz sanatlarıyla sağlamıştır. Eserlerinde toplumun hemen her kesimine ışık tutarak rehberlik yapmıştır.

1.3. ESERLERİ

1.3.1. Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî

Dîvân'daki şairlerin birçoğu aruz vezni ile yazılmıştır. Mesnevi, rubâî, kıta, müfred ve mısralardan oluşan şiirleri de bulunmaktadır. Yer yer hece ölçüsü ile oluşturulmuş deyişleri dikkat çekmektedir. Bunlar arasında aruzla yazılmış aşktan bahseden gazelerde Fuzulî ve Niyaz-i Mısırî ifade ve edası, hece ile yazılmış olanlarda ise Yunus Emre tesiri açıklıkla görülmektedir (Akkuş ve Yılmaz, 2013: XXX). Şair, Hulûsî, Hakkî Baba ve Karîbullah mahlaslarını kullanmıştır. Mutasavvıf bir şair olan Hulûsî Efendi, *Dîvân*'ını tasavvufî bir edayla kaleme almıştır. Topluma öğüt niteliğindeki sözleri hemen her beyitte sezilmektedir. Hakk'ın yolundan ayrılmamanın ve güzel işlerle meşgul olunması gerektiğinin vurgulanması bunun örneklerindedir. Anlatımda akıcılık; istifham, teşbih ve leffü neşr gibi sanatlarla sağlanmıştır. Eser, 2013'te Prof. Dr. Mehmet Akkuş ve Prof. Dr. Ali Yılmaz tarafından yayıma hazırlanarak okuyucuya sunulmuştur.

1.3.2. Mektûbât-ı Hulûsî-i Dârendevî

Şairin dostlarına, akrabalarına yazmış olduğu mektupları içermektedir. Manzum ve mensur olarak kaleme alınan toplam 66 mektuptan oluşmaktadır. Metin içerisinde rubâî, müfred, kabir ve değişik eser kitabelerinin yer aldığı tarihler bulunmaktadır. Müfredler alfabetik bir sıra gözetilerek kaleme alınmıştır. Her bir bölüm farklı bir hitap cümlesiyle başlamaktadır. Örneğin; Kerîmem Fatıma'ya (4.mektup), Ey Nûr-ı Dîde (38. mektup), Ey Servî-nihâl-i Bâğ-ı Behçet (54. mektup), Ey Rûh-i Revânım (66. mektup) vb. şeklindedir. Hulûsî Efendi, zaman zaman ayet ve telmihlere başvurarak sözlerini daha da etkili kılmaya çalışmıştır. Sa'dî, Molla Camî ve Mevlânâ gibi büyük şairlerin sözlerine de yer vererek anlatımını kuvvetlendirmiştir. Mektupların muhtevası öğüt niteliği taşımaktadır. Eserin son kısmında mektupların konuları ve şahıslar fihristi yer almaktadır. Böylece, mektupların sırasıyla kimin için kaleme alındığı kolaylıkla anlaşılabilir. Eser 1996 yılında, Mehmet Akkuş tarafından yayına hazırlanarak, XVII+ 252 sayfası, Türkçe harflerle yazılı olan ve geri bölümleri de Osmanlıca orijinalinden oluşan; toplam 424 sayfa şeklinde Ankara'da basılmıştır (Akkuş ve Yılmaz, 2006: XLI).

1.3.3. Şeyh Hamîd-i Velî Cami Minberinden Hutbeler

Osman Hulusi Ateş'in, 42 yıllık imam hatiplik görevi etrafında meydana getirdiği hutbelerini içermektedir. Eserde 150 tane hutbe yer almaktadır. Son bölümde lügatçenin ve bazı hutbelerin ise orijinal nüshası verilmiştir. Diğer eserlerde olduğu gibi bu eserde de öğüt niteliği taşıyan sözlere rastlanmaktadır. Sosyal hayata ait birçok konuyu ele alan şair, vatan sevgisi, millî birlik ve beraberliğin önemi gibi konulara dikkat çekmektedir. Bu eserler 1986 yılında kendi adıyla kurmuş Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Vakfı tarafından neşredilerek, insanlığın istifadesine sunulmuştur (Akkuş ve Yılmaz, 2013: XXXI).

İKİNCİ BÖLÜM

HULÛSÎ-İ DÂRENDEVÎ DÎVÂNI'NDA TIPLER

2.1. TAHAYYÛLÎ-TASAVVURÎ TIPLER (HİKÂYE-DESTAN-MASAL KAHRAMANLARI)

Klasik Türk şiirinde tipler bahsine, en geniş kapsamda tahayyülî-tasavvurî tipler başlığı altında değinilmiştir. Hayalî ve tasvirî olarak ele ele alınan her bir tip, sosyal hayat içerisinde kendini var etmiştir. Dîvân şairleri, zihinlerinde en üst düzeyde örnek bir insan oluşturmak istemiş ve bu sayede de bir tip tasarlama gayretinde olmuşlardır. Zihinde, hayalî ve tasvirî olarak oluşturulan her bir tip toplumda karşılaşılan ya da karşılaşma ihtimali yüksek olan kişilerdir. Zengin bir edebiyatın ürünü olan dîvân şiirinde, bu tür tiplere rastlamak olasıdır. Anlatılagelen kıssalar, dîvânlar, destanlar, masallar vb. daha birçok kaynakta tahayyülî ve tasavvurî tiplerin izlerini sürmek mümkündür.

2.1.1. Müsbet Tipler

2.1.1.1. Abdâl

Gezgin dervişlere verilen isimdir. Kalender tipine benzer özellik taşırlar. Abdâl tipi Allâh yolunda çile çeken kimseyi temsil etmektedir. Yaratıcıya teslim olandır. Görünüş olarak dilenciye andırmakta ve düşkün bir halde yaşamaktadır. Onlar için makam, servet, sefa önemli değildir. Rintçe bir hayat sürerek, sevgiliye ulaşmak temel gayeleridir. Dünyaya yüz çevirmiş olan bu kişiler için fakirlik hırkasını giymek, en büyük zenginliktir. Dîvân şiirinde klişeleşmiş olarak, şairler ve âşıklar kendilerini abdal tipi ile özdeşleştirmişlerdir. Üstlenilen fonksiyon ve uyum itibariyle bir benzerlik söz konusudur. Kalender ve abdallar, davranış itibariyle âşık tipini idealize etmektedirler. Çünkü âşık, toplum nezdinde hoş karşılanmayacak davranışlarda bulunmuş ve gururunu ayaklar altına almıştır. Utanma ve edep adına bir şey olmayan âşık tipi için kınanmak ve ayıplanmak zevk vericidir. Âşığın ruhunu okşayarak onu şevke getirmektedir. Âşıklığın doğası gereği, şan ve aşk bir arada bulunmaz. Birbirine zıt olan bu iki durum âşıklık halleri arasında görülmesi mümkün olmayan bir durumdur. Gönlün şöhret ve makam hırsıyla dolu olması gizli şirk olarak da nitelendirilmiştir. Bu sebeple de insanı asıl amacından alıkoyacak şeylerden uzak durulması öğütlenmiştir.

“Abdallar, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda önemli hizmetleri olan ve

balkanlardaki fetih hareketlerine de katılan derviş topluluğudur. Kaynaklara göre, XIV ve XV. yy. larda düşünce, inanış, davranış ve kıyafet itibariyle hemen birbirinin aynı olan Abdallar, Kalenderîler, Bektaşîler, Işıklar ve bunlara benzer zümreler, aralarında hemen hiçbir fark gözetilmeden birbiri yerine kullanılmaktadır”(Üstüner, 2007: 338).

Soyunup varlığın derde düş **abdâl** ol

Hem hamûle-i aşkı al arkana hammâl ol (263/1)

[(Ey âşık); varlıktan soyunarak derde düş ve abdal ol. Aşk yükünü arkana al, hamal ol.]

Hulûsî Efendi bu beyitte, insanın varlık ve benliğinden soyutlanarak dert ehli bir abdal ve aşk yükünü taşıyan bir hamal olması gerektiğini vurgulamıştır. Burada, âşık tipine ait özelliklerin abdal tipine yüklendiği görülmektedir. Tasavvuf anlayışında, insanın dünyevî olarak her türlü unsurdan uzaklaşarak yalnızca yaratıcıya ulaşması gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Toplum içerisindeki itibar ve benliklerinden geçecek âşıklar için bu bir şeref olarak görülmüştür. Abdal denilen tipler, maddî olarak her şeyden kendilerini tecrîd ederek yokluk elbisesini giymiş kimselerdir. Onların en büyük zenginliği dertleri ve kalenderâne yaşam tarzlarıdır. Kendilerini hor göstererek ve ayıplatarak nefsânî isteklerini yok etmek istemişlerdir.

2.1.1.2. Ârif

Bilgili, Allah'ın varlığından haberdar olan kimsedir. Âşıklar için ârif tabiri de kullanılmaktadır. Ârif denilen bu tip, toplumda üst seviyede bir konumu temsil etmektedir. “Kelime olarak; bilen, vâkıf, âşına, tanıyan, anlayışlı, kavrayışı mükemmel, irfan ve marifet sahibi gibi mânâlara gelmektedir. Tasavvufta ise; Allâh Tealâ'nın kendi zatını, sıfatlarını, isimlerini ve fiillerini müşahede ettirdiği kimsedir” (Uludağ, 2012: 44). İyilik için gayret gösteren, kötülükten ise daima kaçınan kişidir. Dünyalık hiçbir kaygı ve tasa peşinde olmayan âriflerin en büyük gayesi sevgili ile bir olmaktır.

Hulûsî müdâm mest-i gam-ı aşkın olupdur

Ey **ârif**-i dâna şâhid-i pâzâr-ı muhabbet² (32/7)³

[Ey bilgili ârif, muhabbet pazarının dilberisin. Hulûsî, daima [senin] aşk gamının sarhoşudur.]

² Beyitlerin yazımında divandaki imlaya bağlı kalınmıştır.

³ Parantez içindeki rakamlar şiir ve beyit numaralarını ifade etmektedir.

Beyitte, aşk hastalığının sarhoşu olan ârif tipi ele alınmıştır. Bilindiği gibi ârifler Allâh dostudur. Bunlar aşk sarhoşu olup muhabbet pazarının sevgilisi gibi olan bilgili kimselerdir. *Hulûsî Efendi Dîvânı*'nda bu tipi ele alarak aynı zamanda âşıklığın vasıflarına dikkat çekmektedir. Ârifler elest meclisinde yaratıcıya evet diyerek aşk sarhoşu olmuşlardır. O günden sonra da aşkın sarhoşluğuna müptela olan kişilerdir. Allah'tan başka bir şey düşünmeyerek yalnızca onun rızasını kazanmak için çalışmışlardır. Sevgiliden alıkoyacak şeylerden uzaklaşarak nefislerini ıslah etme yolunda olmuşlardır.

Derd zevkin bilmeyen ister devâlar derdine

Gör kim **ârif**dir o kim derd ü belâ hâsıl kılar.

(50/6)

[Derdin verdiği zevki bilmeyen, derdine derman arar. Ârifî gör ki o, dert ve bela meydana getirir.]

Burada, ârif olan kişilerin dert ile mutlu olduğu ve onların tek kazancının sıkıntılara katlanmak olduğu üzerinde durulmaktadır. Âşık olan kişilere, sevgiliden gelen her sıkıntı zevk verir. Bu derdin mutluluğunu bilmeyen kişilerin ise, sıkıntılarında derman aradıkları anlatılmıştır. Tasavvuf anlayışında, sıkıntılarla mutlu olmak hoş karşılanmıştır. Şair de bu anlayışa dikkat çekerek, ârif olan kimselerin en büyük zevkinin, dert ve sıkıntılardan uzak kalmamaları gerektiğidir.

Sana **ârif** olan ilm ile irfânı n'ider sensiz

Senin hicrinle mahzûn olduğum handânım olmuşdur

(62/5)

[(Ey sevgili); Seni bilen, sana ârif olan ilim ve irfanı sensiz ne yapar? Senin ayrılığınla hüznüm tebessüm olmuştur.]

Hulûsî Efendi, ârif olan kişilerin ilim ve irfanının sevgilisiz (Allâh) bir anlam ifade etmeyeceğini ancak onunla bir anlam kazanacağını belirtmiştir. Sevgiliden ayrılık, ârif için bir ızdırap değil bilakis mutluluktur. Ârif olan kimseler dert ve sıkıntıyı kendilerine meşgale edinmişlerdir. Dertsizlik, onlar için en büyük derttir. Bu kişiler yaratıcıdan gelen her türlü sıkıntıya şükreder ve sabır gösterirler. Çünkü Allah en sevdiği kullarını bela/sıkıntılarla imtihan eder.

Gözün görmez velî âlem sücûdu vech-i **ârif**dir

Ana âlem sücûd etse yine Hakk'ın kemâlidir

(71/3)

[Gözün görmez lakin âlemin secdesi ârifin yüzüdür. Ona dünya secde etse yine Hakk'ın kemalidir.]

Okuyan ilm-i Hakkı mektebinden

Olup **ârif** fenâfi'llâhı söyler (103/3)

[Hakk ilmini mektebinde okuyan, ârif olup fenâfillâhı söyler.]

Şair, Hakk'ın ilmini öğrenen kimsenin ârif olacağını ve yokluk mertebesine ulaşacağını söylemektedir. Burada geçici şeylerin önemsizliğine dikkat çekilmiş ve en önemli amacın yaratıcıyla bir olunması gerektiği üzerinde durulmuştur. Öğüt niteliğinde değerlendirilecek bu sözler aynı zamanda ârif tipinin de nasıl olması gerektiğinin cevabını vermektedir. Tasavvufta yokluk mertebesine ulaşmak en büyük gayedir. Daima, yaratıcı ile bir olmak felsefesi ile hareket edilmiştir. Hulûsî Efendi de bu anlayış doğrultusunda biricik olan sevgili/Allâh için çalışılıp çaba gösterilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu gayret ve azmin ise bir müşdidin terbiyesi ile karşılık bulacağı belirtilmiştir. Sâlikin eğitimi için bir yol gösterici/rehberin hizmetine girmek gerektiğini belirten şair, bu düstûr ile yaşam sürmenin önemine değinmektedir. Olgun bir kimsenin/müşdidin eğitimi altında yetişmenin önemini vurgulayan Hulûsî Efendi, mutlaka onun yolundan gidilmesi gerektiğini öğütlemektedir.

2.1.1.3. Âşık

Sevgiliye meftun olan, onun uğruna canını hiçe sayan âşık tipi, dîvân şiirinde sıklıkla ele alınmıştır. Sevgilinin eziyetlerine maruz kalan âşık tipi, tasavvufî manada Allâh için kendinden geçen kulu ifade etmektedir. Âşıklık için birden fazla isimlendirme yapılmıştır. Bende, ehl-i aşk, ehl-i derd, ehl-i dil, gedâ, gulâm ve muhîb bu isimlere örnek gösterilebilir.

Âşığı ruhsal olarak besleyen şey dert ve gözyaşlarıdır. O, tüm bunların devamlılığı için sürekli dualarda bulunmaktadır. Sevgiliden gelen bela ve eziyetlerin kesilmesi, âşık için ölümle eş değer görülmüştür. Bu durum ise aslında âşığın sevgilisine karşı ne derece cömert olduğunu göstermektedir. “Tutkun, düşkün, vurgun, haddinden çok fazla ve aşırı derecede seven, tasavvufî manâda ise Allâh Tealâ'yı son derece ve azami mertebede seven anlamına gelmektedir” (Uludağ, 2012: 48). Dîvân şiirinde şairler kendilerini âşık olarak ele almış ve bu bağlamda şiirler yazmışlardır. Son asrın sanatçılarından olan Hulûsî

Efendi'nin de *Dîvân*'ında bu anlayışı devam ettirdiğini görmekteyiz.

Âşıksan özle yârını terk edip âr u varını

Sa'y eyle bul dildârını kim manzarın dîdâr ola (6/5)

*[Âşık*san utanmayı ve varlığı terk edip, sevgilini özle. Çalışarak sevgilini bul ki yüzü manzaran/her an gördüğün olsun.]

Hulûsî Efendi, beyitte dünyadan el etek çekip soyutlanmanın önemine dikkat çekmektedir. İnsanın utanma duygusundan ve varlık âlemine ait olan her şeyden uzaklaşarak, yalnız o sevgili (Allâh) için çalışılması gerektiği öğütlenmektedir. Tasavvufta, insanın varlığına dair her şeyi unutarak yok olması amaçlanmıştır. Fenâfillâh anlayışından hareketle sevgilide bir olmak düşüncesi işlenmiştir. Şair de bu düşünce ile dönemindeki insanlara âşık tipi üzerinden nasihatlerde bulunmaktadır. Mühim olan şeyin yaratıcının sevgisini kazanmak olduğu belirtilerek, dünya zevklerine meyledilmemesi gerektiği âşık prototipi üzerinden verilmiştir. Âşık tipi sevgiliye kavuşmaktan çok, çektiği dert ve sıkıntılarla olgunlaşır. Nefsini maddî olarak her şeyden ıslah ederek, sahil ve samimi bir kalple sevgiliye yönelmenin önemine dikkat çekilmektedir. Dünyevî şeylere iltifat etmeyerek nefsin öldürülmesi âşığın en temel görevidir. Tasavvufun özüne inerek hakikat nuruna kavuşmak isteyen âşık için bu bir erdem sayılmıştır.

Sanma dil-i **âşık**ı gayrı safâ râm eder

Değme işe **âşıkân** sanma kılar cân fedâ (16/2)

[Âşığın gönlü başka zevklere boyun eğer, meyleder sanma. Sıradan işe âşıklar canlarını feda eder sanma.]

Âşığın gönlünün, eğlence ve zevklere meyletmediği belirtilerek, sıradan bir iş için canından vazgeçmeyeceği vurgulanmıştır. O canını sadece sevgilisi/Allah için feda eden kişidir. Âşık tipi, toplum içerisinde belli formlara girerek karşımıza çıkmaktadır. Kimi zaman sevgiliden aşk ve vefâ uman bir dilenci, kimi zamanda düşkün ve çaresiz olmasıyla dikkatleri çekmektedir. Yaşadığı acizlik ve karşılaştığı durumlar ise âşığı her seferinde bir kat daha olgunlaştırmaktadır. Klasik Türk şiirinde aşk tek taraflı bir şekilde yaşanmaktadır. Tüm ızdırap ve acıları çeken burada âşıktır. Sevgili tipi ise âşığı ihtiyaçsızlık olarak görmekte ve onu tanımazlıktan ya da görmezlikten gelmektedir. Her zaman âşıkla arasına bir mesafe koyan sevgilinin yaptığı bu uygulamalar ise aşk teminin özünü teşkil etmektedir.

Cân ü cihân kaygısın çekmedi âşık olan

Dikmedi cân mülküne aşkdan özge bir livâ (16/4)

(Âşık olan, cân ve dünya kaygısı çekmedi. Cân ülkesine, aşktan başka bir bayrak dikmedi.)

Bu beyitte, âşık tipinin dünya tasası taşımadığı belirtilerek cân mülküne aşktan başka bir şey girmeyeceği ve cân ülkesinde aşk sancağının dalgalanacağı üzerinde durulmaktadır. Gönlün gelip geçici heveslerle değil, sadece Allâh aşkıyla meşgul olması gerektiği vurgulanmıştır. Dîvân şairleri gönlü bir aynaya benzetmiş ve saflığın simgesi olarak değerlendirmişlerdir. Gönül bazen de bir kuş olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun gıdası gam ve kederdir. Burada avcı konumundaki kişi ise sevgilidir. Bu şanlı avcının saçları süslü bir doğan kuşunu andırmakta ve yüzündeki benleri ise tuzağın dâneleri olarak düşünülmüştür. Gönül tıpkı bir kuş misali, tüm bunlara heves etmektedir. Gönül aynasının parlaklığı ile yaratıcıya duyulan sevgi eşdeğer görülmüştür. Hakk'ın tecelli ettiği ve sürekli olarak sevgilinin hayalinin çizildiği gönül, çok önemli bir konuma sahiptir. Bu nedenle de gönle dünyalık hiçbir şey bulaşmaması için şair yaşadığı topluma âşık tipi üzerinden telkinlerde bulunmaktadır.

Dost yolunda âşıkın sıdkına oldu delil

Derdine sabr eyleye etmeye çûn u çirâ (16/6)

[Dost yolunda, âşıkların (sabrı) doğruluğuna delil oldu. (Âşık) neden, niçin diye sorgulamadan dertlere sabır göstermeli.]

Burada ise, sıkıntılar karşısında sabretmenin önemine âşık tipi üzerinden dikkat çekilmiştir. İnsan başına gelen dertleri neden diye sorgulamadan kabul etmelidir. Bu beyitte, aslında âşık tipinin nasıl olması gerektiğinin de cevabı verilmektedir. İnsanoğlunun yaşadığı müddetçe başına her ne gelirse gelsin bunun yaratıcı tarafından gönderildiğini bilmesi ve isyan etmeyerek mümin bir âşık portresi çizmesi gerektiği öğütlenmiştir. Allâh'tan gelen dert ve sıkıntının, âşık için bir sınav olduğu ve bunlara şükrederek zorlukların üstesinden gelineceği belirtilmiştir. Tasavvuf anlayışında çile çekmek ya da çileye girmek tabiri kullanılmaktadır. Şair de geleneğin etkisiyle âşık tipinin bu erginlenme süreçlerine tabi tutulduğuna dikkat çekmektedir. Ruhsal ve fiziksel olarak olgunlaşarak sınavını tamamlayan âşık için vuslat kaçınılmazdır.

Ad u sandan geçip sende Hulûsî hemân

Nâm ü nişân terkin ur **âşık** isen merhabâ (16/7)

[Hulûsî, ad ve unvandan sende hemen geç. Âşıksan şöhret ve nişanı terk et ki sana merhaba olsun/densin.]

Hulûsî Efendi, kendisini de etken kılarak âşıklığın vasıflarını belirtmiştir. Bu vasıflar mâsivâ dışındaki şeylerle ilgilenmemek, kalbi haz ve şevkten uzak tutmak, dünyaya bel bağlamamak olarak nitelendirilmektedir. Âşık tipinin ad/san/nâm ve nişandan soyutlanarak, benliğinden geçmekle bu ismi hak edeceği vurgulanmıştır. Bilinçli olarak kullanılan bu kelimelerle şair tenâsüp sanatının da güzel bir örneğini vermiştir. Şairin topluma vermek istediği mesaj, âşık tipi üzerinden iletilmektedir. Âşıklığın kolay bir meziyet olmadığı ve herkesin bu zorlu vazifeyi taşıyamayacağı üzerinde durulmuştur. Âşık olmanın birtakım unsurları terk ederek mümkün olacağı belirtilmiştir. Enâniyet, nefis, perde, engel, hicap dediğimiz unsurlar bunlardan bazılarıdır. Bunlar bazen âşığın kendisinden kaynaklanan etmenler, bazen de çevresel olarak sevgiliye kavuşmada ayırıcı özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Nefis insanın en büyük düşmanı olarak bilinir. Tasavvufta, yaratıcıya ulaşma yolunda engelleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. "Nefis, tasavvufta tıkayıcı, yıkıcı bir yapıya sahiptir, zira vahdetin en büyük engeli nefis denen şeydir. Salikin bütün gayesi; nefsi terbiye ve tasfiye üzerine inşa edilmiştir" (Kayaokay, 2017: 8). Âşık tipi de bu felsefeden hareketle, nefisini ıslah etme yoluna koyulmuştur. Dünyevî ve boş hevesler peşinde koşmanın hiçbir anlam ifade etmeyeceğinin önemi, âşık tipi üzerinden vurgulanmıştır.

Cemâlin arz kılmaz dem-be-dem **uşşâk**ına ma'şûk

Ne çâre **âşıkân** ma'şûkdan ref'-i hicâb ister

(50/3)

[Âşıklar sevgiliden (yüzündeki) örtüyü kaldırmasını isterler. Fakat ne çare! Sevgili, âşıklarına her an yüzünü göstermez.]

Sevgilinin yüzünün güzelliğini daima arzulayan âşık tipine ve onun hallerine dikkat çekilmektedir. Âşık sevgilisinden yüzündeki örtüyü ortadan kaldırmasını istemektedir. Bu yüzden de onu görmek için yaşadığı mahallede bekçi olarak hali hazırda beklemektedir. Ne yazık ki bunun gerçekleşmesi mümkün değildir. Çünkü sevgili o

ihtişamlı güzelliğinden âşığı daima mahrum etmektedir. Dîvân şiirinde sevgilinin, âşığı kendisinden mahrum etmesi sıkça rastlanan bir durumdur. Onun başına dert ve belalar açarak gözyaşlarına terk etmektedir. Sevgilisinden sürekli olarak uzak düşen ve bu yüzden de cefa çeken âşık için tüm bu sıkıntılar mutluluk olarak algılanmaktadır. Âşığı hasta edip ölüme terk eden, sevgilinin acımasız davranması değil ona karşı kayıtsızlığıdır. Beyit tasavvufî bir bakış açısıyla değerlendirilirse, burada sevgili Allâh'tır ve ona kavuşmak için sabırsızlanan âşık ise kuldur. Tıpkı Hz. Mûsâ 'nın Allah'ı görmek istemesi gibi âşık/kul da sevgilisini yani Allah'ı görmek ister. Fakat buna dayanmak mümkün değildir. Mâşuk (Allâh), âşığa doğrudan olmasa da sıfat ve tecellileri ile gözükür. Âşık bu doğrultuda sevgiliyi görmeyi, ona ulaşmaya çalışır.

Lebin hâl ile zülfün bahşını ortaya salmışdır

O bahşın yâdı **uşşâk**ın dilin gavgâya salmışdır. (67/1)

[(Ey sevgili) dudakların, ben ve saçını hediye olarak sunmuştur. O hediyenin hatırlanması âşıkların gönlünde kavgaya sebep olmuştur.]

Divan şiirinde, sevgili ve âşık başlıca iki ana tip olarak karşımıza çıkmaktadır. Yüzyıllar boyunca güzelliğinden asla taviz vermeyen tek kişi sevgilidir. Ona ait tüm özellikler, âşığı ya da âşıkları yoldan çıkarmaktadır. Güzellik olgusu, divan şairlerinin çokça ele aldığı konuların başında gelmektedir. Hulûsî Efendi de bu beyitte, sevgilinin beninin ve saçının âşıklara hediye olarak sunulmasından bahsetmektedir. Sunulan bu hediyenin hatırası ile âşıkların gönlünde kavgaya ve karışıklığa sebep olduğu üzerinde durulmaktadır. Bilindiği üzere sevgiliye ait olan her bir unsur âşıklar arasında fitne çıkarmaktadır. Klasik Türk şiirinde sevgili fitne saçan olarak nitelendirilmiştir. Sevgilinin güzelliği âşık ve rakip arasında tartışmaya mahâl vermekte ve onları birbirine düşürmektedir. Şair daha da spesifik olarak sevgilinin dudak ve saçını işaret etmekte ve bu iki unsurun nelere yol açtığına dikkat çekmektedir. Sevgilinin kıvrımlı saçlarına asılarak can vermek isteyen âşıklar, sevgilinin güzelliği karşısında kendilerini feda etmektedirler. Saç, güzelliği ve kokusu itibarıyla, âşığın gönlünü çelmekte ve tıpkı zehirli bir sarmaşık gibi ruhunu sararak hasta etmektedir. Tasavvufta saç kesreti temsil ederken, dudak ise vahdeti temsil etmektedir. "Kesret olmadan vahdete ulaşamaz. Kesret, vahdet için ulaşılması gereken bir yoldur. Tasavvufta amaç zorluklarla mücadele edip vahdete ulaşmaktır" (Uludağ, 2020: 251). Saç dünyaya meylin bir göstergesi olduğu için âşığı

çıldırır ve onu asıl yolundan alıkoyar. Bu delilik/çılgınlık hâlinin son bulması ise, dudaklardan dökülen sihirli sözlerde saklıdır. Bu ilahî ve nurânî sözcükler ise Allah'a ulaşmak ve onda yok olmak için söylenmesi gereken duadır.

Gözün her kanda baksa gönlün **uşşâk**ın şikâr eyler

Ezel sırrın o demde bir nigâhın âşikâr eyler (94/1)

[(Ey sevgili); gözün her nereye baksa, gönlün âşıkları avlar. O vakitte, ezel sırrını bir bakışın ortaya çıkarır.]

Şair, sevgilinin âşıkları tuzağına düşürdüğünü belirtmektedir. Dîvân şiirinde sevgilinin yüzündeki ben tuzak olarak nitelendirilmiştir. Âşıklar ise bu tuzağına düşerek gönlünü ona kaptırmaktadırlar. Sevgili daima güzelliği ve alımlı olmasıyla ön plana çıkmıştır. Klasik Türk şiirinde, anlatılmak istenilen duygu ve düşünceler sevgilinin güzellik unsurları aracılığıyla ifade edilmiştir. Saç, göz, hâl, kaş, kirpik, boy, hat vb. bunlardan bazılarıdır. Bu güzellik unsurları ise, daha çok gazel formunda yazılan şiirlerle boy göstermiştir. Sevgiliye ait olan unsurlardan biri olan ben de birçok imajla kurgulanmıştır. Tasavvufta özellikle hâl-i siyah olarak geçmekte ve çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır. Ben hakikat ve vahdeti temsil etmektedir. Âşıklar da sevgili ile bir olmak ve onunla birlikte anılmak için ona ait her bir özelliğe çok dikkat etmişlerdir.

Belâma sabr edenler şâd olur îd-i visâlimde

Dedi gûş eyleyenler **uşşâk**ı hep kâildi görmüşdüm

(312/3)

[(Sevgili) Belama sabredenler, kavuşmanın bayramında mutlu olur dedi. (Bunu) Duyan âşıkların hepsinin (bunu) kabul ettiğini görüşmüştüm.)

Belaya sabredenlerin kavuşma bayramında mutlu olacağı belirtilmiştir. Burada kavuşma bayramı kelimesiyle ifade edilmek istenilen, Allâh'ın huzuruna çıkma anı kastedilmektedir. Tasavvufta çile çekerek, insanın ruhânî olarak her şeyden arınması amaçlanmaktadır. Bu ise nefsin terbiye edilmesi ve köreltilmesi ile mümkündür. Sık sık kullanılan çile çekmek ve çileye girmek tabirleri de bu yolun ilk merhalesini oluşturmaktadır. Şair de sıkıntılara katlanmanın erdemli bir görev olarak sayılması ve bu mükâfatın karşılığını ise ahirette alınacağına dikkat çekmektedir. İnsanın olgunlaşmasının ancak zorluklara kanat germesi ve sabır göstermesiyle olacağını

vurgulayarak dönemindeki insanlara nasıl davranmaları gerektiğini öğütlemektedir.

Ey Hakk'ın **bendes**i söyle anın dilinden

Âşıkları o dostun hep efgâna gelmişler. (101/12)

[Ey Hakk'ın kölesi onun dilinden söyle. O dostun âşıkları, hep figân içindedir.]

Şair bu beyitte, sevgilinin kölesi olarak onun öğretilerinden bahsedilmesi ve o yolda gidilmesi gerektiğini öğütlemektedir. Devamında da âşıkların feryat ve figan ettiklerine yer vermektedir. Sevgiliye bağlı olmanın ve onun emirlerinden dışarı çıkılmaması gerektiği nasihat edilmektedir. Onun rızasını kazanmak için çaba gösterilmesinin önemine değinilmiştir. Kurallar çerçevesinde hareket edip, iyi ve güzel işlerle hemhal olunması için şair telkinlerde bulunmuştur.

Gönül hükmüne **bende** bu Hulûsî zâr u efgende

Garîk-i bahr-ı hayret bülbül-i gûyâ-yı aşkdır hep

(27/7)

[Bu inleyen ve ağlayan Hulûsî, gönül hükmüne köledir. Hayret denizine gark olan, her zaman aşkın konuşan bülbüldür.]

Burada şair kendisini etken kılarak sevgili uğrunda bir köle olduğunu belirtmekte ve inleyen aşığı andırmaktadır. Gönülündeki aşkın esiri ve kölesi olarak, Hulûsî ağlayıp perişan olmaktadır. Devamında ise, şaşkınlık denizinde boğulan ve yok olan bir âşık tipi çizilmiştir. Tasavvuf, divan edebiyatının beslendiği temel kaynaklardandır. Vahdet, bahr, ummân, gavvâs, inci, vecd vb. daha birçok kavram tasavvufta sıkça ele alınan kavramlardır. Şair de geleneğin temsilcisi olarak, şiirinde bu kavramlarla ilgili çağrışımlarda bulunmaktadır. Klasik Türkşiirinde, şair ya da âşıklar zaman zaman kendilerini, gâvvas yani dalgıç olarak nitelendirmişlerdir. Genel olarak sevgili inciye, aşk ise denize benzetilerek anlatılmıştır. Bu beyitte de âşık tipi dalgıç olarak düşünülmüştür. Âşığın ilim deryasından marifet incisini çıkarması ile birlikte, hakikatin özünü yakalayacağı dile getirilmektedir. Fakat bu süreç çok da kolay değildir. Birtakım tehlikeli ve maceralı süreçlerden geçen âşık için bu görev oldukça meşakkatlidir. Hulûsî Efendi bu beyitte; âşık tipinin sevgilisine kavuşmak için verdiği mücadelelerle, dalgıçın marifet incisine ulaşmak için gösterdiği gayreti özdeşleştirmiştir.

Devlet-i dünyâ vü mâ-fihâ gözetmez **bendeyiz**

Gönlümüz ol devlet-i fakr u fenâsıyla gezer (67/3)

[Dünya saadetine ve dünyanın içinde olan şeylere meyletmeyen köleyiz. Gönlümüz, o fakirlik ve yokluk saadetiyle gezer.]

Dünya ve dünyaya ait olan hiçbir şey gözetmeyen âşık tipinin özelliklerinden bahsedilmektedir. Gönül denilen yerde, fakirlik ve yokluğun verdiği saadete dair izlenimlerin olması gerektiği vurgulanmaktadır. Tasavvufta beşeri olan her şeyden vazgeçerek yalnızca sevgili için çaba gösterilmesi gerektiği düşüncesi hâkimdir. Âşık da bu yolun yolcusu olarak dünyanın aldatici ve alçak olduğunun farkında olarak hareket etmektedir. Gönlünde fakirlik yani istiğna ile, sadece sevgiliyi memnun edecek işlerle meşgul olmaktadır. Âşık tipi, sevgili dışında hiçbir şey düşünmeme hastalığına tutulmuştur. Aklını ve zihinini tamamen sevgiliye ait unsurlarla süslemiştir. Ondan gelecek her türlü sıkıntılara sabır göstererek şükretmektedir. Bela ve dertlerle hastalanmayan âşık tipinin en büyük sermayesi sevgilisinden gelecek eziyetlerdir. Kendisini dilenci ve köle olarak nitelendiren âşık tipi, bu durumdan oldukça memnundur. Toplum içinde ayıplanmak ve kınanmak, âşık tipi için bir mutluluk kaynağıdır. “Klasik edebiyatta çoğu zaman padişah ile kullanılan bende, padişah/sultan olan sevgilinin aşığı olacaktır şairin sıfatı da olmuştur. Âşık seve seve sevgili yolunda kul köledir. Ne kadar acı çekerse çeksin üzerine düşen görevi, sadakati yerine getirir” (Aydoğdu, 2018: 17). Zıtlıklarla örülü bir edebiyat olan dîvân şiirinde, âşık ve sevgili tipi tam tersi özellikler sergilemektedir. Sevgili kimseye minnet etmeyerek gönül tahtının asıl sahibidir. Bu gönül sarayında sevgi dilenen çaresiz âşıklar ise, feryat ve figan ederek gözyaşı dökmektedirler.

Sana bir **bendeyim** ammâ ki n’idelim lutf u cûdundur

Senin hicrinle mahzûn olduğum handânım olmuşdur
(79/4)

[Sana bir köleyim fakat ne yapalım bu iyilik ve cömertliğindedir. Senin ayrılığınla hüznlenmek bana tebessüm olmuştur.]

Ebrûları nigârın mihrâb-ı **ehl-i aşk**dır

Ol kible-i kemâle secde mükerrer oldu (426/4)

[Aşk ehlinin kiblesi, sevgilinin kaşlarıdır. O olgunluk kiblesine secde tekrarlanır]

oldu.]

Burada aşk ehlinin mihrabı sevgilinin kaşlarına benzetilmektedir. Devamında ise şair bu kıbleyi olgunluk olarak nitelendirmiş ve tekrar secde etmenin gerekliliğine değinmiştir. Klasik Türk şiirinde, aşkın en güzel vuku bulduğu yer sevgilinin yüzüdür. Bu sebeple de sevgilinin yüzü önemsenmiştir. Kirpikleri ve yan bakışı oka, gözleri nergise, kaşları mihraba, dişleri inciye, saçları ise sünbüle benzetilmiştir. Şair de aşk ehli denilen kimselerin yönünü, sevgilinin kaşlarına benzetmektedir. Divan şiirinde, sevgilinin kaşları mihraba, secdeye ve kibleye benzetilmektedir. Buraya yönelerek Hak'ka yakın olmak istenmiş ve sevgiliye ibadet esas sayılmıştır. Ona yönelen âşıklara türlü cefâlar çektirmesi ve onları sarhoş etmesi yönüyle, câdu, hileci ve yağmacı olarak nitelendirilmiştir. Fakat bu sıkıntılar, âşığın sürekli olarak arzuladığı ve görmek istediği bir durumdur. Bu durumdan hiçbir şikâyeti olmayan âşık için dertlerin devamlılığı istenmektedir.

Cânâne ki hüsn-i meyli oldu

Uşşâkın o hüsne meyli oldu

Âşüfteliği [bu] **ehl-i aşk**ın

Emmâresidir [o] hüsne meylin (70)

[Âşıklar o güzelliğe meyletti. Bu, ehli aşkın (âşıkların) âşüfteliği ve o güzelliğe meylin emridir.]

Âşıkların sevgilinin güzelliği karşısındaki hallerine dikkat çekilmektedir. Devamında ise aşk ehlinin rezillik içerisinde olduğu belirtilmekte ve onların sevgiliye olan meyillerinin âşıklığın bir emri olduğu üzerinde durulmaktadır. Âşık tipinin, sevgilinin güzelliğine olan ilgisi dile getirilmektedir. Âşık, sevgili tipi karşısında kendisini hiçe saymaktadır. Bu yüzden de toplum tarafından hoş karşılanmamaktadır. Aşk erbabının yoldan çıkarak kendini kaybetmesi ve bunun sonucu olarak da sosyal hayat içerisindeki konumuna dikkat çekilmiştir. Âşık tipi için bu kınanma ve yüz çevrilme mutluluk vericidir. Zira onların tek gayesi de budur. Rindler gibi anı yaşayan bu kimselerin yarın ve gelecek kaygısı yoktur. Tek arzuları sevgiliye kavuşmaktır. Cennet arzusu ve cehennem kaygısından uzak yaşayan âşıklar anı yaşayan kişilerdir. Onlar için bu dünyadan bir hisse kazanmak boş hevesten ibarettir. Dîvân şiirinde sevgili tipi, âşığı

yoldan çıkarması ve düşkün bir duruma düşürmesi ile ön plana çıkmıştır. Güzellik ve gösteriş unsurlarının en başında gelen saç; perişan, pejmürde, tarumar, harap ve jülide gibi adlarla anılarak aslında aşğın gönlünün dağınıklığına işaret etmektedir. Kokusu, rengi, duruşu ile aşğın çılgına çevirmekte ve kendisine bağlamaktadır. Klasik şiir geleneği içerisinde sevgilinin saçının her telinde, bir aşğın canının asılı olduğu görüşü hâkimdir.

Yâ Rab ne ola olsam yârânı **ehl-i derdin**

Erse bana da lutfu ihsânı **ehl-i derdin** (220/1)

[Ey Allah'ım; dert ehlinin sevgilisi olsam ne olur? Dert ehlinin lütuf ve iyilikleri, bana da ulaşısa.]

Klasik Türk şiirinde şairler, kendilerini rind tipi ya da âşık kimliği ile bütünleştirerek anlatmışlardır. Şair, sevgiliye seslenerek dert ehli bir âşık olmak istediğini dile getirmektedir. Dert ehlinin lütuflarına kavuşmak istemekte ve bunu arzulamaktadır. Âşık tipinin isteyeceği en büyük ihsan, sevgilisinden eziyet ve sıkıntı görmektir. Sevgili, âşığına ne kadar çok bela ve sıkıntı verirse bu mutluluk olarak algılanmıştır. Dîvân şiirinde, bu iki ana tip genellikle zıtlıklar kurularak tasvir edilmiştir. Âşık sevgiliye müptela, sevgilisi ise âşığına iltifat etmeyen zalim bir hükümdardır. Âşığına asla kıskanmaz, kıskandırır. Rakiplere müsamaha göstererek, âşık tipini ölümlere terketmektedir. “Sevgili divan şiiri geleneğindeki anlayışa göre, aşığa eziyet eder, ondan ihsanlarını esirger. Rakiplere kendisini sunarken, onun hasretiyle inleyen âşıkları bundan mahrum bırakır. Sevgilinin aşığa verdiği sadece elemdir” (Kaya, 2020: 46). Çaresiz ve düşkün âşık sabah akşam sevgilinin mahallesine giderek, eşğine baş koyup ondan sevgi dilenmektedir. Sevgilinin bu kutlu mekânı, şiirlerde birtakım dini kavramlarla özdeşleştirilerek anlatılmıştır. Cennet, Kâbe, Mekke, bağ-ı cihan vb. sıkça teşbih edilen yerlerdir. Âşğın sevgilisi için ettiği feryat ve figanların âhi gökyüzüne kadar ulaşmıştır. İnanışa göre gökyüzü feleği simsiyahtır, çünkü aşğın ahının dumanları burayı kaplamıştır.

Mihnet yüküyle kaddim ebrû-yı yâra dönse

Olsam dem-i gamında kurbân-ı **ehl-i derdin** (220/2)

[Boyum sıkıntı yüküyle sevgilinin kaşlarına benzese ve gam vaktinde dert ehlinin

kurbanı olsam.]

Burada sıkıntılarla dolu bir âşık betimlenmiştir. Dert ehlinin kurbanı olarak nitelendirilmiş bu âşıklar, her türlü eziyeti sırtlarında taşımaktadırlar. Âşıklığın vasıflarından birisi olan eziyet ve sıkıntı onlarla bütünleşmiştir. Burada sevgilinin kaşlarının biçimsel olarak şeklinin kavisli olması yani yay şeklini andırması ile âşıkların gam yükünü taşımakla bellerinin eziyetten eğilip bükülmesi/kıvrılması arasında bir benzerlik ilişkisi kurulmuştur. Tıpkı *Leylâ ve Mecnûn* hikâyesindeki, Mecnûn'un ettiği dua gibi şairlerde bela ve sıkıntılardan bir an olsun uzak olmak istemezler. Âşıkların gıdası dert ve sıkıntı çekmektir. Hallerinden memnun olan bu kişiler sevgiliden gelecek her şeye hazırlıklıdır. Onun mahallesine giderek ondan iltifat ve ihsân beklerler. Ama ne yazık ki istekleri geri çevrilmekte ve güzelliğinden mahrum kalmaktadırlar. Sevgilinin kapısında ağlayan âşığın, gözyaşları sel olup taşmaktadır. Sevgilinin eziyet ve cefâsı, âşık tipi için bir sevinç kaynağıdır. Dîvân şiirinde, sevgilinin köyü ya da eşîği her zaman kutsal sayılmıştır.

Derd ehli zevk-i derde dermânı istemez

Oldum Hulûsî ben de hayrânı **ehl-iderdin** (220/5)

[Dert ehli, dert zevkine derman istemez. Ey Hulûsî, dert ehlinin ben de hayranı oldum.]

Dert ehli kimseler sıkıntıyı zevk olarak algıladıkları için dertlerine derman aramazlar. Hulûsî Efendi de, dert ehline hayran olduğunu belirtmektedir. Âşıklar daima dertle meşgul olan kimselerdir. Sıkıntı ve zorluklarla hemhâl olmak onların en büyük arzusudur. Onları hasta edecek, üzecek şey dertsiz olmaktır. Şair de kendisinin dert ehli olanların yolundan gittiğini bildirmektedir. Klasik Türk şiirinde, şairler kendilerini rind yada âşık olarak nitelendirmişlerdir. Melamet, âşık tipinin ve aşk anlayışının temelini oluşturan başlıca etmenlerden birisidir. “Âşığın, kınayanın kınamasına aldırış etmemesi, pejmürde, avare, divane bir yaratılışa olması, rezil rüsva olmaktan korkmaması, kendine has davranışlarıyla kimi zaman protest bir ruh halini benimsemesi, aslında onun melami meşrep yaralar açmakta ve elif çekmektedirler. Bu acı hal, onların ruhsal olarak olgunlaşmalarını sağlamaktadır. Gözyaşı gibi, sarı benizli olmakta âşıklığın alâmetlerindedir. Geceleri uyumayarak sürekli ağlayan âşık tipinin, yorgunluk ve uykusuzluktan rengi sararıp solmuştur. Hastalanarak yataklara düşen âşığın beli incelmış

ve kıl kadar kalmıştır. Fakat bu durum asla şikâyet edilecek bir konu değildir. Bilakis âşık tipinin sevgilisine olan samimiyetinin gösterim biçimidir.

Gidip bir **ehl-i derd** gelse o yârın kûyuna cândan

Öperdim pâyını ol mihribânımdan haber verse

(379/6)

[O sevgilinin mahallesine candan bir dert ehli (âşık) gidip gelse, sevgilimden haber verse onun ayağını öperdim.]

Dîvân edebiyatında âşık ve sevgili tipi, sıkça işlenen konuların başında gelmektedir. Bu iki tip birbirinin zıddı özellikleri sergilemektedir. Âşık ezilen, cefa gören ve daima en kötü durumlara layık görülendir. Sevgili ise âşığına asla sevgi göstermeyerek, umursamaz ve ilgisiz tavırlarıyla onu kahretmektedir. “Dîvân şiirinde âşık daima feryat eder vaziyettedir. Bu ağlayıp inlemenin sonu yoktur ve sebebi, sevgiliye olan hasrettir. Âşığın feryat figan etmesi, onun aşkının şiddetini gösterir ve onu rakiplerinden üstün kılar” (Topçu, 2019: 419). Sevgilisi için sürekli olarak ağlayan âşığın, artık takati kalmamıştır. Göz pınarları kurumuş ve gözyaşı yerine kan akıtmaktadır. Sevgilinin mahallesine dert ehli bir âşığın gelmesi istenmektedir. Sevgiliden haber verirse ayağını öpeceğini belirtmektedir. Âşıkların mekânı, sevgilinin mahallesidir. Bu mahalle kâbeye benzetilmiş ve bu sebeple dekutsanmıştır. Âşıklar sevgilinin eşiğine kanlı gözyaşlarını sürerek sevgiliden ilgi ve ihsân beklerler. Sevgili ise, acımasız bir hükümdar gibi eziyet ve cefa çektirmektedir. Dîvân şiirinin olmazsa olmaz teması aşk, hemen her edebiyatta işlenmiştir. Klasik Türk edebiyatında ise, genellikle şarapla bağlantılı olarak ele alınmıştır. Şarap, teşbih ve mecaz yoluyla ilahi sevgiliyi temsil etmektedir. Toplumda sergilediği davranışlar sebebiyle iyi karşılanmayan âşık tipi, zahid ve rakipler tarafından daima hor görülmekte ve kınanmaktadır.

Ol demde gül handân olur bülbül görüp nâlân olur

Her **ehl-i dil** şâdân olur feryâd eder vakt-i seher (64/2)

[O vakitte gül tebessüm eder, bülbül görüp inler. Her gönül ehli (âşık), seher vaktinde feryat ederek mutlu olur.]

Şair, gönül ehli kimselerin seher vaktinde feryat ederse mutlu olacağını belirtmektedir. O vakitte, gül tebessüm eder bülbül onun aşkından inlemektedir. Dîvân

şiiirinde, seher vakti en önemli zamanlardan birisi olarak kabul edilmektedir. "Tasavvufta, seher vakti çok ayrı bir önem ve güzellik taşır. Sûfiler nazarında seher vakti, her türlü kötülüklerden kurtuluşun anahtarı ve rahmete kavuşmanın vesilesidir" (Ateş, 2007: 139). O vakitte, edilen duaların makbul olacağına inanılır. Âşığın içten çektiği âhlar gökyüzüne kadar ulaşmaktadır. Felekler dahi âşığın kanlı gözyaşlarından ve âhından titremektedir. Gönlü yangın yeri gibi olan âşk ehlinin ettiği dualar, tıpkı ok gibi hedefine ulaşmaktadır. Kalbi parça parça olan âşığın, âhının kıvılcımları yedi kat göğü geçerek âlemleri kaplamaktadır. İnsanın gönlündeki şey diline vurmaktadır. Âşıklar da dillerindeki âh nidalarıyla Allâh'ı arzulamaktadırlar. Allâh kelimesinin ilk ve son harflerini kullanan âşıklar, içlerindeki aşk ateşinin bir yansıması olarak bu sözcüğü bilinçli olarak tercih etmişlerdir. Âh ateşi öyle bir yükselmektedir ki, kimi zamanda feleğin kandilini tutuşturmaktadır.

Hudâ nasîb kıldı hamden tavâf-ı Kâ'be-i kuyun

Harîm-i maksad-ı **ehl-i dil**-i dildârı gördün mü (437/4)

[Şükürler olsun ki (sevgilinin) Kâbe gibi olan mahallesini tavaf etmeyi Allah nasip etti. Sevgilinin âşıklarının niyet haremmini gördün mü?]

Dîvân şiirinde, sevgilinin mahallesi her zaman kutsal sayılmış ve Kâbeye benzetilmiştir. Sevgilinin tüm güzellik unsurlarının sergilendiği bu mahalle âşıklar için vazgeçilmez bir konumdadır. Sevgili boy, saç, göz, gamze ve salınışı ile burada âşıklarının gönlünü avlamaktadır. Onları tuzağına düşürerek, mahallesinde köle etmektedir. Âşıkların ise daima ibadet yeri olan bu kutlu dergâh, onların canlarını feda ettikleri bir yerdir. Şairler bu mahalle/köy etrafında türlü algoritmalar geliştirerek bu özel mekânı Müslümanların ibadet yeri olan Kâbe ile bütünleştirmişlerdir. Sevgilinin kapısında kul/köle olan âşıklar, bu kutlu mekâna girebilmek ve orada bulunabilmek için türlü cefalara katlanmak zorunda kalmışlardır. Sevgilinin mekânı olan mahalle özenle korunmaktadır. Buranın daimi bekçileri olan köpekler, âşıklara geçit vermeyerek onları hüzne boğmaktadır. Bu özel mekânı koruyan köpekler, âşığın başlıca en büyük rakibi olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Âşıkları, sevgiliye hasret bırakan bu kötü rakipler âşıklar tarafından hep düşman olarak nitelendirilmiştir. Sevgilinin mahallesinin eşiğinde âh ve inilti ile ağlayan âşıklar için, sevgilinin yüzünü bir an olsun görmek tüm sıkıntılara değer bir durumdur. Burada bulunan köpeklerle arkadaş olup, her an sevgiliden gelecek bir

iltifata layık olmak en büyük arzudur. Âşıkların Kâ'besi olan bu mahalleyi tavaf etmek âşıklar için takvaların en üstünü olarak görülmektedir. Burada da şair şükürler olsun ki sevgilinin mahallesini/Kâbe'sini tavaf etmek nasip oldu diyerek ona şükranlarını sunmaktadır. Devamında ise âşıkların mahrem olarak gördükleri ve gizledikleri şeyi gördünüz mü diyerek bunun kuy-ı yârı yani Kâbe'yi tavaf etmek olduğunu ifade etmektedir.

Hulûsî bâbında **gedâ** ihsânını ister şehâ

Sensin kerem-kân-ı sehâ yâ Rabbenâ vağfirlenâ. (5/6)

(Ey şah; Hulûsî kapında kuldur senden iyilik ve merhamet ister. Ya rabbi! sen cömertliğin ihsan kaynağsın, bize mağfiret et.)

Hulûsî Efendi bu beyitte (sevgiliye) Allah'a şükranlarını sunmaktadır. Onun çok cömert ve ihsan sahibi olduğunu vurgulayarak, insanların daima ona yönelmesi gerektiğinin mesajını vermektedir. Hiç bitmeyecek hazinelerin en büyük kaynağının sevgilide olduğu ve daima O'ndan istenilmesi gerektiği öğütlenmiştir. Şair bu beyitte, kendisini âşık tipi ile bütünleştirmekte ve sevgiliye seslenmektedir. Ey Allah'ım, Hulûsî senin kapında dilencidir ve senden iyilik ummaktadır diyerek aciz bir kul (âşık) olduğunu dile getirmektedir. Dîvân şiirinde sevgili, padişah ya da zalim bir hükümdar olarak nitelendirilmiştir. Âşık tipi, sevgiliden daima iyilik ve merhamet ummaktadır. Sevgili karşısında acziyetini dile getiren şair ondan medet beklemektedir. İnsanoğlunun mutlak bir sevgiliye bağlılığının olduğu belirtilerek, feyizlerinin bolluğu dile getirilmiştir.

Duân mümkün değil ermek **gedalara**

Kereminle ihsânı kıl bir bedduâ bana (7/4)

[Ey sevgili; senin duanın kölelere ulaşması mümkün değildir. Kerem edip (hiç değilse) bana bedduanı ihsan et.]

Burada, sevgilinin âşık tipine merhamet göstermediği ve iyiliklerde bulunmadığı belirtilmiştir. Sevgili âşığına ilgi göstermeyerek onu perişan etmektedir. Sevgilinin âşığa yaptığı beddualar âşık tipi için bir lütf olarak görülmüştür. Klasik Türk şiirinde âşık ve sevgili tipi birbiri ile zıt özellikler taşıyarak ele alınmıştır. Sevgili her zaman üstün olması ve kimseye minnet etmemesi ile ön plana çıkmıştır. Sevgili tipi genellikle yüceltilirken, âşık tipi ise değersizleştirilmiştir. Dîvân şiiri geleneği içerisinde sınırları tam olarak belirli

olan sevgili değişmeyen bir sınırlılıkla ele alınmıştır. Yürüyüşü ve tüm fizikî özellikleri ile ön plana çıkmış bir tiptir. Güzelliği ile çevresindeki tüm âşıkları birbirine düşürmekte ve kavga çıkarmaktadır. Bu özelliği açısından da fitne ve âşufte olarak anılmıştır. Sosyal hayat içerisinde birçok rakiple karşı karşıya kalan âşık ise, tüm bu durumlar karşısında aciz bir konumdadır. Canından çok sevdiği sevgilisi onunla ilgilenmeyerek rakiplerle bir aradadır. Dilenci sözcüğü ile özdeşleşen âşık tipi, sevgilisinin kötü sözlerini dahi bir değer olarak algılamaktadır.

Ser-i kûyun tavâfin kâsâd eder cân erse maksuda

Bu Gedâ-yı âsitânındır ana haddince ihsân et (37/2)

[(Âşığın) canı, maksuduna erse bununla kastettiği şey sevgilinin mahallesini tavaf etmek olur. Bu âşık dergâhının kölesidir, ona yetecek kadar iyiliklerde bulun.]

Sevgilinin mahallesini tavaf eden âşığın canıyla bu gayesine ulaşacağı belirtilmektedir. Dergâhın dilencisinin ona fazlasıyla iyiliklerde bulunması gerektiği öğütlenmiştir. Dîvân şiirinde sevgilinin mahallesi kutsal mekân (Kâbe) olarak kabul edilir. Âşığın bu mahalle etrafında dönüşü, ibadet olarak nitelendirilmiştir. Türlü engellerle karşılaşan âşığın, burada bulunması istenmemektedir. Çünkü burası sıkıntı ve belalarla dolu bir yerdir. Âşık, çok zor şartlar altında sevgilisinin mahallesine ulaşsa bile hiçbir zaman rahata kavuşmamıştır. Başta rakip olmak üzere birden fazla zorlukla karşı karşıya kalmıştır. Kâbe ile sevgilinin mekânı olan mahalleyi eş değer gören âşık için buraya gitmek âdeta farz olmuştur. Perişan bir şekilde, gece gündüz buranın daimi bekçisidir.

Aşkdır pâdişâh iken **gedâ gedâ** iken şâh eden

Aşkdır nesi varsa âşıkın târ u mâr eder (92/3)

[Padişahken köle, köleyken de şah yapan aşktır. Âşığın neyi varsa darmadağın eden aşktır.]

Varlık âleminin özünü oluşturan aşk ve bu anlayışın meydana getirdiği birtakım hâllere dikkat çekilmektedir. Aşkın insanı koyduğu durumlar ve bunun sonucunda âşık tipindeki değişimler ifade edilmiştir. Dîvân şiirinde aşk, zehirli bir sarmaşığa benzetilmiş ve insan ruhunu sararak onu hasta etmesi ile ön plana çıkmıştır. Bu aşk, nice heybetli padişahları bile kendisine kul, köle yaparak sevgilinin kapısında çaresiz bırakmaktadır.

Normal durumda kimseye muhtaç olmayan yüce padişah, aşkın etkisiyle her şeyden vazgeçmiştir. Aşk sarhoşu olan bu kişi, hiçbir şeye meyletmeyerek sadece sevgiliyi düşünmektedir. Şöhreti, malı ve mülkü bir anda yerle bir eden aşk her şeyi yok etme gücüne sahiptir. Bu durumunun tam tersi olarak ise, aşkın kölelikten padişahlığa yüceltecek bir etkisinin olduğu da belirtilmiştir. Çekilen tüm cefâ ve eziyetlerin, bir gün köle durumundaki âşığı saraylara padişah yaptığı ifade edilmiştir. Şair bu beyitte, gedâ ve padişah sözcüklerini bilinçli olarak kullanmış ve zıtlıklardan da yararlanarak anlamı kuvvetlendirmek istemiştir. Dîvân şiirinde anlatılmak istenen duygu ve düşüncelerin etkinliğini artırmak amacıyla, söz sanatlarından bolca istifade edilmiştir. Bu da sözün etkisini artırarak, kalıcılığı noktasında ayrı bir öneme sahiptir.

Gönül bir genc-i mahfidir bulursan

Gedânın dirliğini artuk eyler (105/3)

[Gönül gizli bir hazinedir. (Onu) bulursan, (âşıkların) canına can katar.]

Dîvân şiirinde, gönül çeşitli teşbih ve mecazlarla kurgulanarak ele alınmıştır. “Mekân olarak gönül, mülk/şehir, hane, ev, virane, Kâbe, Mısır, Bağdat olarak tasavvur edilir. Bu mülk genellikle gam ve sıkıntıların olduğu bir yerdir” (Şener ve Akatay, 2018: 78). Tüm kutsal mekânlarla özdeşleştirilen gönül, özel bir konuma sahiptir. Şair bu sebeple de gönlü hazinenin gömülü olduğu yere benzetmektedir. Dilencinin yani âşığın huzurunu ise bu gönüldeki gizli olan cevherler arttırmaktadır. Âşık tipi gönle meyleder onun dışındaki maddi olan her şeyi yok saymaktadır. Asıl olan gönül madenindeki cevhere ulaşılması gerektiğidir. Hulûsî Efendi de bu anlayıştan hareketle, düşüncelerini okuyuculara iletmektedir. Âşıkların tek dileği gönle hitap edebilmektir. Bu ise gönül âlemlerine dalmak ve tıpkı bir avcı gibi gönüldeki saklı hazineyi yakalayabilmekle mümkündür. Dîvân şiirinde gönül, berraklığı ve saf olması ile ön plana çıkmaktadır. Dünyevî olan her şeyden/mâsivâdan uzak durarak, bu hazinenin bozulmaması amaçlanır.

Âsitanında Hulûsî yüzümüzü hâk kılıp

Bâbına lutf u inâyetle **gulâm** etdi saçın (232/7)

[Ey Hulûsî, sevgilinin saçları eşiğine yüzümüzü toprak edip lutf ve inâyetiyle bizleri kapısına köle etti.]

Beyitte sevgilinin kutlu olan dergâhına yüz sürmenin önemine değinilmiştir.

Kapısında âşıkları kul ve köle eden sevgili tipinin başvurduğu yollar dile getirilmiştir. Dîvân şiirinde saç, sevgilinin en önemli güzellik unsurlarının başında gelmektedir. Duruşu, kokusu ve uzun olması ile âşık tipini mest etmektedir. Nâfe, ıtır, reyhan, semen, amber ve Tatâr sözcükleri, onun kokusunun güzelliğini anlatmak için kullanılan ögelerdir. Görünüşü itibariyle de gece gibi simsiyahtır. Renk bakımından ise; gece, akşam, gölge, zulmet, Frengistan, Kâfiristan ve küfür olarak nitelendirilmiştir. Âşıklar arasında kargaşaya sebep olan saç, fitne çıkaran olarak bilinmektedir. İnanişâ göre, her saç telinde bir aşğın gönlü asılıdır. Tasavvufta da kesreti simgelemekte ve âşığı engelleyici bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Âşık tipini, asıl amacından uzaklaştırarak hileleriyle aldatmaktadır.

Eytdi selâmı dil buldu kâmı

Kemter **gulâmı** biz ol ganinin (233/3)

[(Sevgili) Selamını ilettili, gönül mutluluğu buldu. Biz o zengin kişinin, hâkir kullarıyız.]

Burada âşık ve sevgilinin hallerine dikkat çekilmektedir. Gulâm denilen köleler âşığı andırmaktadır. Hor görülen bu tipler sevgili ile zıt bir özellik teşkil etmektedir. Sevgili zenginliği temsil ederken, âşık ise fakir ve dilenci konumunda değerlendirilmiştir. Daima sevgiliden bir medet umarak ondan iltifat dilenendir.

“Dîvân şiirinde âşık av, sevgili ise acımasız bir sayyad, yani avcıdır. Sevgilinin gözü, gamzesi ve saçı aşğın peşinde bir avcıdır. Saçın silahı kemend, gözün ve gamzenin silahı ise oktur” (Felek, 2007: 242). Sevgilinin yüzü aya, dişleri inciye ve saçları ise parlak yıldızlara benzetilmektedir. Yüzündeki beni de tuzağı andırdığı için âşığını mest etmektedir. Zavallı âşık ise çaresizce bu tuzaklara düşmekte ve kendini helak etmektedir. Sevgili için birçok adlandırmada bulunulmuştur. Hükümdar, saki, peri, ahu, afitab ve fitne bunlardan bazılarıdır. Âşıklar arasında da sürekli olarak kargaşa çıkarmasıyla ele alınmıştır. Güzelliği ve nazıyla herkesi kendine bağlayan sevgili tipi, fitne saçan olarak anılmıştır. Âşık tipine asla acımayarak vefasızlığı ile tanınmaktadır. Türlü oyunlara başvuran sevgili, aşğın gönlünü çalarak kendisine esir etmektedir.

Gâh **muhibsin** gâh habîb gâh açılıp gül gibi

Gâh gülsün gâh andelîb nevâ-yı yâr ilesin (225/5)

[(Ey gönül) Bazen dostsun, bazen sevgili bazen de (açılan) bir gül gibisin. Bazen gülsün, bazen sevgilinin güzel sesiyle birlikte olan bülbülsün.]

Şair âşık tipinin özelliklerini sıralamaktadır. Onun bazen sevgili, gül ya da bülbül olduğunu belirtmiştir. Divan şiirinde âşık bülbüle benzetilmektedir. Ağlayan âşık bülbülün şakıması ile özdeşleştirilmiştir. Hulûsî Efendi, sıradışı bir çağrışım kurmuş ve âşığı güle de benzetmiştir. Sevgili ise inceliği ve nâzenin olması bakımından gül ile anılır.

2.1.1.4. Deli

Aklı başından gitmiş kimsenin durumunu ifade etmektedir. Âşık denilen kişiler deli ya da dîvâne olarak nitelendirilir. Bu tip üzerinden, âşık olanların durumu yansıtılmaktadır. Onlar sevgiliye kavuşma hayaliyle kendilerinden geçerek, meczup ve çaresiz bir konuma düşmektedirler. Toplum içerisinde bu kişiler davranış ve yaşayış tarzlarıyla hoş karşılanmamaktadırlar. Bu sebeple de sosyal hayatlarında yalnız kalmayı tercih ederler. Şair de normal olmayan bu durumun farkında olduğu için şiirlerinde bu tipin özelliklerine dikkat çekmektedir.

“Divân edebiyatında âşık, sevgilinin zincir gibi saçlarıyla bağlanmış bir deliyi andırır. Çünkü deliler iyileşinceye dek zincir ile bağlanır. Delinin ne yaptığını bilmiyor oluşu da âşığın hâline uygun düşer. Âşığın delirmesi için birçok neden bulunabilir. Divâne, mecnun, şeydâ, şûrîde, vâlih gibi eşanlamlıları da kullanılan deli, yaptığı işin sonucunu düşünemez” (Pala, 1989: 120).

Takılıp boynuma zincîr-i zülfün

Gezip sahrâları dîvânen olsam

(297/3)

[(Ey sevgili), saçının zincirini boynuma takıp çölleri gezerek kendinden geçmiş âşığın olsam.]

Şair, sevgilinin saçlarını kendisine zincir yaparak çöllerde gezen bir deli (Mecnûn) olmak istediğini ifade etmektedir. Saç için kemend, zincir, bağ, tuzak, sümbül, kafes, yılan, zindân, sayyâd vb. isimlendirmeler kullanılmıştır. Âşık sevgilisinin saçlarını zincire benzeterek kendisini esir alınmış olarak nitelendirmektedir. Tasavvufta saç kesreti simgelemektedir. Bu yüzden de âşığını tuzağa düşürecek yem sevgilinin saçlarının ucundaki kıvrımlardadır. Siyah ve kıvrımlı olması âşığı cezbederek ağına düşürmektedir. Zevk ve sevinçle verilen bu canlar sevgilinin kıvrımlı saçlarına asılıdır. Klasik Türk şiirinde saç, yapısı itibariyle yılanı da benzetilmiştir. İnanışa göre harabelik yerlerde

hazine çok olduğu için buralarda yılanlar fazla olurmuş. Hazinelerin harabelerde gizlenmesi ve yılanlarında buralarda olması nedeniyle, saçlar sevgilinin hazinesini koruyan yılanlara benzetilmiştir.

Nefsine yan çıkıp da Ka'be'yi yıksan dahi

İncitme gönül yıkma ger uslu ger **deli** ol. (260/6)

[Nefsini savunarak Ka'be'yi yıksan bile, bazen akıllı bazen deli olsan da gönül incitme.]

Hulûsî Efendi, nefse uyularak Kâbe'nin yıkılsa bile gönül yıkmamanın önemine dikkat çekmektedir. Beyitte bazen akıllı bazen de deli olmanın insanın fitratında olduğu ifade edilerek hiçbir şartta gönlün yıkılmaması gerektiği vurgulanmıştır. İnsanın kalbi Kâbe'ye benzetilir ve kalp kırmanın Kâbe'yi yıkmak kadar mühim olduğu bilinir. Hulûsî Efendi de bu düşünce ile gönlün incitilmemesi gerektiğini öğütlemektedir. Çünkü gönül denilen bu sarayın içinde yaratıcı vardır ve onun sevgisi her şeyin üzerinde olduğu için korunup incitilmemesi gerektiği öğütlenmektedir.

Zülfüne dil bağlayalı fark edemem seni beni

Kim çöze dîvânesini uslana dîvâne göre (368/3)

[(Ey sevgili); saçlarına gönlümü bağladığımdan beri seni ve kendimi fark edemem. Bu delilik halinin akıllanmasını kim çözebilir?]

Bu beyitte, âşığın sevgilinin saçına gönlünü bağladığından beri artık hiçbir şeyin farkında olmadığı belirtilerek, onun bu deliliğinin nasıl halledileceği sorgulanmaktadır. Devamında ise, akıllı hâlinin de tam bir delilikten ibaret olduğuna dikkat çekilmektedir. Şair akıllı ve dîvâne kelimelerini bilinçli olarak kullanarak, tezat sanatından belirgin olarak istifâde etmiştir. Zıtlıklarla sağlanan bu anlam bağı, söz sanatları ile desteklenmiştir. Dîvâne, zülf ve bağ sözcükleriyle de tenâsüp sanatının güzel bir örneği verilmiştir. Âşık, sevgilinin can alıcı tuzağına düştüğü için aşk sarhoşudur. Gönül de aşk belasıyla perişan olduğu için mest olmuştur. Sekr halinde olan bu kişiler kendilerinin varlığını dahi unuturlar. Benliklerinden geçerek, yaratıcıyla bir olmak için çaba gösterirler. Tasavvuf anlayışında, insanın tüm varlığından ve benliğinden yüz çevirerek sadece sevgili için gayret göstermesi gerektiği düşüncesi işlenmiştir. Aradaki senlik ve benlik davasının kalkmasının gerekliliğine değinen şair, dîvâne diye adlandırdığı âşık

tipinin izlediği yollar hakkında bilgi vermektedir. Bu uzun ve çetrefilli aşk yolu, türlü engellerle doludur. Tuzaklarla döşeli bu yolda, âşık tipi yaptıklarından dolayı toplum için de deli olarak anılır olmuştur. Herşeyden vazgeçerek itibarı ve şânı yok olduğu gibi, kendi benliğini de unutmuştur. Sevgilinin güzelliği, onun aklını başından almış ve dîvâneye çevirmiştir. Bu yüzden de akıl/us denilen şeyin ondan uzak olduğu belirtilmiştir.

Derdinle dâim yansam yakılsam

Bîgâneler hep efsâne derler

Şevkinle kâim olsam döğülsem

Bakıp hâlime **dîvâne** derler (190)

[Derdinle daima yanılıp yakılsam, yabancılar hep efsâne derler. Şevkinle ayakta olsam, döğülsem bakıp halime deli derler.]

Şair, sevgilisi için durmadan yanıp yakılrsa hâlini gören yabancıların onun bu durumuna efsane deyip geçeceklerini belirtmektedir. Devamında ise, sevgilinin mutluluğuyla kendinden geçse bu seferde deli yakıştırmasında bulunacaklarını ifade etmektedir. Sevgilisine kavuşmak için, âşık tipinin çektiği çileler ve katlandığı sıkıntılar dile getirilmekte ve toplum içerisinde bıraktığı intibaya dikkat çekilmektedir. Halk arasında rezil ve aşağı bir konuma düşen âşık tipi kötü adlarla anılır olmuştur. Sevgilisi uğrunda tüm itibarını kaybeden âşık için ayıplanmak ve kınanmak, gurur verici bir durumdur. Toplum içinde kötü bir konuma düşen bu kişilerin, adının deliye çıktığını belirten şair onun hallerine dikkat çekmiştir. Bu durumun toplum içerisinde bıraktığı izlenimlere âşık ve sevgili üzerinden dikkat çekmektedir.

2.1.1.5. Dervîş

Bir tarikata girerek, Hakk yolunda nefsinin ıslah etmiş ve bu uğurda çaba göstermiş kimselerdir. Sıkıntı ve keder onun yaşadığı önemli hallerdir. Dervîşin gönül evi daima yaralı ve hüznüldür. Sevgiliye ulaşmak ve onunla bir olmak arzu edilen tek şeydir. Bu sebeple de hor ve hakir görülmek, onun itibarından bir şey kaybettirmez. Dervîş kelimeleri, erken bir dönemden itibaren zahidi ve zühdü, sufiyi ve tasavvufu ifade etmek üzere Arapçadaki fakir ve fakr kelimelerinin yerine kullanılmış, zamanla daha farklı ve daha geniş bir muhteva kazanmıştır (Yazıcı, 1994: 188). *Hulûsî Efendi Dîvânı*'nda da dervîş, dünyadan kendisini soyutlayan bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır:

Soyun varından **dervîş** ol **dervîş**

Sıyrıl ârından **dervîş** ol **dervîş** (179/1)

[(Ey âşık); varlık ve utanma duygusuna ait her şeyi terkederek dervîş olmalısın.]

Şair, benlikten ve utanma gibi durumlardan uzaklaşıp dervîşler gibi olunması gerektiği üzerinde durmaktadır. Tasavvufta kendinden geçmek gibi bir gâye güdülür. Nâm ve şöhret hastalığına tutulmuş kişilere telkinlerde bulunan Hulûsî Efendi de bir an önce bu hastalıktan kurtulması gerektiğini belirtmektedir. Kesret âleminden soyutlanarak vahdet için çalışılması ve insanın varlığa dair her şeyi terketmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Kişinin kendi varlığını dahi unutarak, yalnızca bir olan sevgiliye yönelmenin önemine dikkat çekilmektedir.

Ey Hulûsî gel eyleme cedel

Gelmeden ecel **dervîş** ol **dervîş** (124/7)

[(Ey Hulûsî; ölüm gelmeden önce dervîş ol (da) boş yere uğraş verme..)]

Dünyaya gönül vermemek gerektiğini belirten şair, ölüm gibi bir gerçeğin insanı bulmadan mutlaka dervîş olunması gerektiği üzerinde durmaktadır. Boş ve gelip geçici isteklere boyun eğmenin insanları asıl âlemden kopardığı düşüncesi ile hareket eden şair topluma bir uyarıda bulunmaktadır. İyi ve güzel işlerle uğraşarak Hakk'ın rızasını kazanan bir mürşid/dervîş olmanın önemi hakkında çağında yaşadığı insanlara nasihatte bulunmaktadır.

Gökçek gerek **dervîşin** sanı yoksula baya

Suçluların suçundan geçip hoşgörülü ol (179/8)

[Dervîşlerin adı, yoksul ve zenginlere güzel görünmelidir. Suçluların suçunu bağışlayarak hoşgörülü ol.]

Bu beyitte, dervîş tipinin hangi özelliklere sahip olması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Dervîşin şan ve şöhreti, fakir ve zengin için güzel, şirin olarak algılanmalıdır. Bu tarz kimselerin en büyük şöhreti ve kazancı yokluk zirvesine ulaşmaktır. Sırtlarında fakirlik şalı ile dolaşan rint yaratılışı bu dervîşler için, kınanmak ve ayıplanmak sevinç kaynağıdır. Hulûsî Efendi, dine irşat vazifesinde bulunan kişilerin taşınması gereken niteliklerin önemine dikkat çekmektedir. Suçlu kimselerin bağışlanarak,

onlara merhamet edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Hoşgörülü ve tevazu sahibi olmanın önemi dile getirilerek bağışlayıcı olunulması gerektiği ifade edilmiştir.

Dervişin yastığı katı taş gerek

Yediği eleksiz arpa aş gerek

Yolda yalın ayak açık baş gerek

Menzil-i maksûda erem der ise (282/1)

[İtediğın menzile ulaşayım dersen; dervişin yastığının sert taştan, yediği yemeğın özensiz ve ayağının çıplak başının ise açık olması gereklidir.]

Bu beyitte dervişliğin kolay bir iş olmadığı ve herkesin derviş olamayacağına dikkat çekilmektedir. Şair, birtakım uygulamalara tabi tutularak bu makama gelen kişilerin yaşadığı zorluklara değinmektedir. Sevgiliye gidilen yolda hiçbir işin kolay olmadığı vurgulanmaktadır. Derviş olacak kişinin yastığının taştan, yemek yediği unun öğütülmemiş ve ayakların çıplak bir şekilde gezmesi gerektiğine yer verilmiştir. Tasavvufta çile çekmek tabiri sık sık kullanılır. Bu dîvâne dervişler de çile çekerek, nefislerini terbiye etme yoluna giderler.

Derviş olan âgâh olur

Her kârı zikru'llâh olur

Hep cümle varından geçer

Vâsıl-ı ille'llâh olur (344/31)

[Derviş olan uyanık olur, her işi Allah'ı anmak olur. Her şeyden vazgeçerek Allah'a kavuşmak olur.]

Derviş olan kişinin her şeye vakıf olacağı belirtilerek onun her an yaptığı işin Allah'ı zikretmek olduğu üzerinde durulmuştur. Devamında ise bu kişilerin tüm amaçlarının sadece sevgiliye ulaşmak olduğu vurgulanmaktadır. Bu sebeple de dünyanın geçici heveslerine aldanmayıp uzak durmak gerektiği öğütlenmiştir.

2.1.1.6. Kâmil

Belli bir olgunluğa eren ve bu yönde davranışlar sergileyen kişidir. Toplum içerisinde daima kabul gören bu kimseler ulaşılması gereken insan profilini çizmektedir.

Hak'ka kavuşmak, yani (fenafillah) mertebesine erişmek için Hak'tan başka her şeyden yüz çevirmek, yalnız Allah'a teveccüh etmek, kalb ve fikri ona hasretmek lazımdır. Bu da ancak mücahede, riyazet ve bir (mürşid-i kâmil) e intisap ile olur (Levend, 1984: 23). Kâmil insan, tüm erdemleri bünyesinde barındırarak herkese örnek olan kişidir.

Sîret-i hayvânı insân etmeğe sa'y eylegil

Seni insân edecek **kâmil**-i insâna eriş (120/3)

[Hayvan tabiatlı olanı insan etmeye çalış. Seni insan edecek, kâmil insana eriş.]

Burada, insanların doğru yola ulaşması için örnek bir kişinin yolundan gidilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Kâmil bir kişinin bu işi başaracağı belirtilmiş ve onun öğretileri doğrultusunda hareket etmenin önemine dikkat çekilmiştir. Kötü karakterde olanları güzel işlere sevk etmenin mühim olduğuna değinilmiş ve bu amaç için çalışmanın gerekliliği üzerinde durulmuştur.

“Ahsen-i Takvîm”sin esfel yerin

Kadrini bil **kâmil** ol ekme yerin

Ölmeden a'lâya er âfil yerin

Sendedir Âdem demisin Âdem'in

Mazharısın sırr-ı “nefahtü”demin (158/4)

[Yaratılmışların en güzelisin (ama bu hâl ile) yerin sefildir. Kâmil ol, olgunluk yerinin kıymetini bil. Geçici yerini (bırakarak) ölmeden en şerefli yere ulaş. Allah'ın ruhundan/nefesinden yaratılmışsın, o sırra sahipsin.]

Şair, insanoğlunun yaratılmışların en güzeli olduğunu vurgulayarak bunun kıymetinin bilinmesi gerektiğini kâmil tipi üzerinden dile getirmektedir. Eğer bu değer bilinmezse, onun yerinin en aşağılık bir yer olacağına dikkat çekmektedir.

Kendi gibi seni de **kâmil** etmiş

Tâlibini matlûbuna vâsıl etmiş (323/3)

[Kendi gibi seni de kâmil etmiş. Talibini isteğine ulaştırmış.]

2.1.1.7. Kutub

En yüce makamda bulunan kişidir. Döneminde ön plana çıkan en örnek tipi temsil etmektedir.

“Her zamanda Allah’ın bakışının yöneldiği, dünyada manevî tasarruf sahibi ve velîler zümresinin başkanı olan kişiye kutb / kutub; kutubların kutbuna ise kutbu’l-aktâb/kutb-ı aktâb adı verilir. Kutub, gavs, evtâd, kutb-ı aktâb ve kutb-ı zaman gibi tasavvufî tiplere divanlarda rastlanır. Bunlar dünyanın manevî direkleri gibidir. Sultan II. Bayezid’in zamanının kutbu olduğu ifade edilir” (Üstüner, 2007: 389).

Ey **kutb**-ı zemîn ü âsumân-ı aşk

Vey fass-ı nigîn-i dü-cihân-ı aşk (192/1)

[Ey yeryüzünün ve aşk göğünün kutbu. Ey aşkın iki cihan yüzüğünün/mührünün gözbebeği.]

Hulûsî Efendi, nida sanatından istifade ederek dönemindeki mürşit tipine seslenmektedir: Ey aşkın gökyüzüsü ve yeryüzünün velisi olan kişi, sen mührün gözbebeği ve iki cihanın aşkısın şeklinde övgüde bulunmaktadır. Sosyal hayatın merkezinde olan mürşitler, kendi devrinde büyük bir nimet olarak görülmüştür. Onların kıymetlerinin bilinmesi ve takip edilmeleri gerektiği öğütlenmiştir. Hem bu dünyanın hem de gerçek olan âlemin en değerli aşkı olan bu kişiler şair tarafından üst bir makamda görülmektedir.

Ana peder ise Ahmed Velî’dir

Zamânın **kutbu** bürhânı celîdir. (431/13)

[(Seyyid Sarı Muhammedin) babası ise Ahmed Velî’dir. Zamanın kutbudur, delili aşikardır.]

Anın da pederi ol **gavs-ı a'zam**

Zemîn ü âsumânın **kutbu** efham. (431/15)

[(Halil Taybî'nin) babası da o gavs-ı a'zamdır. Yeryüzü ve gökyüzünün kutbudur, çok büyüktür.]

2.1.1.8. Mü'min

Mümin, Allâh'ın varlığına, birliğine, Hz. Muhammed'in O'nun kulu ve peygamberi olduğuna ve İslamiyet'in diğer iman esaslarına inanan, iman sahibi kimsedir (Ayverdi, 2010: 876). Allâh'ın varlığına, birliğine inanan ve toplumda bu yönde davranışlar sergileyen kimselerdir. Yaratıcının tekligine, peygamberlerine, meleklerine ve âhiret gününe iman etmiş kişilerdir.

Hulûsî cânım **mü'minim** şânım

Vird-i zebânım el-Hamdüli-llâh (282/7)

[Ey Hulûsî, (ey) cânım, şânım mümin olmaktır. Dilimin duası el-Hamdüli-llâh'tır.]

Şair mü'min bir kul olduğunu belirterek, dilinin zikirle meşgul olduğu üzerinde durmaktadır. Mü'min tipinin özelliklerini yansıtacak hâl ve durumlar sergileyen bu kimseler toplum tarafından takdir edilmektedir. Hulûsî Efendi de bir nevi topluma bu mesajı iletmektedir. Onların da bu şekilde olmalarını istemektedir.

Mü'min tamâm-ı vakt-i sehergâh

Zikr-i müdâmı Allâh Allâh

Tutdu bir elden zikretti dilden

Cân u gönülden Allâh Allâh

(Âhir kelâmın Allâh Allâh (370/184)

[Seher vaktinde müminlerin tamamı sürekli olarak Allâh Allâh diye zikreder. Bir elden tuttu, gönülden zikretti. Can ve gönülden Allâh Allâh diyerek sonraki sözde Allâh Allâh'tır.]

Beyitte seher vaktinde mü'min tipinin içtenlikle ve büyük coşku ile Allah'ı zikrettiği vurgulanmaktadır. Mümin olarak vasfedilen bu kişiler daima Allah'ın birliğini

dile getiren kimselerdir. Bu seher vaktinde genellikle tövbe ve istiğfar edilir, yaratıcıdan bağışlanma arzulanır. Sevgiliye dualar edilerek gönüldeki dilekler iletilir. Samimiyetle edilen duaların bu vakitte kabul olunacağına inanılmaktadır. Günün bereketli anlarından birisi de seher vaktidir. Bu zamanda devamlı olarak Allah'ın zikretmenin faziletlerine değinilmektedir.

Bunca avâlim ne ile kâim

Bir Vâhid-i Mutlakın vücudu

Ol Hâlık-ı Lemyezel o

Dâim anadurur **mü'min**in sücudu

(Ana durur rûhumun sücûdu)

(371/193)

[Bunca âlemler ne ile mevcut. Bir Allâh'ın vücudu (ile). Sonsuz yaratıcı o daim. Mü'minin secdesi onadır. Ruhumun secdesi onadır.]

Şühûd etmişçe Allâh'a yakîniyyetledir secdem

Diler zâhid beni **mü'min** diler zu'munca kâfir tut

(377/38)

[Benim secdem Allah'ı görür gibidir. Beni ister zâhid, ister mü'min, ister kâfir tut.]

Şair bu beyitte mü'min kişinin Allah'a şüphesiz bir şekilde secde ettiğini belirterek, onun zâhid ya da kâfir olarak algılanmasının aslında çok da önemli olmadığı üzerinde durmaktadır. Mü'min kişiler görünüşe önem vermeyen ve asıl olgunluğu Allah'ın sevgisine kavuşarak gönülde yaşayan kimselerdir.

İmâmü'l-**mü'min**în-i nâcîyândır

Hem ol ser-mezheb-i ehl-i imândır.

(433/38)

[(Câfer-i Sâdık) Kurtuluşa eren müminlerin imamıdır. Hem o, iman ehlinin mezhebinin başıdır.]

Mü'minlerin halifesi olan kişinin (Cafer-i Sadık) onları kurtuluşa erdireceğine değinilerek, iman ehlinin mürşidi olan bu rehberin toplumu iyiye ve doğruluğa davet etmesi üzerinde durulmaktadır. Sosyal hayatı düzenleyen kurallar ve nasıl bir yaşam sürülmesi gerektiği mesajı, bu şahıslar üzerinden verilmektedir.

Şair mümin tipinin nasıl olması gerektiği konusunda birtakım gerekçeler sunmaktadır. Allah'ın emir ve yasaklarına uyarak yapılması gereken vazifeleri yerine getiren kişilerin doğru yolda olduğu belirtilerek bu kişilerin yaratıcıyı sevdiği ve onun istediği bir kul olduğu üzerinde durulmuştur.

2.1.1.9. Mürîd

Bir şeyhe bağlı olan kişidir. Kelime anlamı “dileyen, isteyen” demektir. Mürîd kendi iradesinden sıyrılıp Allah'ın mutlak iradesine boyun eğmiştir” (Pala, 2004: 342).

Hulûsî Efendi Dîvânı'nda mürîd tipi birçok özelliği ile ön plana çıkmaktadır. Bu özelliklerden ilki bir rehber olarak irşat vazifesinde bulunmasıdır. İnsanların iyiliğe yaklaştırılıp kötülükten uzaklaştırılması başlıca öğütlenen konular arasındadır. Diğer bir özellik olarak ise Hakk'ın yoluna gönül vermiş kimseler olmasıdır.

Taleb oldur ki anda **tâlib** olmaz

Mürîd ol kim murada râğb olmaz. (144/1)

[*Taleb odur ki onda talep eden olmaz. (Asıl talep hiçbir şeye talip olmamaktır). Mürîd o ki istenilene rağbet etmez. (Asıl mürîd hiçbir isteğe boyun eğmez).*]

Dediler pîr-i kâminden el aldık ders-i tevhîdden

Dedim pîr kâmil ammâki **mürîd**de kesb-i himmet yok

(182/9)

[*Tevhid dersinden ve olgun pirden el aldık dediler. Pîr olgun ama mürîdde gayret yok dedim.*]

Şair, hoca ve öğrenci ilişkisine yer vererek hocasından kendisine geçen bayraktalığı devam ettirecek olan mürîdin niteliğine yer vermektedir. Hulûsî Efendi, o dönem mürîdinin gayret ve çalışkanlıktan yoksun olduğuna değinerek sosyal bir eleştiride bulunmuştur. Kendisine verilen bu kutsal görevi yerine getirmenin ne derece bir öneme sahip olduğuna dikkat çekmektedir. Yaratıcının emir ve buyruklarına uyulmasının gerekliliği vurgulanmaktadır.

Sen **mürîd**im deme kim istemiş murâd anın

Sen zâkirim deme kim zikr eden o yâd anın

Gamı şâdı bir dem et gam anındır şâd anın

Sen yâr olmazsan dahi yârdır sana sevdiğin (216/4)

[Gam ve mutluluğu bir anda (yaşa) gam onundur mutluluk onun. Sen yâr olmazsan dahi, sevdiğin sana yârdır.]

Nigâh edince hâle **tâlib** olur visâle

Gâhî bakıp cemâle hayrân olur olur yâ (4/3)

[(Âşık içinde bulunduğu) Hâle bakınca kavuşmaya istekli olur. Bazen de sevgilinin yüzüne bakarak hayran olur.]

Hulûsî işit amel eyle bu güft-i azîzânı

Ger **tâlib**-i Hakk isen bu pend-i bî-bahâyı tut (28/7)

[Hulûsî azîzlerin bu sözlerini işit, (onlarla) amel eyle. Eğer Hakk'ın talibiysen bu kıymetli nasihatleri dinle.]

Beyitte *güft-i azîzân* terkihiyle tarikat büyükleri kastedilmektedir. Şair burada kendisini de etken kılarak, izzet sahibi kişilerin sözleri ile hareket edilmesi gerektiğini dile getirmektedir. Bu bağlamda şair, kendi mahlasını tecrid ederek mutlak sevgiliye yani Allah'a talib olan âşığın, mürşidin paha biçilemez kadar kıymetli olan sözlerine kulak vermesi gerektiğini vurgular.

Kapısında durup yârın visâlin istedim dedi

Bu **tâlib** nice bir **tâlib** o matlab nice matlabdır (75/4)

[Sevgilinin kapısında durup kavuşmayı istedim. Sevgili (ise) bu nasıl bir talip, o istek nasıl bir istektir dedi.]

Âşığın sevgilinin kapısına giderek ona kavuşmak istediği belirtilmiştir. Burada talip ile kastedilen âşık tipidir. Sevgili daima naz eden, âşık ise onun mahallesine giderek kapısında sevgi dilenen bir köledir. Sevgili kötülüklerden uzak tutularak en güzel şekilde tasvir edilmiştir. Dîvân şiirinde soyut olarak nitelendirilmiş ve aldatıcı olması ile bilinmektedir. Âşığının sürekli olarak cefalar çektiğinden onu kısılandırmaktadır. Rakip ise aralarındaki en büyük fitne ve ara bozuculuk kaynağıdır. Sevgili ile birlik olup âşığa eziyet etmektedirler. Sevgiliden gelen tüm belalara sabır gösteren âşık için en korkutucu olan şey ondan gelecek her türlü cefanın eksikliğidir. Bu duygu bile âşığın yok olması

için en büyük sebeptir. Çünkü onun gıdası keder ve gözyaşındır. Bu histen bir an olsun ayrılmak istemez.

Sana **tâlib** olan aklın yitirdi vaslına daldı

Anınçün başı açık sinesi uryândır aşkından (322/7)

[Sana talip olan aklını yitirdi ve kavuşmaya daldı. O yüzden aşkından başı açık ve sinesi çıplaktır.]

Tâlibin matlûbu kâm u dilberin maksûdu cân

Câna kıymaz **tâlibin** matlûbudur hicrân yine (377/6)

[Talibin isteği kâm almak, sevgilinin isteği (âşığın) canıdır. Tâlibin isteği yine ayrılık, cana kıymaz.]

Dîvân şiirinin dünyasında âşık ve sevgili üzerinden anlatılmak istenilen düşünceler sık sık işlenmiştir. Burada da sevgili (Allah) uğrunda kendinden geçenlerin hâllerine dikkat çekilmiştir. Tasavvufta yaratıcıya ulaşmanın belli başlı kaideleri vardır. Akıl denilen melekenin yok sayılarak sevgiliye kavuşulacağı vurgulanmıştır. İnsanın kendi varlığını dahi unutarak sevgili de yok olmak felsefesinden hareket edilmiştir. Tüm bağlılığın ona ait olduğu ve sadece ona yönelmenin gerekliliği vurgulanmıştır.

2.1.1.10. Mürşid

Arapça, irşat eden, doğru yol gösteren anlamındadır. Tasavvuf ehline gerçek mürşit, her zaman, Hazret-i Muhammed'dir (S.M.) ve onun hakikatine varis olan zamanın sahibidir; yani İmamiyye mezhebinden olan tasavvuf ehline göre, On ikinci İmam Hazret-i Mehdi'dir; Ehli sünnete uyanlara göreyse zamanın kutbudur (Gölpınarlı, 2004: 227). Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kurallarına uygun davranış sergileyen kişilerdir. Dinin özünü kavrayarak asıl amacın sevgili ile bir olmak olduğunu belirten bu olgun kişiler, dünyalık hiçbir şeye meyletmezler.

“Sâkî,su,şarapvebenzerlerininisunankişidemektir.Ancakyaygınolarak, işi meyhane ya da meclislerde şarap sunmak olan şahıslar içi n kullanılmıştır. Tasavvufî mecazolarak ise mürşid, mürşid-i kâmil, şeyh, pîr-i kâmil, pîr-i tarikat, insan-ı kâmil gibi tasavvuf büyükleri; feyiz ve sevginin kaynağı olan Feyyâz-ı mutlak, Allah; âşıklara aşk şarabını vererek onları fenâfillaha eriştiren Cenâb-ı Hak ve sâlikin, kendisine bakarak Hak sarhoşluğu olduğu güzelliğe örnek oluşturan görüntüler anlamlarını taşımaktadır” (Üstüner 2006: 261).

Kimi azmış râh-ı Hak'dan n'eylediğin bilemez

Kimi tutmuş dâmenin bir **mürşidin** hizmettedir

(76/3)

[Kimi Hakk'ın yolundan sapmış, ne yaptığını bilmez. Kimi (de) bir mürşidin eteğini tutmuş hizmettedir.]

Hulûsî Efendi bu beyitte, Hakk yolundan çıkanların ne yaptığının farkında olmadığını dile getirmektedir. Devamında ise bazısının da bir mürşide bağlanıp onun yolundan giderek hizmetine mazhar olduğunu belirtmektedir. Burada mürşid tipinin önemine dikkat çekilmektedir. Ona bağlanarak yolundan gidenlerin mutluluğa kavuşacağı üzerinde durulmaktadır. Sevgilinin (Allah) rızasını kazanmanın bir önder (mürşid) eşliğinde mümkün olacağını belirten şair, onun rehberliğinde sevgiliye ulaşılacağını vurgulamıştır.

Nice kuttâ'-ı tarîk **mürşidlik** eyler iddiâ

Müddeîler çoğalıp hep resm ü âdetler gelir (126/9)

[Nice yol kesiciler mürşidlik iddiâ eder. (Mürşidlik) İddia edenler çoğalıp hep âdetler gelir.]

Beyitte yine bir sosyal eleştiri söz konusudur. Birçok yol kesiciden bahsedilerek onların mürşitlik iddia ettiği söylenmektedir. Şair, yaşadığı dönemde bu kişilerin çoğaldığını ve her birisinin kendince bir yol tuttuğunu eleştirilmektedir. Şair toplumdaki bozukluklara dikkat çekerek bunların düzeltilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Sosyolojik bir gerçeklikle değendirme yapan şair, toplumun genelini esas alarak olumsuz bir durumun nasıl iyileştirileceğine dikkat çekmektedir.

İzin izleyüdur **mürşid**-i pâkin dâimâ yürü sen

Bir azîm Hakk'a giden âlî-i kervâna eriş (173/5)

[Temiz mürşidin izini takip ederek daima yürü. Hakk'a giden yüce kervana ulaş.]

Şair, Allah'a giden yüce kervana ulaşılması gerektiğini vurgulayarak, mürşid denilen tipin önderliğinde Hakk'ın bulunacağı üzerinde durmaktadır. Yaratıcının güzelliklerine mazhar olmanın hangi şartlarla mümkün olacağını belirten şair, bunları yerine getirmekle ona kavuşulacağını belirtmiştir.

Kasdın bilmekse Hakk'ı gönlün bulmaksa zevki

Var **mürşid**-i tarîk-i Yezdân'a ihtiyacın (221/4)

[Niyetin Hakk'ı bilmekse ve gönlün (istediği) zevki bulmaksa, Cenab-ı Hakk'ın yolunun mürşidine ihtiyacın var.]

Hulusi Efendi, yaratıcının varlığının bilinmesi ve gönlün hoş edilmesinin, ancak Allah'ın yolundan giden bir mürşid yardımıyla mümkün olacağını belirtmektedir. Tasavvuf eğitiminin özünü aşk gibi bir cevher oluşturmaktadır. Tüm düşünceler ve eylemler bu temel üzerine kurulmuştur. Allah ve Peygamber aşkını hedefleyen bir irşatla bu görevin sürdürülmesi hedeflenmiştir. Bunun ise bir rehberle gerçekleşeceğinin mümkün olduğu belirtilmektedir.

Gurbette kaldım bî-enîs olgıl bana ni'mel-celîs

Ey **mürşid**-i pâk-nefis ol dâd-res feryâdıma (363/8)

[Gurbette dostsuz kaldım, (sen) bana güzel bir dost ol. Ey temiz nefisli mürşid; feryadıma yetiş.]

Beyitte geçen gurbet ifadesiyle dünya kastedilmektedir. Gurbet, asıl vatanın dışındaki her yerdir. İnsan da dünyada asıl vatanından uzakta kalmış bir gurbetçi gibidir. Gurbette kalan kişi bulunduğu yere yabancı olduğu için kendisini yalnız hisseder ve bir dosta ihtiyaç duyar. Şair dünya gurbetindeki insana dost olarak mürşidi göstermektedir.

Ey **pîr-i mugân** doldu deminden dem-i âlem

Her teşne dile sâkî-i sahbâ nazarındır (70/5)

[Ey mürşid; dünyanın kadehi (senin) kadehinden doldu. Susamış her gönle, (su veren, susuzluğunu gideren) (ey) sâki senin nazarındır.]

Bu beyitte, pîr-i mugân tipine seslenilerek dünyanın onun nefesiyle dolduğu belirtilmiş ve her gönülden isteyene, şarap sunması iltifat olarak değerlendirilmiştir. Tasavvufta nazar önemli bir kavramdır. Mürşidin ruhuna tesir edici bakışıyla müridin gönlü feyizle dolar, tıpkı şarap içmiş gibi mest olur. Müridin susayan gönlüne tek çare mürşidin nazarıdır. Bu hâl karşısında çılgına dönen âşıklar için dünyalık hiçbir şeyin değeri yoktur.

Pîr-i mugânın şarâb-ı la'liyiz teşne gönlümüz

Hızr'ın âb-ı hayâtını sunsalar da el uzatmayız (148/6)

[Sakilerin pirinin (insan-ı kâmilin) kırmızı şarabıyız. Gönlümüz susamıştır (ancak) Hızır'ın ölümsüzlük suyunu sunsalar da el uzatmayız.]

İhlâs ile tutgıl eteğin **pîr-i mugânın**

Evlâdı olup vârisi ol var leb-i aşkın (212/6)

[Pîr-i mugânın eteğini ihlasla tut. Aşkın dudağının evladı olarak vârisi ol.]

Burada, pîr-i mugânın yani mürşidin yolundan gidilmesi ve onun öğretilerini yaşam tarzı hâline getirerek evladı/mirasçısı olunması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Toplumunu iyi işlere yönlendirmek ve yöneltmek için bu kişilerin rehberliğinde hareket edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Şair de bu düşünce etrafında hareket ederek bilgili ve olgun kişinin nasihatlarına uyulmasını öğütlemektedir.

Sâkiler sâfi sunup sûfi selâmet buldu

Girdi meyhânede **pîr-i mugânın** mezhebine (392/2)

[Sakiler saf olanı sunduğunda sûfi mutlu oldu. Meyhanede dervişin mezhebine girdi.]

Divan şiirinde sâkî, sûfi, meyhane ve pîr-i mugân kelimeleri genellikle birlikte kullanılırlar. Tenâsüp sanatının güzel bir örneğini veren şair, rind felsefesi ile hareket ederek sûfilerin şarap içmesi ile mutluluğu bulacağını belirtmektedir. Meyhanede olgun bir kâmilin mezhebine girmesi ile ebedî bir huzura ereceği üzerinde durulmaktadır. Divan şairleri kendilerini rind meşrepli ya da rindane olarak nitelendirilmişlerdir. Onlar anı yaşamak ile meşgul olan kimselerdir. Yarının hesabını yapmadan anı yaşayan kişiler için meyhane en kutlu ibadet yeridir. Büyük bir hûşu ile burada yaşayan sûfiler, dervişlerinin dergâhında/meyhânesinde huzura kavuşmuşlardır.

Pîr-i mugân ki küp dibinde otura andan bâdeden gayrı

Nesne taleb eyleme sana anın lutf inâyeti kerem kerâmeti

(376)

[Küp dibinde oturan mürşitten şaraptan başka birşey isteme. Onun yardımı, iyiliği ve hâli sana lütuftur.]

Şair, pîr-i mugân tipinin şarap dışında hiçbir şey için istekte bulunmaması gerektiğini ve en büyük iyiliğin ancak şarapla elde edileceğini öğütlemektedir. Meclisin en tecrübeli ve olgun kişisi olan pîr-i mugân için en önemli olan şeyin bu değerli kadehe sahip olunmasıdır. Kadehin elden ele dolaşarak orada bulunan herkesin ondan nasiplenmesi istenilen bir durumdur. Bu şerefe ulaşanların, sevgilinin varlığına ve birliğine kavuşacağı dile getirilmiştir. Onun dışında bir şeye gönül verilmemesi gerektiği vurgulanmıştır.

Doldurdu **sâkî** etdi inâyet

Câm-ı revâkî etdi inâyet (34/1)

[Sâkî lütfetti, saf şarabın şişesini doldurdu.]

Destine aldığı dem bâdeyi **sâkî**-i semen-had

Rûhun ağzına gelir cânı olur akıl ise pâbend

(45/1)

[Yasemin yanaklı sâkî (sevgili) şarabı eline aldığı an, ruhun canı ağzına gelir. Akıl ise ayak bağı olur.]

Hulûsî Efendi, beyitte sâkî tipini yasemin yanaklı bir güzele benzetmiştir. O eline şarabı aldığı anda ruhun neredeyse çıkacağını ve aklın ise ayaklar altına alınacağından bahsetmektedir. Sakinin müşid olduğu açıktır. Müşid eline şarabı aldığı anda yani ilahi aşktan söz etmeye başladığında müridin feyizle dolan ruhu coşar. Bu durumu idrak edemeyen akıl ise artık ayağ bağı durumundadır.

Hûşyârım **sâkiyâ** bir bâde lutf et kim bana

Mestlik bir kîmyâdır kim fenâ hâsıl kılar (50/4)

[Ey saki; aklım başında, bana bir şarap sun. (Zira) Sarhoşluk bir kimyadır çünkü yokluğu kazandırır.]

Bu beyitte, sâkî tipine seslenilerek şarap sunmasıyla aklın başından gitmesi istenmektedir. Şair sarhoşluğun ölümsüzlük suyu olduğunu belirterek bundan kazancının ise yokluk olduğunu vurgulamaktadır. Tasavvufî açıdan düşünüldüğünde, şarap ölümsüzlük suyu (fenâ fikimyâ) olarak nitelendirilmiştir. Sâkî de kimyaya (ölümsüzlük iksirine) ulaşmak için yol gösteren mürşit görevi üstlenmektedir.

Sâkîler ebced okumuş

Sâde şarâb sunma diler

Var ise la'l-i lebinin

Elde karışmış dem var (51/3)

[Sâkîler okumaya yeni başlamış, sade şarap sunulmayı diler. Dudağının kırmızılığı varsa, elde karışmış şarap var.]

Klasik edebiyatta ebced, bir remiz olarak tarih düşürmede kullanılsa da halk arasında bir işe yeni başlayanlar için işin alfabesinde anlamında işin ebcedinde tabiri kullanılmaktaydı (Uzun, 1994: 70). Bu bilgidен hareketle beyitte sâkîlerin kısa sürede saf şarap sunmalarının mümkün olmadığı dile getirilmektedir. Sakinin mürşid olduğu düşünüldüğünde, mürşidin ilahi aşkı müridine sunabilmesi için evvela kendi tekâmülünü tamamlamış olması gerektiği ifade edilmektedir.

Cân ver de Hulûsî var yürü şeyhini hak bil

Kim bilmedi hak pirini Hak'dan hazer etmez (137/9)

[Hulûsî canını verde var yürü, şeyhini doğru bil. Mürşidini doğru bilmeyen (kişi) Allah'tan (hakkıyla) korkmaz.]

Bu beyitte, candan geçilip şeyhin yolundan gidilmesi gerektiği vurgulanarak doğruluğun simgesi olduğu üzerinde durulmuştur. Devamında ise şeyh tipinin varlığını tanımayanların Allah'tan korkmadığı belirtilmiştir. Bu kişilerin yanlış bir yola sürüklendiği belirtilerek bundan bir an önce kurtulmaları öğütlenmiştir.

Kûyunda tek olsam turâb bassa ayak şeyh ile şâbb

Yâr etse gel deyü hitâb gitsemde görsem yârımı

(455/4)

[(Ey sevgili) Senin mahallende toprak gibi olsam da yaşlısı genci üzerime ayağını bassa. Sevgili gel diye hitap etse gitsem de onu görsem.]

Sevgilinin meskeni olan mahallesi övülerek orada olunmak istediği belirtilmiştir. Âşıkların en uğrak yerlerinden olan bu kutsal mekân her zaman rağbet görülen bir yer olmuştur. Şeyh tipinin de herkes gibi orayı arzuladığı üzerinde durulmuş ve sürekli olarak

bu yerde kalınmak istenmektedir. Mahallede kendisinden başka kimsenin olmasını istemeyen âşık, sevgiliye her an olsun daha yakın olmak istemektedir. Bu sebeple de rakip denilen en büyük düşmanını, sevgilinin yakınlarında görmek istememektedir. Sevgilinin sadece kendisine iltifat ederek lütuf göstermesini beklemektedir. Ondaki gelecek her türlü şeyebunun eğen çaresiz vegamlı âşıklar için, bir kötü kelimedahi mutluluk kaynağıdır. Beyitte geçen tek kelimesi sevgilinin mahallesinde yalnız olmayı ve onun mahallesinde toprak gibi olmayı düşünderecek şekilde tevriyeli kullanılmıştır.

2.1.1.11. Rind

Gelecek kaygısı gütmeden anı yaşayan kimsedir. Meyhâne ehli olarak bilinir. Hareketleri ve davranışları çıkar gözetmek için değildir. Zâhid tipinin tam tersi özellikler yansıtmaktadır. Divan şiirinde şairler rind tipi ile bağdaştırılarak rind-meşrep olarak değerlendirilirler. “Klasik şiirde zahid akı, rind ise gönlü/aşkı temsil eder. Zâhiri bilgilere değer veren, zühd ve takvayı önemseyen zâhide karşılık rind, bâtni bilgiyi yani aşk yoluyla kazanılan irfanı öne çıkarır” (Sağlam, 2016: 274). Rind denilen bu tipler, zâhiri olan hiçbir şeye meyiletmezlerdi. Mescidden uzak durur ve daima harap olan (meyhâne) yerlerde yaşarlardı. Onların mekânı meyhânedir. Hulûsî Efendi de, *Dîvân*’ında rind tipini “rindân-meşreb, rind-meşreb” kelimeleriyle niteleyerek bu tip üzerine dikkatleri çekmektedir. "Buna göre, rind, dîvân şiirinde örnek tutulan, kâmil, olgun kişidir. Kendi değer yargıları ile yaşayarak başkalarının düşüncesine önem vermeyen rind, geniş görüşlü bir kimsedir" (Durmaz, 2005: 58). Klasik Türk şiirinde şairler kendilerini rind meşrep olarak nitelendirerek zâhid tipini eleştirmişlerdir.

Hâtırın şendi gamın yokdu dem-i zevk ile dolup

Rindler bezmine be-dest bâde gelirdin n’oldu sana

(23/2)

[*Gönlün şendi, gamın yoktu. Zevkle dolup rindler meclisine elinde şarapla gelirdin, sana ne oldu?*]

Bu beyitte, âşğın bir zamanlar mutlu olduğuna değinilerek rindler meclisine elinde şarap ile geldiği hatırlatılmaktadır. Artık bu hâlden eser kalınmadığı dile getirilmekte ve bunun sebebi sorgulanmaktadır. Dünya tasasından uzak yaşayan bu kişiler için mantık ve akıl devre dışı kalmaktadır. Âşık tipi aşkla anılırken, zâhid ise akla verdiği önemle ön plana çıkmıştır. Aşk ve akıl, bu sebeple bir arada bulunmaması gereken iki meziyettir.

Çünkü bu iki simgesel unsur, sürekli olarak birbirleri ile çatışma halindedirler. Nasıl ki kendilerini rind olarak nitelendiren âşıklar, zahid tipinden oldukça uzaksa, aşk ve mantık da bu denli birbirinden kopuk iki unsurdur. Âşıkların şarabı bıraktıklarından beri keyifleri yok olmuştur. Rindler sürekli olarak aşk şarabı ile övünen kişilerdir. Bu kutsal içecek onların yaşam felsefesi olmuş ve bununla anılır olmuşlardır. Âşıklığın hallerinden olan, sürekli sarhoş gezmek bu kişiler için olmazsa olmaz temel öğedir. Şair de bu durumun eksikliğini sebeplerini sorgulayarak, kendince cevaplar aramaktadır. İstifham ve tenâsüp sanatının belirgin olarak kullanıldığı bu beyitte, şair manâyı söz sanatları ile kuvvetlendirmiştir. Rind, meclis, bâde, zevk ve eğlence kelimeleri ile sağlanan bu uygunluk, dîvân şairlerinin beyitlerinde sıkça tercih ettiği bir yöntemdir.

Sakın ta'n etmeğe aşk ehlini ey dil şürû' etme

Ki zîrâ ehl-i aşk **rindân-meşreb** lâübâlîdir (71/6)

[Ey gönül; aşk ehlini kınamaya başlamaktan sakın. Çünkü aşk ehli rind kişilikli olduğu için lâubalidir.]

Klasik Türk şiirinde gönül, aşkın tecelli ettiği en önemli mekândır. Burası aşk cevherinin bulunduğu bir maden olarak nitelendirilmiştir. Hulûsî Efendi de, gönle seslenerek aşk ehlinin ayıplanmaması gerektiğini belirtmiş ve onların rind meşrepli olduklarını hatırlatarak ikazda bulunmuştur. Çünkü aşk ehli olan bu kişileri kınamanın gereksiz olduğu üzerinde durulmuş ve onların yaratılıştan itibaren rind kişilikli oldukları ve laubali özellikler sergilediği vurgulanmıştır.

Klasik Türk şiirinde Melâmilik, şairler tarafından sık sık konu edilmiştir. Geleneğin etkisiyle de pek çok şair ve âşık kendisini Melâmî olarak nitelendirmiştir. *Dîvân*'da yer alan âşık tipi de Melâmîliğin öğretilerini kendine düstur edinmiş ve toplum içinde ayıplanacak davranışlarda bulunmuştur. Sevgiliye kavuşmak için kendilerinden geçen âşıklar için bu aşamalar kolay değildir. "Bu çetin yolda "kınanmak", Melâmîler için ödül olmaktadır. Çünkü Melâmî inanç esasında halkın gönlünde kurulacak itibarın yerini, halkın yüreğine bırakılan ve halkın diline dolanan sövgü ve ayıplamalar almıştır" (Sevimli, 2020: 878).

Harap ve virâne yerler, âşık tipinin en uğrak mekânlarıdır. Kendinden geçmiş bir şekilde gezen âşığın taht, hırka ve şöhrette gözü yoktur. Şair, gönül aracılığıyla çevresindekilere seslenmekte ve kınamanın âşığın kimliği ile bütünleştiğine işaret

etmektedir. Âşıklar toplum nezdinde hoş karşılanmayan davranışlar sergilediği için reddedilmişlerdir. "Rind olmanın gereklerinden biri itibarını yitirmek, toplum tarafından hor görülmeektir. Bu duruma düşen kişi ancak âşık ya da rind olur" (Durmaz, 2005: 59). Rind yaratılışlı olan bu kimselerin en büyük gayesi sevgiliye kavuşmaktır. Bu yüzden de onlar için kınanma ve yüz çevrilme bir anlam ifade etmemektedir. Harabe yerlerde perişan kıyafetlerle gezen bu âşıkların, dünyaya meyl etme gibi bir emelleri yoktur. Onlar için, sevgiliye ve aşk şarabına olan bağlılık en önemli şeydir.

Senin meyhâne-i ma'nâda **rind** sermestlerin var kim

Leb-i la'linden özge ekl ü şürebü âdet etmezler (100/4)

[Mânâ meyhanesinde senin kırmızı dudağından başka bir şey yiyip içmeyi âdet edinmeyen aşk sarhoşların vardır.]

Burada, hakikat meyhanesinde rind denilen tipin sarhoşluğundan bahsedilerek bunların sevgilinin kırmızı dudağından (çıkan sözlerden) başka bir şeye meyletmedikleri üzerinde durulmaktadır. Tasavvufta insanların dünyaya gönderildikten sonra, sürekli bir sekr halinde olduğundan bahsedilir. O günden beridir, âşıklar da bu sarhoşluğun etkisiyle biricik olan sevgiliye ulaşma ve onu arama gayreti içerisindeyler. Bu sebeple divan şairleri de kendilerini rind karakterli olarak nitelendirmişlerdir. Bu kişiler olgun davranışlarda bulunarak, kendi felsefeleri doğrultusunda yaşam sürmüşlerdir. Geniş bir dünya görüşüne sahip olan gezgin âşıkların mekânı meyhânedir. Sarhoş ve kendinden geçmiş bir halde gece gündüz buranın daimi bekçisidirler.

Biz bir **rind-meşrebiz** ki meyhâne-i âlemde

Şarâbdan gayrıya el uzatmayız (148/4)

[Dünya meyhanesinde biz rind karakterliyiz ve şaraptan başka bir şeye el uzatmayız.]

Şair, dünya meyhanesinde rind tipli birisi olduğunu dile getirerek şaraptan başka bir şey bilmediğini ifadeetmektedir. Beyitte rind tipinin özelliğinden bahsedilerek, O'nun şarap dışında hiçbir şeye meyletmediği vurgulanmaktadır. Dünya bir meyhane olarak görülmekte ve âşıklarda bu meyhanenin üyeleri olarak düşünölmüştür. Rindler tasa ve kederde n uzak bir hayat sürme gayesi ile anı yaşayan kimselerdir. Hesapsız ve riyâsız bir şekilde hayatlarını devam ettiren bu kimseler kaba sofuların tam karşıtı özelliklere

sahiptir. Zâhidler cehennem korkusundan dolayı sürekli ibadet ederken, rind denilen âşıkların böyle bir kaygısı yoktur. Onlar, sevgiliye koşulsuz bir kalple bağlıdırlar. Ham sofu olarak nitelendirilen zâhid tipi ise, mutlaka bir karşılık doğrultusunda tüm ibadetlerini ve görevlerini yerine getirmektedir. Dini sadece belli başlı arzular doğrultusunda yaşayan bu kişiler, dîvân şairleri tarafından gerçek mümin olarak değerlendirilmezler.

Çün Hulûsî söylemiş yazmış kalem bu nükteyi

Kim şarâb-âlûde-dil **rindâne-meşreb** mest-hâl (242/6)

[Gönlü şaraba bulaşmış, rintçe bir meşrep ve mest olmuş bir hâl ile Hulûsî bu nükteyi söylemiş, kalem de yazmıştır.]

Hulûsî Efendi, nükteleri kendisinin söyleyip kaleminin yazdığını belirterek, kendisini rind karakterli olarak görmekte ve dilinin de bu yönde şeyler söylediğini ifade etmektedir. Dîvân şiirinde şairler ve rindler, birbirlerine yakın özellikler sergiledikleri için bir arada anılmıştır. Âşıkların en sevdiği yer olan meyhâne, onların vazgeçilmez konumudur. İçki sunan sâkî, âşığı cezbetmektedir. Sevgilinin kıvrımlı saçları ve süzgün bakışları, onu kendinden geçirerek sarhoş etmektedir. Sevgilinin güzelliği âşıkların başına hep dert açmıştır. Rakiplerle sürekli olarak bir mücadele içerisine giren âşıklar için, sevgili uğrunda yapılan her şey bir ibadet olarak görülmüştür.

2.1.1.12. Sevgili

Klasik Türk şiirinde, güzelliği ile dikkat çeken âşığın yolunda canını feda ettiği kişidir. Çoğu zaman serv-i hırâman olarak anılır. Âşıklara dert ve sıkıntı vermesiyle bilinmektedir. Sevgili al yanaklı, uzun boylu ve süzgün bakışlıdır. Âşığına bir kez bakması bile iltifat olarak değerlendirilir. Ulaşılması imkânsız ve arzu edilendir. Dîvân şiirinde sevgili tipi çok sık işlenmiştir. Pala'ya göre; "Sevgilinin özellikleri içinde acı ve ızdırıp verici oluşu başta gelir. Cevr oku atar, cana kasteder, zulüm ve eziyette aşırı sınırları zorlar. Gönlü taştır, âşıka yar olmaz, ele geçmez, vuslatı yoktur, söz verir ama sözünde durmaz, ağlayıp inlemek ona tesir etmez, merhametsizdir" (2004: 401).

Akkuş'a göre edebiyatımızda aşk temasının temel kişiliği olan sevgili üç temel tiplere ile eserlere yerleştirilmiştir:

Yaşayan varlık olarak sevgili/maddi

Hayali unsur olarak sevgili/sembolik

Tasavvuf anlayışına göre sevgili/ilahi (Akkuş, 1995: 29)

Sevgili her ne konumda ele alınıralsa alınsın en ulvi varlık olarak nitelendirilmiştir. Nitekim Çelik'in de belirttiği gibi; "Sevgili genel itibarıyla eşsiz ve kusursuz olarak tasvir edildiği için sürekli olarak övülen ve yüceltilen konumdadır. Bu övme ve yüceltme eyleminde genelden özele doğru inildiğinde sevgilinin her bir uzvunun bu eylemden nasibini aldığı görülmektedir" (2019: 74).

Edelim terk-i hevâyı hevesi cümle ne var

Nice dil uzatalım **sevgili** ihvanımıza (369/4)

[Hevâ ve hevese dair her şeyi terk edelim. (Bu hasletler bizde var iken) Sevgili dostumuza nasıl dil uzatalım?]

Şair, isteklerin terk edilmesine değinerek sadece sevgiliye gönül bağlanması gerektiğini öğütlemektedir. Tasavvufi açıdan değerlendirecek olursak sadece yaratıcıya bağlanarak onun dışındaki her şeyin yok sayılması vurgulanmaktadır. Sevgilinin aşkından alıkoyacak heveslerden uzak durarak ona yönelmenin önemi belirtilmektedir. Gönül evine dünyalık bir şey bulaştırılmamasını öğütleyen şair, orada daima sevgiliden bir iz olması gerektiğini belirtmektedir. Klasik Türk şiirinde gönül, ayna metaforuyla kullanılmıştır. Yani bu ayna kir ve pastan arınık olmalıdır. Saflığın simgesi olan bu gönül/ayna mücellâ olarak da isimlendirilmiştir.

Ey **sevgili** Allah'ım

Rûhum seni saracak

Âriyet ten kafesi

Toprak olup kalacak (194/1)

[Ey sevgili Allah'ım ruhum seni saracak. Geçici olan ten kafesi toprak olup kalacak.]

Burada, tasavvufi olarak bir sevgilinin varlığından bahsedilmektedir. Ruhun sevgiliyle (Allâh ile) beraber olup bedenine ise toprak olacağı vurgulanmıştır. Dünyanın gelip geçici olduğuna değinilmiş ve önemli olanın buna aldanmamak olduğu üzerinde durulmuştur. İslam inancı çerçevesinde hareket eden şair, çağdaşı olan birçok kişiye

nasihatte bulunmaktadır. İbadet ve güzel işlerle meşgul olunmanın öneminden bahsedilmiştir. Sosyolojik bir mesaj taşıyan bu beyitte yaşanan hayatın düzenlenmesi noktasında uyarıda bulunmaktadır.

Aldandık şirin sözüne

Kul olduk âhû gözüne

Sevgilinin gül yüzüne

Açıla gönül açıla

Şen ola gönül şen ola (20/1)

[Sevgilinin tatlı sözüne aldandık, âhu gözlerine ve gül yüzüne kul olduk. Gönül açılın, şen ve mutlu olsun.]

Sevgili, tatlı ve şirin sözleriyle âşığının gönlünü çelmektedir. Cilve ve işvesiyle mazlum âşığını kandırarak onu yolundan şaşırır. Türlü türlü hilelere başvurarak ağına düşürmekte ve özellikle de yan bakışı oka benzeyen kirpikleri ile bunu başarmaktadır. Çaresizce inleyen âşığın gönlü bu oklarla parça parça olmuştur. Derdine derman olacak merhem ise, yine ona bu zararları veren sevgilidir. Onun bir tebessümü ya da kötü sözü dahi âşığın acılarını bir an olsun hafifletmektedir. Ondaki gelecek her türlü cefaya ve kötülüğe razı olan bu düşkün âşık içinse en büyük teselli sevgilisinin varlığıdır. Güller gibi parlak ve güzel yüzünün hayali dahi, âşığını sarhoş etmeye yeterlidir.

Teşrifinle **sevgilim** ihyâ buyurdun beni

Demek ki vaslın hayât firkatın memmat verir (127/4)

[(Ey) sevgilim; gelişinle beni mutlu ettin. Sana kavuşmak hayat, ayrılığın ise ölümdür.]

Hulûsî Efendi, sevgilinin gelişiyile dirildiğini belirterek ona kavuşmanın hayat, ayrılığın ise ölüm olduğunu vurgulamıştır. Sevgili âşığına yaşam ve canlılık verir. Beyitte sevgili ile kastedilen mürşittir. Onun sözleri o kadar etkilidir ki ölümlere (gönül) dahi can vermektedir. Hz. İsa'ya telmihte bulunularak sevgili tıpkı bir Mesih gibi hayat bahşetmektedir. Onun nefesi hayat sunmakta, gülüşü ise yaralı âşığını perişan etmektedir. Yokluğu ise, âşık için ölümdür. Meczûp bir şekilde gezen bu âşikler, sürekli gözyaşı akıtarak inlemektedirler. Âhları ise gökyüzüne çıkararak feleği eritmektedir.

Nerede o büklüm büklüm sünbül saçlı

Gül yanaklı **sevgili** cânım benim (317/2)

[Gül yanaklı, o büklüm büklüm sünbül saçlı sevgilim nerededir?]

Klasik Türk şiirinde sevgili, soyut bir varlık olarak tasvir edilmiştir. Onun güzellik unsurlarından olan saçları sünbüle, yapısı itibariyle de zincir ve yılan benzetilmiştir. Bu kıvrımlı siyah saçlar bir bela ipi gibi âşığın boynuna dolanıp onu aşkın esiri etmiştir. Gönül sarayının sultanı sevgili olurken o sarayın en düşkün hizmetlisi ve kölesi de âşıktır. En kötü yerlerde anılan bu düşkün âşıklar sevgiliden daima medet ummaktadırlar. Bu sebeple de onun kıvrımlı saçlarına gönüllerini bağlayarak canlarından geçmektedirler.

Tâlib-i la'l-i lebin çeşme-i hayvân-ı hadrâyı istemez

Ey ne **cânân**sın ki her dem yoluna cânlar fedâ (18/2)

[Dudağının kırmızısının taliplisi olan ölümsüzlük suyunu istemez. Ey sevgili sen nasıl bir sevgilisin ki uğruna canlar feda edilmektedir?]

Şair, ölümsüzlük suyunu istemediğini, ancak sevgilinin dudağının (sözlerinin) taliplisi olduğu belirtmiştir. Aynı zamanda, sevgiliye seslenerek her an onun için canını feda edeceğini söylemektedir. Burada aşkı için kendinden geçen bir âşık tipi ve uğruna canlar feda edilen sevgili tipi ele alınmıştır. Cefâsı ve güzelliğiyle, âşığın başına dertler açan sevgili eziyet etmesi yönüyle ön plana çıkmıştır. Öldürücü ve kan döken bakışlarıyla âşığın gönlünü parçalamaktadır. Bu durumdan rahatsız olmayan sevgili, umursamaz tavırla dikkatleri çekmektedir.

Cânâna yet ey cân desem hicrân duyar

Nâlemi gülzâra arz etsem gül-i handân duyar (47/1)

[Ey cân; sevgiliye ulaş desem ayrılık duyar. İniltimi gül bahçesine sunsam açılmış gül (sevgili) duyar.]

Bu cân u dil ezelden meftûnun oldu **dilber**

Aklını aldı zülfün mecnûnun oldu **dilber** (57/1)

[(Ey) sevgili; bu cân ve gönül ezelden beridir sana tutkun, saçların âşıkların aklını başından aldı ve çılgına çevirdi.]

Can ve gönlün ezelden beridir sevgiliye tutkun olduğu üzerinde durulmuş ve sevgilinin saçının, âşığı divâneettiği vurgulanmıştır. Tasavvufta elest meclisinde ruhlar bahşedildikten sonra insanlar sevgilinin sıfatına âşık olmuşlardır. Bu durum etkisiyle de dünyada hep aşk sarhoşu olarak gezmişlerdir. Sarhoşluğun verdiği bu mutluluk ve huzurla anı yaşayan kimseler olmuşlardır. Şair söz oyununa da başvurarak anlamı kuvvetlendirmek istemiştir. Mecnûn kelimesinde tevriye sanatı yapmış ve hem çılgın anlamına gelecek şekilde kullanmış, hemde Leylâ'nın sevgilisi olan Mecnûn karakterini kastetmiştir. Böylece, âşık kendisini Mecnûn karakteri ile bütünleştirmiştir.

Âteşlere yandı cân-ı **dilber**

Yok oldu nâm u şân-ı **dilber**

(60/1)

[Dilberin canı ateşlere yandı. Dilberin şânı ve nâmı yok oldu.]

Şair, sevgilisinin canının ateşlere yandığını, adının ve şöhretinin yok olduğunu dile getirerek artık ondan bir eser kalmadığını belirtmiştir. Âşığa has olan özellikler sevgili için geçerli olmuştur. Dîvân şiirinin anlam dünyasında genellikle şân ve şöhretinden vazgeçen kişi âşıktır. Burada tam tersi bir durum gözlenmektedir. Vakarlı ve ihtişamıyla anılan sevgili bu sefer her şeyden kendisini soyutlayan aciz bir kul portresi çizmektedir. Onun canının yok olduğu ve kendisinin bir hiç olduğu ifade edilmiştir.

Sînene yazdınsa eğer nakş-ı hayâl-i **dilber**

Gayrıya bakup Hulûsî var şeb ü rûz arama

(11/5)

[Dilberin hayalinin güzelliğini eğer sinene yazdınsa, yabancıya bakıp gece gündüz arama.]

Burada, sevgilinin hayalinin kalbe çizildiği ve gece gündüz başkasına bakılmaması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Âşığa öğüt niteliğinde olan bu sözler, sevgiliye sadık olunması gerektiğini belirtmektedir. Tutkun âşığın gönlü ona mühürlenmiştir. Ondaki başkasını düşünmemek hastalığınavyakalanmıştır. Hulûsî Efendi, dönemindeki kişilere âşık tipi üzerinden seslenmekte ve onların nasıl olmaları gerektiğinin cevabını vermektedir. Sevgiliye giden yolda, âşık tipini asıl amacından uzaklaştıran şeylere ilgisiz kalınması öğütlenmiştir.

Ayân olmaz yüzü **ma'sûk**un âşık olmadan fânî

Fenâsız kangî câna anı görmeklik müyesserdir (68/6)

[Âşık yok olmadan sevgilinin yüzü belli olmaz. Yok olmadan, hangi cana onu (sevgiliyi) görmek nasip olmuştur.]

Hulûsî Efendi, âşık denilen tipin yokluk mertebesine ulaşmadan sevgilinin yüzünü göremeyeceğini belirtmiş ve âşıkların yok olmadan sevgilisini görmesinin kolay olmadığını vurgulamıştır. Tasavvufta belli bir olgunluğa ulaşmak için yapılması gereken görevler vardır. Bunlar tasavvufun özünü de ihtiva eden kavramlardan oluşmaktadır. En dışını oluşturan şeriat kapısı ilk basamağı oluşturmaktadır. Zâhiri olarak yerine getirilmesi gereken davranışları kapsamaktadır. Tarikat makamı ise ikinci sırada gelmektedir. Burada Hakk'a gidilen yol temsil edilmektedir. Alınan eğitimin kuralları ve esasları bu aşamada öğrenilir. Gönlün yüceliğinin kanıtlandığı marifet kapısı ise üçüncü aşamayı oluşturmaktadır. Yaratıcının sırlarına burada vakıf olunur ve âriflerle özdeşleşilen noktadır. Son olarak ise sevgili ile bütünleşme ve onda kendini görme olarak nitelendirdiğimiz hakikat makamı ise gelinen en son zirvedir. Yetkinliğin ve tüm sırlara hâkim olmanın anlam kazandığı bu makamda yaratıcı ile yok olmak amaçlanmıştır.

Bu yolda âşika **ma'sûk**kuna mihr ü vefâ ihlâs

Yolunda cân verip derdini **dildâr**ın kazanmaktır (93/2)

[Bu yolda âşığa düşen sevgilisine muhabbet, vefa ve samimiyet göstermesi, onun yolunda can verip derdini kazanmaktır.]

Şair, âşığın sevgilisine olan şefkat ve vefâsının içtenliğinden bahsederek sevgilisi için canını verip tek derdinin ona kavuşmak olduğunu dile getirmektedir. Sevgili ile birlikte olmak ve ona yakın olmak her zaman arzu edilen bir durumdur. Kendilerini bu yolda kurban eden çaresiz ve düşkün âşıklar için yaşamanın tek anlamı budur. Hulûsî Efendi de bu düşünce etrafında âşık tipinin özelliklerine dikkat çekmektedir.

Ayrı bilenler ayırdır uşşâkını **ma'sûk**dan

Ben cânıyım **cânân**ımın **cânân**ım bana cân imiş (171/2)

[Âşıklarını sevgiliden ayrı bilenler ayırdır. Ben sevgilimin canıyım sevgilim bana canmış.]

Hulûsî Efendi, âşığı sevgiliden ayrı bilenlerin yanlış bildiğini söyleyerek sevgilinin

canının âşık olduğunu, âşğın da canının sevgili olduğunu belirtmektedir. Burada tasavvuftaki fenâ fillâh anlayışına dikkat çekilmek istenmektedir. Sevgili ile âşğı birbirinden ayrı düşünmenin büyük hata olacağı belirtilmiştir. Dîvân şiirinde sevgili ve âşık, temel unsur olarak başlıca iki tiptir. Bu sebeple de metinlerde sık sık birlikte anılırlar. Sevgili her zaman kudretli olması ve merhametsizliği ile bilinmekte âşık ise düşkün ve eziyetlere katlanması ile ön plana çıkmıştır. Çekilen bu sıkıntılar âşğı olgunlaştırmakta ve kemâle erdirmektedir. Âşık tipi ruhunu her şeyden ıslah ederek, erginlenme sürecinde olan kişidir. Tüm güzellik unsurlarının merkezini teşkil eden sevgili tipi eşsiz ve mükemmel olmasıyla bilinmektedir. Boyu, saçı, beni, kaşları daha birçok unsurla âşğın kendisine kul etmiştir.

Âşık aşk şânı güzel

Ma'sûka bî-nişân güzel

Âşıklık **ma'sûk**una

Cân vermek nişân güzel

mn(84)

[Âşğa aşkın şanı güzel. Sevgiliye nişansızlık güzel. Âşıklık sevgiliye can vermenin işareti olduğu zaman güzeldir.]

Terk edip gitdin bu ilden **yâr**ını yârânını

Gam çekip **yâr**ân ü **yâr**ın her zamân ağlar sana

(21/2)

[Bu ilden sevgilini terk edip gittin. Sevgili(leri)n gam çekip her zaman ağlar sana.]

Beyitte geçen *yâr u yâran* ifadesi ise mürşidin muhibbi/dostları ve müritleridir. Mürşidinden ayrı düşen müridin ayrılık acısıyla sürekli göz yaşı dökmesi sevgili tipi üzerinden ifade edilmektedir. Bu ayrılık da aslında mürşidin arzusuyla gerçekleşen, salikin manevi tekamülü için gerekli olan bir durumdur. Âşğın sevgilisinden ayrıyken bile her an onu düşünüp aynîleşmesi, mürşidinden ayrı kalan salik için de geçerlidir. Yanında/yakınında olamasa bile salik her an mürşidin nazarı üzerindeymiş gibi seyr ü sülukuna devam etmelidir.

Gönlüm sana hayrânedir dîdelerim giryânedir

Bu cân dahi kurbânedir ey yâr-ı sâdık yâr yâr (48/2)

[(Ey sevgili); gönlüm sana hayran, gözlerim ağlamaktadır. Ey sadık sevgilim, bu cân dahi (senin uğruna) kurbandır.]

Hulusi Efendi, âşığın gönlünün sevgilisine hayran olduğunu ve onun için gözyaşı döktüğünü belirterek sevgili uğruna canını feda edeceğini ifade etmektedir. Fakat bu durum karşısında sevgili ise umursamaz tavırlar takınarak sanki âşık hiç yokmuş gibi davranmaktadır. Sevgilinin bu durumuna şahit olan âşık ise kahrından perişan olmaktadır. Bir taraftan da bu eziyetlerin kesilmemesi için yakarışlarda bulunmaktadır.

Bî-çâre kıldın gönlümü âvâre kıldın gönlümü

Bîmâra kıldın gönlümü ey yâr-ı sâdık yâr yâr (48/3)

[(Ey sevgili); gönlümü çaresiz kıldın, gönlümü avâre kıldın. Ey sadık sevgili; gönlümü hasta kıldın.]

Sevgilinin, âşığın gönlünü çaresiz ve hasta kıldığına değinerek onun merhamet göstermediğine dikkat çekilmiştir. Âşığın gönlünde taht kuran bu zalim hükümdar gösterişli ve heybetli olmasıyla bilinmektedir. İdeal olarak hayal edilen sevgili, ulaşılmaz olması ile ön plana çıkmıştır. Ne kadar uğraşıl sa da bir türlü istenilen seviyede onunla bir olunamaz. Bu durum ise âşığın canını yakmakta ve ona eziyet vermektedir. Çünkü o daima sevgilisi ile birlikte olmaktan hoşlanmaktadır.

2.1.1.13. Sûfî

Belli bir tarikat yolunda olan tiplere verilen isimdir. “Tasavvuf yolunda olan kişi. Kelimeyi yün manâsına gelen “sûf” ile ilgili görenler yanında Peygamberimiz zamanında Mescid-i Nebevî’nin avlusunda yatıp kalkan, yedirilip-içirilen ve Ehl-i Suffe denilen fakir sahâbeyle ilgili olarak görenler de vardır” (Pala, 2004: 408). “Sâlik, sülûk eden, bir yola girip o yolda giden, yolcu ve bir tarîkate girmiş bulunan anlamındadır. Tasavvufi tip olarak makâmlarda ilmiyle değil, hâliyle ilerleyen kimse demektir” (Üstüner, 2007: 408). Aşağıdaki beyitte de yanlış yolda olan sûfî tipinin yüzünü ibadet secdesine koyması gerektiği öğütlenmektedir:

Koy secde-i tâ'âta yüzün **sûfi**-i kec-rev

Her ni'meti Hakk'ın sana bu zülde içindir (85/4)

[Eğri giden sûfi, yüzünü ibadet secdesine koy. Hakk'ın sana her nimeti, bu alçalmadandır.]

Şair, düşüncesi ve gidişatı kötü olan sufiye yüzünü ibadetler secdesine koyması gerektiğini öğütlemektedir. Hulûsî Efendi sufi tipinin durumunu ortaya koyarak, bu tip üzerinden toplumdaki yaşanan durumların düzeleceğini belirtmektedir.

Sûfi bizim bu râhımız

Semt-i yâra doğru gider

Arşa çıkan bu âhımız

Semt-i yâra doğru gider (128/1)

[Sûfi bizim bu yolumuz sevgilinin semtine doğru gider. Arşa çıkan bu âhımız sevgilinin semtine doğru gider.]

Bu beyitte sûfi tipine seslenilerek, âşığın yolunun ve gökyüzüne çıkan bu ahın sevgilinin semtine doğru gittiği belirtilmiştir. Çünkü âşığın en büyük gayesi ona ulaşmaktır. Aşk acısıyla yanıp tutuşan âşıklar için, âh dumanı bu özlemi ifade etmede etkili olmuştur. Sevgilinin hasretinden ağlayıp inleyen garip âşıklar, feryat ederek aşklarının büyüklüğünü göstermek istemişlerdir. Her âh çekmelerinde bir adım olsun sevgiliye yaklaştıklarını varsayarak bunu gelenek hâline getirmişlerdir.

Sanma ki ey **sûfi** bugün ârif olupdur âşıkûn

Rûz-ı ezelden beridir ayıklığı tanıkların (214/4)

[Ey sûfi; âşıkların bugün ârif olduklarını sanma. (Sevgiliye ârif olan) tanıkların ayıklığı, ezel gününden beridir.]

Hulûsî Efendi, âşık denilen tipin bugün ârif olmadığını belirterek onların ezel gününden beridir akıllarının başlarında olduğuna dikkat çekmektedir. Allâh'ın insanlara ruh bah şetmesinden kaynaklı olarak dünyaya gönderildikleri andan itibaren bir ayıklık ve farkındalık durumu olduğundan bahsedilmektedir. Onların ayıklığı, ezel bezminde/meclisinde ruhlara sorulan elestü birabbiküm sualiyle başlamıştır. O vakit sevgiliyi/Allâh'ı tanımışlardır, o zamandan beri de sevgiliye ârif oldukları ayıktırlar.

Dest-i sâkîden alıp sâfi şarâbı içegel

Sûret-i hâle nazar eyleme **sûfi** içe gel (246/1)

[Sâkinin elinden saf şarabı alıp içerek gel. Hâlin suretine bakma, içe (gönle/kalbe/sîrete) bakmaya gel.]

Manzûmede cinaslı bir kullanım dikkatleri çekmektedir. Hulûsî Efendi kelimeler arasında söz oyunu yaparak, içegel kelimesi etrafında okuyucuları düşündürmektedir. İlk bakışta, içe gel sözcüğü ile sâkî tipinin elinde kadehle gelmesi söylenirken, diğer bir anlamda ise içe/gönle doğru yönelmesi/gelmesi istenmektedir. Şair, sâkinin elinden şarabın alınarak ve şekle aldanmayarak bu şarabın içilerek gelinmesini öğütlemektedir. İlahi aşkı sunarak ve içerek sevgilinin iltifatlarına nail olunması gerektiği vurgulanmaktadır. Sevgilinin sırlarına ulaşmanın bu sihirli içeceği içmekle mümkün olacağına değinen Hulûsî Efendi, bu kutsal kadehin değerinin paha biçilmez olduğuna dikkat çekmektedir.

Sâkî sunup câm-ı safâ **sûfilere** geldi safâ

Dem bir edip ehl-i vefâ derd ile zâr oldu yine (385/4)

[Sâkî, mutluluk kadehini sununca sûfilere gönül şenliği geldi. Vefâ ehli (âşıklar), bu kadehleri bir edip gözyaşı dökerek yine dert ile inledi.]

Bu beyitte, sâkinin mutluluk şarabını sunmasıyla sufilerin eğlendiği ve vefa ehlinin tekrar bu içkiden içmesiyle dertle inlediği belirtilmiştir. İnsanı mest ederek türlü eğlencelere sürükleyen unsurlardan birisi de şaraptır. Gönlü sarhoş ederek, akıl denilen melekeyi ayaklar altına almaktadır. İnsana canlılık ve şevk katarak tıpkı çılgın bir âşığa döndürmektedir. Kalplerdeki hüznü ve kederi tazeleyip yeniden arttırmaktadır.

Kim koymadı cân râhına maksûduna yetmez

Sâliklere mi'râc-ı muallâ nazarındır (70/6)

[(Sevgilinin) yolunda canını ortaya koymayan maksadına ulaşamaz. (Bu yoldaki) sâliklere yüce miraç (ey sevgili) senin nazarındır.]

Beyitte sevgilinin mürşidin uğrunda canını vermeyerek bu kutlu yolda kendilerini feda etmeyenlerin amacına ulaşamayacağı belirtilmiştir. Güzel ve iyi olana talip olmak, birtakım sınavlardan geçerek mümkün olmaktadır. Bu zorlu süreçte yapılması gerekenler

vardır. Örneğin âşîğın/sâlikin, sevgilisi için kendini hiçe sayarak tüm benliğinden vazgeçmesi bunlardan bazılarıdır. Sâlik tipi, âşıklığın tüm özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Onun için, sevgiliden gelecek bir iltifat/lutuf çok önemlidir. Mürşidin/sevgilinin, âşîğa nazarının ulaşması yüce miraç olayı kadar değerli bir olaydır. Hulusi Efendi, sevgilinin yoluna herkesin can verdiğini söyleyerek yüce miracın salıklere iltifat olduğunu vurgulamaktadır. En istenilen ve arzu edilen durumların başında, sevgilinin yolunda kurban olmak gelmektedir. Bu şerefli görev, aşk şehidi olarak anılan âşiklar için vazgeçilmeyecek bir durumdur.

Sana tâ'at yeter ey **sâlik**-i meyhâne ki bu

Bâdenin zikrin edip subh ile akşamı getir (89/3)

[Ey meyhânenin sâliki sana bu ibadet yeter. Şarabın zikri ile sabah ve akşamı getir.]

Burada, sâlik tipinin ibadeti bırakması ve sabah akşam şarapla hemhâl olması öğütlenmektedir. Meyhane ve mescid ehlinin bu durumlarına dikkat çekilerek nelerin yapılması ya da yapılmaması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Meyhane ehlinden olan sâlikler için rindçe yaşamak ve bu doğrultuda davranışlar sergilemek mühimdir. Şarap, kadeh, sâki ve içki sunan güzeller onların aradığı en temel unsurların başında gelmektedir. Hesapsız ve çıkarsız olarak yaşamak, sâlik tipinin hayat felsefesini oluşturmaktadır.

Reh-i aşkıdayız gerçi anın âvâre bir **sâlik**

Cenâb-ı Pîr-i rûşen-dil Karîbu'llâhımız vardır (121/5)

[Gerçi onun aşk yolunda başıboş bir sâlik gibiyiz. (Ama) gönlü aydınlık Pîrimiz, Karîbu'llâhımız vardır.]

Şiirde, Hulûsî Efendi'nin mürşidi İhrâmîcîzâde İsmail Hakkı Toprak ele alınmış ve onun varlığıyla iftihar edilmektedir. Şair kendisini başı boş bir sâlik olarak nitelemiş ve bu hâlde gönlü parlak mürşidinin yolunda olduğunu ifade etmiştir.

Bi-hamdi'llâh düşürdün râhımı semt-i harâbâta

Velî yoksa ne mümkün **sâlik**-i meyhânen olmazdım (293/3)

[Allah'a şükür ki harabat semtine yolumu düşürdün, yoksa meyhânenin sâliki olmam mümkün değildi.]

Şair, yolunun meyhane tarafına düştüğüne şükrederek, meyhanenin sâlikî olmayı orada bir velinin olması şartına bağlamıştır. Harabat ehlinin olduğu virâne yerler, her zaman kıymetli mekânlardan birisi olmuştur. Orada hazine ve mücevher olduğu varsayılarak sürekli gidilmesi gereken yer olarak tanımlanmıştır. Tenâsüp sanatının belirgin olarak yer aldığı şiirde; harâbât, sâlik, yol ve meyhâne sözcükleri arasında bir uyum söz konusudur. Tasavvufta harâbât ehli her daim önemsenmiş ve rindâne bir yaşam tarzı tercih edilmiştir. Halkın kendisi hakkında ne söylediğini önemsemeyen sâlik/âşik tipi meylini daima sevgiliye vermiştir. Zaman zaman harâbâtî olarak da anılan bu kimseler için, meyhâne/virâne yerler gidilmesi elzem yerlerdendir. Sâlik olmanın şartı da buraya gelmek ve kendini her türlü arzuya ve şöhretten alıkoymaktır. Dünyaya ait olan her şeyden yüz çevirmek ve bunlarla ilgilenmemek olgunluğun belirtileridir. Ruhunu ıslâh eden sâlik tipi için dinin özünü kavramak en başlıca görevler arasındadır.

Mahfî tutun esrârını minhâc-ı dil sarsılmasın

Ketm eylemişler hâlini bu yola râh-ı **sâlikân** (333/4)

[Sırlarını gizli tutun ki gönül yolu sarsılmasın. Bu yola girenler, salıkların yoluna hâlini saklamışlar.]

2.1.1.14. Vaiz

Vaiz, kendisine uygun davranışlar sergilemeyen bir tiptir. Dinin kendisine tebliğ ettiği davranışları yerine getirmeyerek, onun aksine işlerde bulunmuştur. Dinin özünü anlamadan hareket eden bu kişiler, öze inmeyi becerememiş kişilerdir. “Klasik Türk şiirinde rakip kadar, belki de ondan daha fazla eleştiriye maruz kalmış tip vaizdir. Şairlerin vaizi eleştirmelerinin en önemli sebebi onun riyakârlığıdır. Vaiz, ilmi ve ibadetleri hususunda da kendisinden beklenen davranışları sergilemez” (Duru, 2016: 228). Tıpkı zâhid tipinin özelliklerini taşımakta ve dinin özünü anlamayarak yaşamaktadır. Yaptığı her işi çıkarları doğrultusunda yerine getirmekte ve gösteriş uğruna yapmaktadır.

Vâizin pendini dahi kendini koğun dostlar kendini koğun

Biz bu bî-pervâ-yı aşkı yârdan öğrendik dostlar yârdan öğrendik
(196/5)

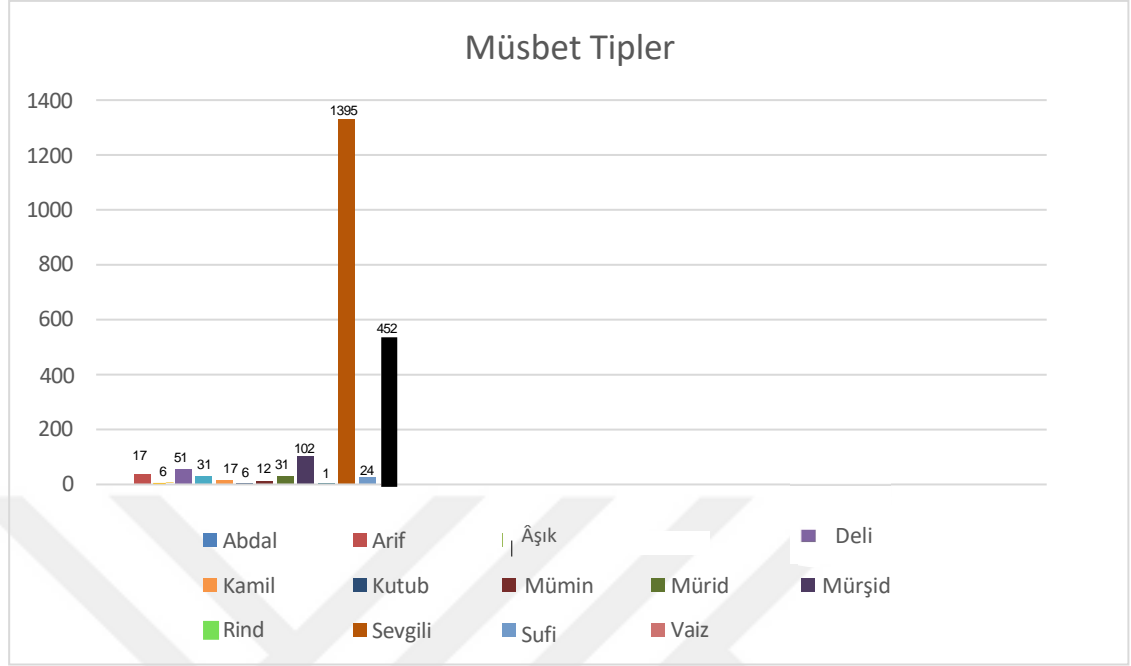
[Vâizin nasihatini ve hatta kendisini kovun dostlar. Biz bu aşkın korkusuzluğunu sevgiliden öğrendik dostlar, sevgiliden öğrendik.]

Bu beyitte, vaiz tipinin nasihatlerinin dinlenilmemesi ve kendisinden dahi uzak durulması gerektiği üzerinde durulmuştur. Devamında ise korkusuz olarak nitelendirilen aşkın da sevgiliden öğrenildiği vurgulanmaktadır. Şair tarafından, vaiz tipi burada sanki bir zahide benzetilmiş ve onun taşıdığı özelliklerle bütünleştirilerek anlatılmıştır. Aşk gibi hassas olan bir duygunun, kaba yaratılışlı bir sofı tarafından anlatılmasının faydasız olduğu belirtilmiştir. Bu işlere gerçekten gönül vermiş, bir dost ehlinin himayesinde değerlendirilmesi daha uygun görülmüştür.

Klasik Türk şiirini, genel çerçevesi ile değerlendirdiğimizde uzun bir medeniyete ev sahipliği yaptığımıza şahit oluruz. Asırların bilgisi ile yoğrulmuş bu dönem eserlerinde, sosyoloji, psikoloji, mitoloji, folklor ve İslam tarihi gibi birçok bilim dalından etkilenmede bulunulmuştur. Türk edebiyatı, Arap ve Fars edebiyatından gelen bu etkilenme ile kendi değer ve yargılarını bünyesinde sentezlemeyi başarabilmiştir. Her bilim dalının arka planda sunduğu katkılar ve anlamlar, söz sanatlarının zenginliği ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Teşbih unsurlarının ağır bastığı beyitlerde ele alınan tipler, toplum içerisinde kişilere karşılık gelecek şekilde değerlendirilmiştir. Sosyal bilimlerin çatısı altında yer alan edebiyat, özelinde ise klasik Türk şiirinde muhatabına iletilmek istenilen duygu ve düşünceler, tipler aracılığıyla okuyucuya yansıtılmıştır. Oluşumları için uzun bir sürece ihtiyaç duyan bu kişiler, basmakalıp davranışlar sergilemeleri ile bilinmektedirler.

Çalışma alanımızı oluşturan *Dîvân*'da, sosyal hayat bağlamında ele alınan birçok tipin, üstlendiği görevler irdelenmeye çalışılmıştır. Ruhsal ve bedensel olarak, birbirleriyle farklılık gösteren bu kişiler sosyal hayat içerisinde değişik kalıplar içerisinde sunulmuştur. "Tipin toplum içindeki konumu göz önüne alındığında gerek fiziksel görünümüyle gerekse de davranışsal boyutuyla kendine has bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır" (Çelik, 2020: 304). Müspet tipler başlığı altında değerlendirdiğimiz; abdâl, ârif, âşık, sevgili, şeyh, rind ve kutb vb. daha birçok tip sosyal hayatta aktif olarak var olmuş kimselerdir. Hulûsî Efendi, *Dîvân*'ında tiplerin en belirgin özellikleri ile davranışlarına dikkat çekerek bu tipler vasıtasıyla topluma ışık tutmaya çalışmıştır. Doğal hayat içerisindeki her bir tipin hangi işlevlerde bulunduğu beyitler vasıtasıyla ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Grafik 2.1. Müsbet Tipler

Müsbet tipler başlığı altında, istatistiksel olarak en fazla sevgili tipinin yer aldığı gözlemlenmiştir. Daha sonra ise sırasıyla mürşid/pîr-i mugân tipine yer verilmiştir. Sosyal hayat içinde yaşayış ve davranış tarzı olarak toplum tarafından olumlu karşılanan bu tipler daima örnek alınan kişiler olmuşlardır. Klasik Türk şiirinde âşık ve sevgili birbirini tamamlayan iki ana tip olarak karşımıza çıkmaktadır. Âşık sevgiliye kavuşmak için türlü eziyetlere katlanırken, sevgilisi onu umursamaz tavırları ile dikkatleri çekmektedir. Seven ve sevilen bağlamında değerlendirme yapılacak olursa; âşık cefâkar ve vefakâr yönüyle, sevgili ise daha çok vefasızlığı ve gaddarlığı ile eserlerde konu edilir. "Âşık sevgiliye nispetle alçak gönüllülük ve değersizliği sembolize eder. Âşık gerek mesnevilerde gerekse gazellerde tekâmül yolculuğuna çıkmış bir sâlik olarak görülür (Gider ve Çiftçi: 2021: 103).

Tezat/zıtlık sanatının en güçlü iki unsuru olarak görülen âşık ve sevgili tipi, birbirlerinin tam tersi özellikler sergilemesi yönüyle de bilinmektedir. Ağlamak-gülmek, akıl-gönül, akıllılık-delilik, av-avcı, ayrılık- vuslat, cevri etmek-zevk almak, gam-sevinç, hekim-hasta vb. daha birçok kavram bu iki zıt kişiliği tanımlamaktadır. Rind ve zâhid tipi de zıtlıklar üzerine kurulmuştur. Rind tipi gönlü temsil edip meyhâneyi arzularken, zâhid de akli ve mescidi/camiyi tercih etmektedir. "Zâhid tipi ham ruhlu, pişmemiş, olgunlaşmamış, dinin özünden habersiz şekilci ve zahirci kişi, ârif ve âşık olmayan kimse

manasındadır" (Elmacı, 2015: 159). Rind tipi ile hemen aynı özelliklere sahip olan abdal tipi de, kalender/rind meşrep davranışlarda bulunması ile ön plana çıkmıştır. Kendilerinden geçmiş bir halde yaşayan bu gezgin kimseler dünyalık her şeyden yüz çevirmişlerdir. Sûfi/sâlik/mürîd ve tâlib tipleri de sevgili (Allah) yolunda gayret eden ve ona ulaşma gâyesi ile çalışan kimselerdir. Sevgilinin rızasını kazanmak için bir mürşidin/rehberin yolundan giden bu tipler, iyi ve güzel olana lââyık olabilmek için uğraş vermişlerdir. "Mürşid, tasavvuf yolunda seyr u sülûkunu tamamlayarak benliğinden sıyrılıp Hakk'a vuslat eden kâmil insandır. O artık bu yolun yolcuları için bir rehber hükmündedir" (Çınar, 2019: 55). Kutub/gavs tipi ise, âlemin en yüce velisidir. Hakikatin en büyük rehberi olarak anılan bu tip mutasavvıflar tarafından büyük ölçüde kutsanmış ve önemsenmiştir.

2.2. MENFÎ TİPLER

2.2.1. Adû

"Arapça isim olan "âdu"nun çoğulu a'dâ şeklindedir. Düşman anlamına gelmektedir" (Devellioğlu, 1988: 16). Dîvân şiirinde, sevgiliye kavuşmak için çıkan her engel düşman olarak kabul edilir. Bu düşmanlar adû, ağıyâr, hasım, rakib vb. kelimelerle ifade edilmektedir. Âşığı sevgilisinden uzaklaştıracak, alıkoyacak her şey rakip olarak görülmüş ve dîvân şairleri tarafından yerilmiştir.

Harâb eyler de dâim bir nefes lutf u mürüvvetle

Adû-yı bî-emâne karşı imdâd eylemek bilmez (159/4)

[(Sevgili beni) her an harap eder de bir nefes (olsun) lütuf ve yiğitlikle merhametsiz düşmana karşı (bana) yardım etmeyi bilmez.]

Klasik şiirde sevgilinin âşığına her an eziyet ettiği bilinmektedir. Beyitte de sevgilinin bu özelliği vurgulanmaktadır. Ancak âşığın mücadele etmesi gereken rakipler de onun bu durumunu zorlaştırmaktadır. Buna rağmen sevgili âşığa durmaksızın eziyet edip onu harap ederken bir an olsun durup lutfetmez, rakiplere karşı olan mücadelesinde âşığın yardım etmez. Beyit tasavvufî olarak yorumlandığında ise sevgili mürşid, amansız düşman ise nefis olarak düşünülebilir. Salikin maddi varlığını harap eden mürşid, onun manevi tekamülü için nefsiyle mücadele edebilmesini arzular.

2.2.2. Ağyâr

“Arapça, gayr kelimesinin çoğulu olup, lügatta yabancı, el, başkası gibi manaları ihtiva eder. Tasavvufta hakikate yabancı olanlar, vâkıf olmayanlar makamında kullanılır” (Cebecioğlu, 2005: 17). Tasavvufî olarak, Ağyâr tipi sevgili (Allâh) dışındaki her şeydir. Beşeri olarak ise, âşık ve sevgili arasındaki engel motifidir. Divan şiirinde sevgili dışındaki her şeydir. Âşığı sevgiliden (Allah’tan) uzaklaştıracak her şey yabancı olarak nitelendirilmiştir.

Tanımadın yârının kim olduğunu bilmedin

Yâr ile yâr olmadın **ağyâresin ağyâresin** (201/3)

[Sevgilinin kim olduğunu bilmedin ve tanımadın. Sevgili ile dost olmadın (ise) yabancısın yabancı.]

Beyitte, sevgilinin varlığının tanınmadığı ve onunla bir olunmadığı üzerinde durulmaktadır. Ona karşı bir yabancı gibi davranıldığından şikâyet edilmektedir. Beyit iki anlamda da değerlendirilebilir. Hem beşeri aşk hem de tasavvufî manada, ele alınmak için oldukça müsaittir. Tasavvufî manada Hakk’ın emir ve yasaklarına uyulmadığı ve bu sebeple de zamanla yabancı olunduğu dile getirilmiştir. Kalbin Allâh’ın sevgisinden uzaklaşarak soğuduğuna dikkat çekilerek bu durumdan duyulan üzüntü ifade edilmiştir.

Ağyarlığını bildiği dem yârı bulup da

Her gördüğü **ağyârını** yâr sanası gönlüm (291/6)

[Yabancılığını bildiği zaman sevgiliyi bularak gönlüm her gördüğü yabancıyı sevgili zanneder.]

Şair, sevgilisinin varlığını bildiği halde her gördüğü kişiyi sevgilisi sanan gönlüne serzenişte bulunmaktadır. Onun başkalarına meyletmesinden oldukça rahatsız olunmakta ve asıl olan sevgiliye bağlı olunması gerektiği vurgulanmaktadır. Dîvân şiirinde gönül ile kâbe arasında ilişki kurulur. Nasıl ki Kâbe’de sadece aslolan yaratıcı için ibadet ediliyor ve şükranlar sunuluyorsa, gönül evinde de yalnızca sevgilinin varlığı hissedilmelidir. Ondan başka bir şeye tenezzül dahi edilmemelidir.

Sözlerin **ağyârı** derse söz mü yâ

Gözlerin **ağyârı** görse göz mü yâ

Özde gayr olsa hayâlin öz mü yâ

Yârın ile yâr olup bî-gam yürü

Derdinedüş olanın herdem yürü (357/1)

[(Ey âşık), sözlerin yabancıyı söylese söz mü? Gözlerin yabancıyı görse göz mü? Hayâlin gerçekte yabancı olsa gerçek midir? Sevgilin ile dost olup gamsız yürü. O anın derdine düş her an yürü.]

Sevgili ile daima birlik olunulması gerektiğine değinilmiş ve onunla dertsiz ve tasasız bir şekilde ilerlenilmesinin öneminden bahsedilmiştir. En önemli şey, sevgili ile yoldaş olunulması gerektiğidir. Ondan başka hiçbir şeyle ilgilenmenin doğru olmadığı konusunda nasihatte bulunulmuştur. Yapılan davranışların ve işlerin sonunda onun rızasını kazanmak en büyük gaye olarak görülmüştür.

Ağyâr görünen yârın **ağyâr**

Ağyârlığını koyan da hep yâr (8/5)

[Yabancı görünen sevgilin yabancıdır, yabancılığını bırakan/aradan kaldıran da hep sevgilidir.]

Hulûsî Efendi sevgilinin takındığı durumdan dolayı, serzenişte bulunmaktadır. Burada sevgilinin âşığından uzaklaşarak bir yabancıya dönüştüğü ve onun hâlleri, ağyar tipi üzerinden ifade edilmektedir. Sevgili umursamaz ve acımasız tavırları ile bilinmektedir. Bu olumsuz birçok özelliğine rağmen, âşığı ondan bir an olsun yüz çevirmez. Bilakis sevinç çılgınlıkları atarak mutluluk gözyaşları dökmektedir. Sevgilinin eziyeti ve cefası ona huzur vermektedir. Âşığın en koktuğu şey, bu dertlerin ondan alıkonulmasıdır. Sevgilinin ölümcül bakışları dahi, âşığın üzerinden eksilmesi ilgi ve alakasının yok olduğuna işaret etmektedir. Bu durum ise âşığın ölümünün habercisidir.

2.2.3. Câdû

Âşık ve sevgiliyi ayırıcı bir tip olarak bilinmektedir. Toplum tarafından reddedilir ve kabul görmez. “Sihir ve büyü yaparak sevenleri birbirinden ayıran düşman” (İspir, 2017: 20). Câdû tipi Hulûsî Efendi'nin *Dîvân*'ında iki beyitte geçmekte ve ayırıcı olması yönüyle ön plana çıkmaktadır. Hulûsî Efendi de her şair gibi anlatmak istediği duyguları yer yer söz sanatlarına başvurarak ifade etmektedir. *Dîvân*'da geçen câdû tipi, âşığına

eziyet eden sevgili ile özdeşleştirilmiştir.

Zülfünle bir dâm eyledin hicrinle nâ-kâm eyledin

Vaslınla tâ râm eyledin cân u dili **câdû** gibi (440/5)

[(Ey sevgili); saçınla tuzak kurup ayrılığınla mutsuz eyledin. Canımı ve gönlümü kavuşmanla cadı gibi (kendine) boyun eğdirdin.]

Burada, sevgilinin saçları tuzak olarak düşünülmüş ve ayrılığıyla âşığı arzusundan uzaklaştırdığından yakınılmaktadır. Devamında ise âşığın sevgilisine kavuştuktan sonra canını ve gönlünü cadı gibi esir aldığı üzerinde durulmaktadır.

Kâkül-i ebrûsu ile dîde-i âhûsu ile

Gamze-i **câdû**su ile deldi beni bir nazarı (449/5)

[Kaşının kâkülüyle, âhu gözleriyle ve cadı gamzeleriyle bir bakışı beni deldi.]

Bu beyitte, ilk bakışta dikkati çeken nazar kavramıdır. Tasavvufi olarak nazarın mürşidin salık üzerinde oldukça etkili olduğu bilinmektedir. Göz ve kaşla birlikte tenasüp ilgisi kurularak nazar hem beytin odağına alınmış hem de anlamı kuvvetlendirilmiştir. Yan bakışın cadı olarak nitelenmesi ise mürşidin âşık üzerinde bıraktığı büyüleyici etkiyi ifade içindir.

2.2.4. Kâfir

“Arapça isimdir. Hakk’ı tanımayan, bilmeyen. Allah’ınvarlığına ve birliğine inanmayan. Küfreden, küfredici. İyilik bilmeyen, nankör” (Devellioğlu, 1988: 741). Mü’min tipinin tam tersi özellikler sergiler. Yaratıcıyı yok sayan tipteki insanlara verilen isimdir. *Dîvân*’da kâfir tipi üç beyitte geçmekte ve beyitlerde bu tipin safsızlığından dem vurulmaktadır.

Yâ **kâfir** etmez insâf yâ ki sem’i yok işitmekten

Şu sözler kim şekerden tatlı gevherden musavverdir

(68/11)

[Şu sözler şekerden tatlı, cevherden güzel süslüdür. Onun bu sözlerine insaf etmeyen /insafa gelmeyen ya kâfirdir ya da işitecek kulağı yoktur.]

Beyitte şekerden tatlı, cevherden daha güzel surette olan sözler sevgilinin

(mürşidin) sözleridir. Maşukun sözlerine âşık nasıl ki kayıtsız kalamazsa, mürşidin sözlerine karşı da mürit kayıtsız kalmaz. Zira mürşidin Allah'ı anlatan ve ruha tatlı gelen kıymetli sözlerine kayıtsız kalan kişinin yani bunları duymayan sağır bir kişi, ya da Allah'a inanmayan biri olması gerekir.

Senin hüsnüne hayrân olmadık kim var şu âlemde

Cemâlin görmeğe hep **kâfir** u mü'min müheyyâdır (73/2)

[Senin güzelliğine şu âlemde hayran kalmayan kim var? Yüzünü görmeye tüm kâfir ve mü'minler (her an) hazırdır.]

Şair, dünyada sevgilinin (Allah) güzelliğine hayran olmayan kimsenin kalmadığını belirterek yüzünü görmek için kâfir ve müminlerin hazır beklediğini vurgulamaktadır. Mutlak sevgili eşsiz güzelliği ile herkesi şaşırtmakta ve kendisine âşık etmektedir. Âlemde kim varsa onun bir kez olsun yüzünü görmek için hayran hayran beklemektedir. Bunun ise, ancak O'nun emir ve buyruklarına uymakla mümkün olacağı öğütlenmektedir. Daima güzel işlerle meşgul olanların ve hayır yapanların bu emelinin elbet bir gün gerçek olacağı ifade edilmiştir.

Bilinmez kahr u lutf u cilvesidir küfr ile îmân

Ola kim **kâfiri** müslüm müslümânı ehl-i nâr eyler (128)

[Bilinmez ki (belki de) küfür ile îman, (sevgilinin) kahrının bir cilvesidir. Kahırıyla müslümanı kâfir, lutfuyla da cehennem ehlini müslüman yapabilir.]

2.2.5. Münâfık

Toplumda olumsuz olarak karşılanan bir tipi temsil etmektedir. *Dîvân*'da münâfık tipine bir beyitte rastlanılmaktadır. Şair döneminde yaşayanlara telkinlerde bulunarak bir şeyh rehberliğinde hareket etmenin önemine değinmektedir. “Detaylı bir şekilde münafıkların itikadı durumları, ahiretteki konumları, toplumsal hayattaki yerleri, Hz. Peygamber ve müminlere karşı tutumları ve ahlaki bozuklukları zikredilir” (Alper, 2002: 14). Hulûsî Efendi, İmâm Ca'fer-i Sâdık yolundan gitmeyen kişileri münâfık olarak değerlendirmektedir:

Ki yâ'nî ol İmâm Ca'fer-i Sâdık

Bunu râhına gitmeyen **münafık** (39)

[O İmâm Ca'fer-i Sâdık yoluna gitmeyen münâfıktır.]

Hulûsî Efendi, İmam Ca'feri Sâdık yolundan gitmeyen kimseleri münafık tipi ile nitelendirmiştir. İslam dininde iyi ve güzel davranışlar yapılması öğütlenmiştir. Bunun ise üstün meziyetlere sahip bir velinin izinden gidilerek mümkün olacağı vurgulanmaktadır. Bu kişilerle beraber bulunduğu zaman hayır ve güzel işler yapıldığı ifade edilmiştir. Allâh dostları ile bir arada olmanın önemine değinilerek, toplumdaki kişilerin de bu yola girmeleri gerektiği dile getirilmiştir.

2.2.6. Rakîb

Âşık ve sevgili arasındaki en büyük engeldir. Ayırıcı olmasıyla bilinir. Klasik şiirde âşık, sevgili ve rakip en çok işlenen konular arasındadır. “Sevilmeyen, kendisinden nefret edilen bir varlık olarak hayal edilen rakibe yakıştırılan benzetmeler arasında hayvanlarla, inançlarla, tabiat unsurlarıyla, insanın görünümü ve insana özgü kimi huylarla, vasıflarla ilgili özelliklere; ancak bütün bunların da en olumsuz olanlarına rastlanır” (Batislam, 2013: 30). Rakip tipi, *Hulûsî Efendi Dîvânı*'nda sürekli olarak olumsuz özellikleriyle ön plana çıkmıştır. Rakibe dair dile getirilen unsurlara bakıldığında, dîvân şiiri geleneğindeki anlayışa uygun bir şekilde kaleme alındığı görülmektedir. Rakip, şiirlerde çoğu zaman kıskanç, iftiracı, kötü sesli, aldatici ve vefasız olarak karşımıza çıkmaktadır. Hulûsî Efendi de, rakibin ne denli bir iftiracı olduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

Hulûsî **rakîb**ler etse de bühtân

Yolundan kalır mı hakîkî kervân

Yârın yolunda verip baş u cân

Bize yol demez de ya ne söylerler (120/4)

[*Hulûsî, rakipler iftira etse de hakiki kervan yolundan kalır mı? Sevgilinin yolunda baş ve cân verip bize yol demez de ne söylerler?*]

Klasik Türk şairleri rakibi, köpek, domuz, şeytan, eşek vb. daha birçok unsura benzetmiştir. Âşık tipi ile sevgili arasında yer alan ve onların kavuşmasını asla istemeyen ağyâr ya da diğer bir isimle rakip tabiatı yaratılışı itibarıyla Ebu Leheb'e benzetilir. Çünkü sert mizaçlı birisi olan bu kişi çoğu zaman rakiple özdeşleştirilerek verilmiştir. Âşık bu kişinin helâk olması için ona beddualar etmektedir. Hulûsî Efendi, rakîp tipinin iftirada bulunsa da bu durumdan hiçbir şekilde etkilenilmeyeceğini vurgulamaktadır. Doğruluk

kervanının yolundan kalmayacağı ve o sevgili (Allâh) için candan geçileceği bildirilmektedir. Sevgili, uğruna canlar feda edilendir. Ona giden yolda yapılan her şey, kutsal sayılmıştır. Âşığın en büyük temennisi, sevgilisine bir an önce kavuşmaktır. Fakat bu çok da mümkün değildir. Başlıca aşamalardan ve sınavlardan geçildikten sonra mümkün olmaktadır.

Seyr eyler idim vechin anın yokdu **rakibim**

Bin **rakîb** oldu âh ne hayretlere düşdüm (288/3)

[(Sevgilinin) yüzünü seyrededim, rakibim yoktu. Bin rakibim oldu âh ne hayretlere düştim.]

Şair, sevgilinin yüzünü izlediği zamanlarda (ruhlar âlemi) rakibinin olmadığını belirterek şimdilerde ise (dünya)binlerce rakîbinin olduğundan yakınmaktadır. Bu beyitte âşık ve sevgili arasındaki engel olarak, rakip tipinden şikâyet edilmektedir. Âşığın en büyük düşmanı olan rakip, sevgilisi ile onun arasına girmekte ara bozuculuk yapmaktadır. Sevgili, rakibe yüz vererek âşığın sonunu hazırlamaktadır. Âşık ise sevgiliye kavuşamamanın engeli olarak, aralarında fitnelik yapan rakibi görmektedir. Bu olumsuz tip bir yılan gibi sevgiliyi zehirleyerek, âşığına düşman etmektedir. Rakip zaman zaman zehirli hayvanlara da benzetilmiştir. Bazı beyitlerde ise şeytan olarak nitelendirilmiştir. Sevgilinin aklını karıştıran rakip, etrafından bir an olsun ayrılmak istemez. Çünkü sürekli olarak âşık tipini kötülemek ve onun hakkında asılsız iddialar ortaya atmakla meşguldür. Beyte tasavvufî olarak bakıldığında rakip nefis, şeytan ve masiva olarak da düşünülebilir.

Çatlatmak için kahbe **rakîbi** hasedinden

Aldık yanağı bûsesini kâküle geldik

Bir menzil-i maksûda erişmek hevesiyle

Kervân göçü vermişdi Hulûsî yol geldik (180)

[Kahpe rakibi hasedinden çatlatmak için, yanaktan öpücük aldık. Kastedilen menzile ulaşmak için Ey Hulûsî (onca) yol geldik ama kervan göçmüştü.]

Şair, rakîp tipini kıskançlıktan çatlatmak için sevgiliyi öptüğünü belirtmiş ve kastedilen menzile ulaştığını vurgulamıştır. Dîvân şiirinde, âşık ve rakîp daima birbirlerinden nefret etmekte ve zıt özellikler sergilemektedirler. Tek ortak yönleri ise,

sevgiliye olan tutkunluk dereceleridir. Rakîp, âşığın ölerik bir an önce ortadan yok olmasını istemektedir. Zaman zaman bu dileği gerçekteşse de tamamen mümkün olmamaktadır. Rakîp tipi, daima âşığın acılarının ve gözyaşlarının artmasına neden olmaktadır.

2.2.7. Zâhid

Klasik şiirde zühd ehli olarak bilinir. Zâhid denilen bu tip, toplum içerisinde her şeyin zâhiri boyutuyla ilgilenen ve bânîni yönüne bakmayan tipi temsil etmektedir. “Zahid tipi sürekli olarak, günahkârlığı sebebiyle rindi kınayarak cehennem ile korkutur, dünya malına düşkündür, ibadetlerini aşk uğruna değil cennete köşk ve hurilere sahip olabilmek için yapar” (Elmacı, 2015: 159). Zâhid denilen bu kişiler sadece kendi çıkarlarını düşünerek hareket ederler. Onların ibadetleri bile gösterişten ibarettir. Yaptıkları ibadet de cennet arzusuydur. Rind denilen tipin zıddı olmakla birlikte divan şiirinde eşeğe domuza vb. hayvanlara benzetilir. Hulûsî Efendi de *Divân*'ında bu tipe yer vererek toplum içindeki konumuna dikkat çekmiştir. Bir nevi sosyolojik eleştiri niteliği taşıyan zâhid tipi, metinde şu şekilde değerlendirilmektedir:

Sa'y eder **zâhid** ki zühdile rızâ tahsîl ede

Bilmez o kim bu amel zerk u riyâ hâsıl kılar (50/7)

[Zâhid zühd ile çalışarak rıza kazanmaya çalışır. (Ancak) Bilmez ki bu amel ona hile ve iki yüzlülük kazandırır.]

Bu beyitte, zâhid tipinin ibadet ederek Allâh'ın rızasını kazanacağı anlatılmaktadır. Aslında gerçekte olan, kaba sofu denilen bu kişilerin yaptıkları her şeyin iki yüzlülükten ibaret olduğudur. Burada gösterişle yapılan ibadetin değil de sahîh bir niyetle gerçekleştirilen takvanın önemi vurgulanmaktadır. Çıkarlar doğrultusunda değil de, kalpten istenildiği için ibadetlerin yapılması gerekliliğine değinilmektedir. Gönül ehli kimseler gibi davranılması ve kurallardan uzak bir şekilde yaşamının değerinden bahsedilmektedir. Rind tipi ile tamamen zıt özellikler sergileyen zâhidler, çıkarıcı ve dürüst olmayan kimselerdir.

Zâhidân ârzû-yı Cennet hûr u gılmân isteyü

Âşıkân seyr-i likâ zevk ü safâsıyla gezer (67/5)

[Zâhidler, huri ve gılman isteyerek cennet arzusundadır. Âşıklar (ise sevgilinin)

yüzünü seyretmenin zevk ve mutluluğuyla gezer.]

Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kurallarına vâkıf olmayarak, sadece şeriat kısmında takılı kalan bu kaba sofulara dîvân şairleri ağır ithamlarda bulunur. En kötü özelliklerle bilinen zâhid tipi, hiç seilmeyen kişilerle ismi bağdaştırılarak şiirlerde geçmektedir. Şair, zâhid ve âşık tipini mukayese etmektedir. Mutasavvıf bir kişiliğe sahip olan Hulûsî Efendi, tasavvufî bir edayla yazmış olduğu *Dîvân*'ında bu iki tipi değerlendirmiştir. Zâhidler yalnız cennet arzusıyla ibadet eder ve çıkarları doğrultusunda hareket ederler. Âşıklar ise anı yaşayan kişilerdir. Zevk ve eğlence peşinde koşarak meyhane ehlini temsil etmektedirler. Bu iki tip üzerinden, toplum yapısı hakkında çıkarımlarda bulunulabilir. Sosyal hayat içerisinde, dinin özünü anlamayarak sadece dışına önem veren zâhid tipine eleştiride bulunmaktadır.

Yüzün âyâtını anlar ârif olan ne mushafdır

Anı **zâhid** ne bilsin nice sûret nice ma'nâdır

(73/7)

[Ârif olan yüzünün âyetini, nasıl bir mushaf olduğunu anlar. Zâhid onun nasıl bir yüz ve nasıl mana olduğunu ne bilsin.]

Bu beyitte, sosyolojik bir eleştiri söz konusudur. Zâhid ve ârif tipi üzerinden toplum içerisinde yaşayan iki tip ele alınmıştır. Aynı zamanda Hulûsî Efendi'nin bu beyitinde, Hurûfliğin izlerini görmekteyiz. Dîvân şiirinde insanın yüzü *Kur'ân*'daki âyetlere benzetilir. Beyitte bunun ancak ârif olan kişiler tarafından anlaşılacağı vurgulanmaktadır. Her bir yüzün farklı bir anlamı çağrıştırdığına dikkat çekilmekte ve böyle bir mucizenin farkındalığını zâhid denilen o kişilerin bilemeyeceği üzerinde durularak eleştiride bulunmaktadır.

Sorma **zâhid**lere bilmez "lenterânî" sırrını

Tûr-ı Eymen'de nihân sohbetimiz yâr iledir (118/2)

[Zahidlere "lenterani" sırrını sorma bilmez. Tûr-ı Eymen'de gizli sohbetimiz sevgiliyledir.]

Muhabbet lezzetini bulsa **zâhid**

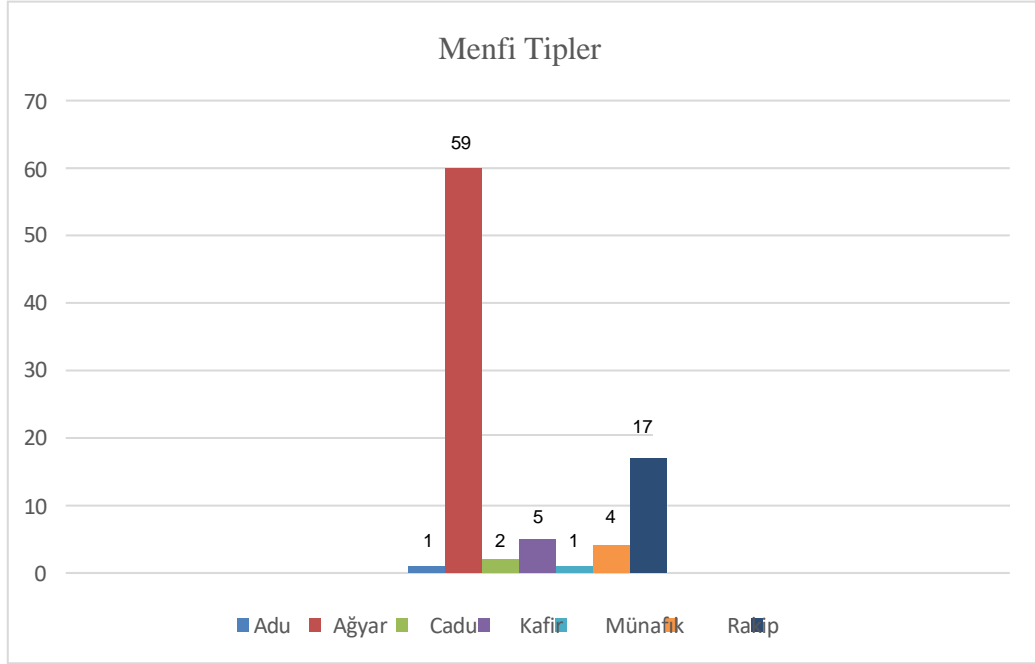
Kuru da'vâya hergiz zâhib olmaz (144/4)

[Zâhid muhabbet lezzetini bulsa, boş davaya asla gitmez.]

Dîvân şiirinde rind ve zahid tipi, şairler tarafından sık sık işlenmiştir. İki zıt kutpu temsil eden bu tipler birbirlerinin aksi durumundaki davranışları sergileyerek yaşadıkları toplumda ön plana çıkmıştır. Olumsuz ve kötü davranışlarıyla bilinen menfi tipler, toplum içerisinde kabul görmeyerek dışlanmışlardır. Her zaman karşısındaki kişinin tam tersi davranışlar sergileyen bu tipler, itici özellikler göstermeleri sebebiyle sevilmezler.

Sosyal hayat içerisinde menfi ya da olumsuz olarak nitelendirilen tipler belirli isimlerle anılmıştır. Her milletin edebiyatında olduğu gibi Türk edebiyatında da toplum içerisinde hoş karşılanmayan ve düzeni bozacak kişiler elbette bulunmaktadır. Dîvân şiirinde de bu tarz tiplere çok fazla rastlanmaktadır. İyinin karşıtı olarak kötü, olumlunun tersi olarak da olumsuz tipler sosyal hayatta hep var olmuşlardır. Rakip, ağyâr ve zâhid tipi, çok fazla kötü özelliklerle birlikte anılmış ve insanlara zarar veren hayvanlarla özdeşleşmiştir. Eşek, domuz, köpek, akrep ve yılan bunlardan en belirgin olarak kullanılanlarıdır. Bu zararlı hayvanlar, sevgiliyi âşıktan uzaklaştırıp ayırdığı için rakip, ağyâr ve zâhid tipini temsil etmektedirler. İslam dininde kötü olarak bilinen Ebû Leheb ve münâfıkta rakip olarak beyitlerde yer almıştır.

Grafik 1.2. Menfi Tipler

Menfi tipler başlığı altında, en fazla ağyâr tipine yer verilmiştir. Onu sırasıyla zâhid ve kâfir tipi izlemektedir. Toplum içerisinde olumsuz/hoş karşılanmayan davranışlar

sergilemeleri ile bilinen bu tipler genellikle sosyal hayattan uzaklaş(tırıl)mış kimselerdir. Yaşanılan dönem içerisinde toplumla uzlaşmayan bu kimseler, olumlu ve iyi olanın tersi davranışlar sergilemişlerdir. Rakip, âdu ve ağyâr tipleri âşığın sevmediği kimselerdir. "Rakip sevgiliden iltifat görür, onun bakışlarını üzerine çeker. Âşık, sevgilinin göz ucuyla bakışından bile mutlu olur, ağyâra (başkalarına) gösterdiği iltifattan dolayı da kederlenir" (Ekici, 2018: 884). Bu sebeple de sevgilisini kendisine düşman eden herkesten nefret eder. Zâhid de yine dîvân şiirinin olumsuz tiplerinden birisidir. Rind tipinin tam tersi özellikler sergileyen zâhid, dîvân şairleri tarafından hiç sevilmez. Genellikle eşek, köpek ve domuza benzetilerek kötü durumlarla ifade edilmektedir. Münâfık ve kâfir tipi de dinin emir ve yasaklarına uymayarak, kurallara karşı gelen kişilerdir.

2.3. TEMSİLİ/SEMBOLİK TIPLER

2.3.1. Bülbül (Andelîb)

Klasik edebiyatta, âşığı temsilen kullanılır. Sevgilisi gül için acı acı şakıyılarıyla bilinir. Daha çok sembolik olarak kullanılmış ve bu yönüyle ön plana çıkmıştır. "Dîvân edebiyatı bülbülden ayrı düşünülemez. O, şakıyılarıyla ağlayıp inleyen, durmadan sevgilisinin güzelliklerini anlatan ve ona aşk sözleri arz eden bir âşığın timsalidir. Bülbül güle âşık kabul edilir. Bu durumuyla âşığa çok benzer" (Pala, 2004: 77). Klasik şiirde âşık ve sevgiliden bahsederken, gül ve bülbül mazmunu ayrılmaz ikilidir. Bülbül daha çok acı acı feryat etmesiyle karşımıza çıkarken, gül ise tam zıddı olarak naz ve işvesiyle bilinir. "Tasavvufî sembolizmde bülbül, kesret olan güle âşık olduğu için mecâzi âşığı temsiledir" (Tarlan, 1998: 154). Hulûsî Efendi'nin *Dîvân*'ında temsilî tiplere örnek teşkil edecek mazmunlara rastlanmaktadır. Anlatımın akıcılığında dolayı simgeleştirilerek anlatılan bu tipler, şu şekilde ifade edilmektedir:

Geldin bu ile sen garîb ol bâğ-ı dosta **andelîb**

Bu derdine bul bir tabîb zahm-ı dilin tîmâr ola (6/10)

[Bülbül o dost bağına sen garip geldin. Bu derdine bir doktor bul gönül yaran iyileşsin.]

Âşık tipinin durumu andelîb ile bağdaştırılarak anlatılmaktadır. Âşıkların gönülleri daima yaralıdır ve bu duruma bir çözüm olarak da doktor bulunarak yarasının iyileştirilmesi öğütlenmektedir. Bu yarayı iyi edecek doktor ise sevgilidir. Onun bir bakışı

âşığa güç ve kuvvet vererek canlandırmaktadır. Yokluğu ise ona en büyük öldürücü darbedir. Âşıklar, varlıklarının sevgiliye borçludur. Ondan gelecek her şeye tahammül ederek hallerinden memnundurlar. Aşk hastalığına yakalanmış bülbül de tıpkı inleyen âşıkla özdeşleştirilerek onunla aynı özelliklere sahiptir.

Bahâr eyyâmıdır sahn-ı çemende neş'eden ey gül

Figân-ı **bülbülü** gûş eyleyip çâk-i girîbân et (37/6)

[Ey gül bahar vaktidir. Bahçe ortasındaki bülbülün feryadını duyup yakını parçala.]

Bahar mevsiminde gül bahçesinin tasviri yapılarak buradaki her şeyin mutluluk içerisinde olduğu belirtilmiştir. Bu neşe ortamında ismi anılmayacak olan tek kişi bülbüldür. O halinden hiç memnun değildir ve sürekli, sevgilisi gülün vefasızlığından yakınmaktadır. Âşık yani bülbül âh ve figanlar ederek bu sıkıntılı durumunu sevgiliye duyurmak istemektedir.

Bülbülün bağına bin hançer ururlar gülden [içindir]

Bülbül ol hançeri gül gül de o **bülbülden** içindir (85/1)

[Bülbülün bağına gülden bin hançer vururlar. Bülbülün o hançeri gül, gülün de o bülbül içindir.]

Bülbül âşığı temsil ederek, gönlünün sevgilisi yani gül tarafından parçalandığını belirtmektedir. Gül, bülbülün aşkla ve acıyla şakımlarına aldırmayarak onu kedere terk etmiştir. Güzelliği ve taze oluşuyla bülbülün başını döndürmekte ve onu kendisine âşık etmektedir. Klasik Türk şiiri bünyesinde oluşturulan bu mazmunlar, divan edebiyatının özünü simgelemektedir. Mazmunlar ve mefhumlar üzerine inşa edilen bu gelenekte âşık, sevgili, rakip vb. tipler bazı kavramlara karşılık gelerek kullanılmıştır. Burada da bülbüle hançer saplayarak onu ölüme terk eden kişinin gül olduğuna değinilmiş ve onu kanlı gözyaşları içerisinde bıraktığı belirtilmiştir. İnanişâ göre, gül kırmızı rengini bülbülün akan kanlı gözyaşlarından almıştır.

Neden feryâdı dinmez **bülbülün** firkatden âh eyler

Cemâlin arz eder gül **bülbül-i** nâlâna lâyıksa (394/8)

[Ayrılıktan âh eden bülbülün feryadı neden dinmez? Gül inleyen bülbüle (eğer onu

kendine layık görürse) yüzünü gösterir.]

Bu beyitte, bülbülün (âşığın) feryadının dinmediği ve ayrılık acısından daima ah ettiği dile getirilmektedir. Gül (sevgili), inleyen bülbüle (âşığa) layıkça eğer onu görmek ister. Burada gerçekleşmesi mümkün olmayan bir istekten söz edilmektedir. Âşık ve sevgilinin vuslatı görülmeyen bir durumdur. Sevgili daima âşığına cefalar çektiren zalim bir hükümdardır. Onun ağlamalarına ve inlemelerine aldırış etmeden gününü gün etmektedir. Âşık ise bu zalim hükümdarın kölesi olarak ondan gelecek bir nebze iyiliğe muhtaç olarak kapısında sevgi ve ilgi dilenmektedir.

2.3.2. Gül

Gül sevgiliyi temsil etmektedir. Yapı ve yaratılış itibarıyla âdeta sevgili gibi naziktir. Bu yüzden de onunla özdeşleştirilerek şiire konu olmuştur. Gül, bülbüle daima eziyet eder ve kanlı gözyaşları akıtır.⁴ “Gül, divan şiirinde en çok sözü edilen çiçektir. Rengi, kokusu ve şekli bakımından sevgilinin güzellik unsurları ile ilişkilendirilerek kullanılır. Tasavvufi olarak da Hz. Muhammed’in sembolüdür. Ayrıca Hz. İbrahim’in atıldığı ateş gül bahçesine döndüğü için gül, aynı zamanda cennet çiçeği olarak kabul edilir” (Kaya: 2017: 60). Dîvân şiirinde gül, daha çok teşhis, teşbih, hüsn-i ta’lil ve tenasüp gibi söz sanatları ile kullanılmıştır. Hulûsî Efendi de zaman zaman bu edebî sanatların gücünden istifade ederek anlamı güçlendirmiştir.

Çekdi zahmet bağbân hüsnün bâğından **gül** dere

Kim hazân aldı **gülün gül** bağbân ağlar sana (21/7)

[Bahçıvan güzellik bağından gül toplamak için zahmet çekti. Çünkü sonbahar gülü soldurdu, gül ve bahçıvan sana ağlar.]

Bahçenin bakımından sorumlu olan bahçıvanın zahmetler çektiği belirtilerek, onun güzellik bağından gül toplayabileceği belirtilmiştir. Ancak sonbahar mevsiminin buna izin vermediğine değinilerek gülü ondan kopardığına değinilmiştir. Bu durum nedeniyle bahçıvan ve gülün onun arkasından ağladığı anlatılmıştır.

Gül gül diyerek zâr eden bülbül

İşte ol **gül-i** handânın âmed (44/4)

⁴ Türk edebiyatında gül ile bülbül hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Zavotçu, 2002.

[Gül gül diyerek inleyen bülbül, işte o gülen gülün (sevgilin) geldi.]

Burada, gül ile bülbül mazmunu üzerinden âşık ve sevgili tipinin durumlarına dikkat çekilmek istenmiştir. Gül ile bülbül klasik Türk şiirinin muhtevasını yansıtan bir anlayışla ele alınmıştır. Hulusi Efendi'de *Dîvân*'ında sık sık bu metafora yer vermiştir. Âşık, sevgilisi gül için acı acı şakıyan bülbülü anımsatmaktadır. Gül ise sevgiliyi temsil ederek âşığına ilgi göstermeyerek ondan habersizce yaşamaktadır. Sevgilinin takındığı bu durum, âşığı perişan ederek hasta etmektedir. Benzi sararıp solan âşık hastalanarak ölüm döşeğinde bile son arzusu ay yüzlü sevgilisini görmektir.

Gül bülbülü nâlân eden **gül** neden çâk-i pîrehen

Bülbül **gül** için nâle-zen **gül** kim için açmış (349/1)

[Bülbülü inleyen gül (iken), gömleğini yırtan neden güldür? Bülbül gül için inler, gül kim için açmış?]

Dîvân şiirinde gül, bülbül ve rakip üçlüsü sık sık bir arada kullanılmıştır. Rakip aradaki fesatlık kıvılcımını oluşturan kişidir. Sürekli olarak sevgili ve âşığın arasına girerek onları birbirinden ayırmaya çalışmaktadır. Kendisi sevgiliye yakın olmak için sürekli planlar yapmaktadır. Sevgili ise âşığını kışkırtmak için rakiple bir aradadır. Bu durum karşısında âşık durmadan kanlı gözyaşları akıtmakta ve acı acı inlemektedir. Şair bu beyitte, istifham sanatını belirgin olarak kullanarak gül ve bülbülün durumlarına dikkat çekmektedir. Gül yani sevgili âşığını inleterek gömleğini yırtmakta ve bu durumun asıl sebebi sorgulanmaktadır. Bülbül (âşık) ise sevgilisi gül için inleyen bir zavallıdır ve gülün (sevgilisinin) açılıp saçılmasını sorular sorarak çözmeye çalışmaktadır. Bülbül kendisi için değil de bir başkası için gülün açılarak saçılmasını hoş karşılamamaktadır. Bunu rakip için yaptığını düşünerek kendisini perişan etmektedir.

2.3.3. Pervâne

Âşığı temsil eder. Sevgilisi mum için canını feda etmektedir. Pervânenin mumun etrafında dönüşü, âşık ve sevgili ile bağdaştırılarak anlatılmıştır. “Geceleyin ışığın çevresinde dönen kelebek. Pervâne, mum ışığının çevresinde döner ve öyle bir an gelirki kendisini mumun alevine bırakmış. Pervâne mum’a âşık olarak kabul edilir. Dîvân şiirinde âşıkı temsil eder” (Pala, 2004: 370). Bundan dolayı pervâne kendini sevdiğine feda eden âşık yerine kullanılır. Klasik şiirde şem ile pervâne sık sık işlenmiştir. Bunun

üzerine mesnevi dahi yazılmıştır.⁵ Çalışmamıza konu olan *Dîvân*'da da pervâne temsili olarak âşığı sembolize etmektedir.

Ne **pervâne** bilir anı ne bülbül zâr ile anlar

Bu bir sırr-ı nihândır kim görünür hep ayândır (69/4)

[Onu ne pervâne bilir ne bülbül inilti ile anlar. Bu hep açık olarak görünen gizli bir sırdır.]

Burada, pervâne ve bülbül âşık konumunda düşünülerek her şeyin apaçık görüldüğü hâlde aşkın gizli sırrını onların dahi bilemeyeceği ifade edilmiştir. Bu gizli sır, Hakk'ın ilahi sırlarını barındırmaktadır. Ona öyle kolay kolay herkesin hâkim olamayacağına değinilmiştir. Kâmil insan ve veliler makamına ulaşanlar ancak bu sırlara vâkıf olabilmektedir.

Gülistânda havâ-yı nâle kılmam andelîb-âsâ

Yanıp **pervâne** tek cândan nihân giryânlığım vardır (74/3)

[Gül bahçesinde, bülbül gibi inlemeyi istemem. Pervâne gibi yanarak candan (daha)gizli ağlamaklı (hâlim) vardır.]

Hulûsî Efendi, beyitte sevgili uğruna yanıp tutuşan bir âşık profili çizmiştir. Bu düşüncesini de pervâne sembolü kullanarak iletmiştir. Âşık kendisini bülbüle ve pervaneye benzetmektedir. Gül bahçesinde, bülbül gibi boş yere inlemenin bir şey ifade etmeyeceğine değinen şair, pervâne gibi yanıp tutuşan canının sevgilisi uğruna yok oluşunu dile getirmektedir. Âşık tipi, her şeyi feda edendir. İlk olarak malından mülkünden geçmiş bu kişiler, daha sonra ise utanma perdesini terk etmişlerdir.

Sorar yok hâlini bigâneler hengâmına düşmüş

Yanar hicr âteşiyle var ise **pervâne-i** gamdır (80/2)

[(Eysevgili); yabancılar devrine düşmüşsün de hâlini soran yoktur. Ayrılık ateşiyle yanan (biri) varsa o da gam pervânesi yani âşıktır. Sevgilinin hâlinden haberdar olan varsa o da yalnızca ayrılık ateşinden yanan âşıktır.]

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.Armutlu, 1998.

Yakdın cemâlin şem'ine bu cânımı **pervâne** tek
Mutlak yanıpsın kim yanan **pervâne** vü sûzânısın
(204/5)

[Yüzünün aydınlığına bu canımı pervâne gibi yaktın. Şüphesiz pervâne gibi yanmışsın da onun yanığısın sen de ona yanan olmuşsun.]

Sevgilinin yüzünün güzelliğine pervane gibi yandığını belirten âşığın her şeyden geçtiğine dikkat çekilmektedir. Onun canının dahi artık bir önemi yoktur. Âşık, sevgiliye kavuşmak ve onunla bir olmak için dünya ve her şeyi terk ederek yalnızca ona yöneldiğini belirtmektedir. Burada, pervâne âşığı simgelemekte ve onun gibi yanıp kül olacağını dile getirmektedir. Âşık da kendisini sevgilinin yolunda kurban ederek canını ortaya koymaktadır. Asıl gayenin sevgilide var olmak olduğunu bilen âşık için, dünya hayatı boş ve geçicidir.

Mâdem o leb ü ruhsâr
Var sende şîrîn güftâr
Cânverme değil düşvâr
Şem'a çü o **pervâne**
Âh âh çü o **pervâne** (372/5)

[Mâdem o dudak ve yanak, tatlı sözler sende var, can vermek zor değil. (Tıpkı) Muma pervane gibi, ah o pervane gibi...]

Klasik Türk şiirinde, sevgilinin güzellik unsurlarının başında baldudaklı ve gül yüzlü olması gelmektedir. Bunlar âşığı mest etmeye başlı başına taliplidirler. Sevgili, şirin sözlü olması ile tıpkı güzel şakıyışlı bir bülbül misali âşığını sarhoş etmektedir. Bu sarhoşluğun etkisiyle divane olan âşık avâre bir şekilde gezmektedir. Kendilerinden geçen bu âşıklar için canlarını da ortaya koymak hiç de zor değildir. Beyitte bu can verişin bir kelebeğin kendisini mumun ateşine atışı gibi olduğu vurgulanmaktadır.

2.3.4. Şem

“Dîvân şiirinde mum, çok zaman yanması ve ışık kaynağı olması ile işlenir, sık sık pervâne ile birlikte anılır. Âşık pervâne olunca sevgilinin yüzü ve yanağı mum olur. Âşık yanarken mum gibi yanıp erir” (Pala, 2004: 427). *Dîvân*'da şem temsili olarak sevgili ile

bütünleştirilerek anlatılmıştır. Zaman zaman kimse ile kıyaslanması mümkün dahi olmayan sevgili, en üstün meziyetlerle şiirlere konu olmuştur. "Şem kimi zaman sevgili vasfında kimi zaman sevgilinin benzetme unsuru olsa da klasik Türk şiirinde tüm vasıflarıyla mukayese götürmez bir üstünlüğe sahiptir. Sevgili söz konusu olduğunda hiçbir şey ondan üstün olamaz" (Karaca, 2018: 133). Hulûsî Efendi de kaleme almış olduğu beyitlerde, sevgilinin güzelliğinin pervâneleri (âşıkları) sarhoş ve cansız bıraktığından bahsederek sevgilinin gücüne dikkatleri çekmektedir.

Şem'-i bezmine cem' eyledi hep mest ü bî-cân

Pervâneleri oda yakıp nâr-ı muhabbet (32/3)

[(Sevgili) pervaneleri (âşıkları) muhabbet ateşinde yakarak mest ve cansız bir hâlde bezminin mumuna (etrafında) topladı.]

Burada, sevgili şem, âşık ise pervâne ile temsil edilmektedir. Sarhoş ve cansızlar sevgilinin meclisinde toplanarak, muhabbet ateşinde âşıkları yakmışlardır. Bilindiği üzere pervâne mumun ışığına dayanamayarak kendisini feda eder. Bu durum klasik şiirde âşık ve sevgili üzerinden sembolize edilmiştir. Hulûsî Efendi de bu düşünceye dayanarak sevgilinin meclisindeki sarhoşları ve cansızları âşığa benzeterek muhabbet ateşinde (sevgilinin tatlı sözünde) yakmıştır.

Pervâne **şem**'e cân verir şem'in visâline erer

Şem'in yâ kimdir yâri kim yâr yüzüne oldu rûşen (349/2)

[Pervâne muma cân verir, ona kavuşur. (Peki) mumun sevdiği kimdir (nasıl bir sevdiği vardır ki) onun için bu kadar parlak olmuştur.]

Beyitte âşığın, sevgili için ancak canını feda ederek ona kavuşacağı belirtilmiştir. Dîvân şiiri geleneğinde, sevgiliye kavuşmak hiçbir zaman kolay olmamıştır. Belirli aşama ve sınavlardan geçerek istenilen mertebeye ulaşılmıştır. Şair de bu geleneğin etkisiyle âşık ve sevgili tiplerini, şem ve pervâne sembolleri ile anlatmıştır. Pervâne daima kendisini şem uğrunda feda edebilecek bir potansiyele sahiptir. Onun etrafında dönerek, aşkından sarhoş olmuştur.

Ne bilsin zulmet-i hicri olanlar hem-demi **şem**'in

Şeb-i hicrânda kalmış dîde her an âfitâb ister (60/5)

[Şem'in dostu olanlar, ayrılığın karanlığını ne bilsin? Ayrılık gecesinde kalmış göz, her an güneş ister.]

Şair, ayrılığın karanlığında olanların mumun arkadaşlığını nerden bileceğini ve karanlık gecede kalan gözün her dakika ışık istediğini vurgulamaktadır.

Devreder pervâneler etrâf-ı **şem**'i dem-be-dem

Dost cemâli **şem**'ine senin bu devrânın nedir

(77/15)

[Pervâneler şemin etrafını zaman zaman döner. Dost yüzü şemine senin bu dönmen nedir?]

Hulûsî Efendi Dîvânı'nda, şemin sembolik bir tip olarak kullanımı oldukça fazladır. Âşık ve sevgili tipi şem ile pervane sembolü üzerinden anlatılmaktadır. Bu beyitte de, mumun etrafında pervanelerin dönüşü, sevgilinin etrafında âşığın dönmesine benzetilmiştir. Âşıklar nasıl ki kendilerini hiçe sayarak sevgili için canlarını feda etmişse, mum için de pervâne aynı durumu üstlenmiştir. Bir taraf naz ve işvesiyle ön plana çıkmışken, diğer tarafta eziyet ve sıkıntılara katlanmasıyla bilinmektedir.

Yakıp **şem**'-i cemâl-i nârına pervâneler-âsâ

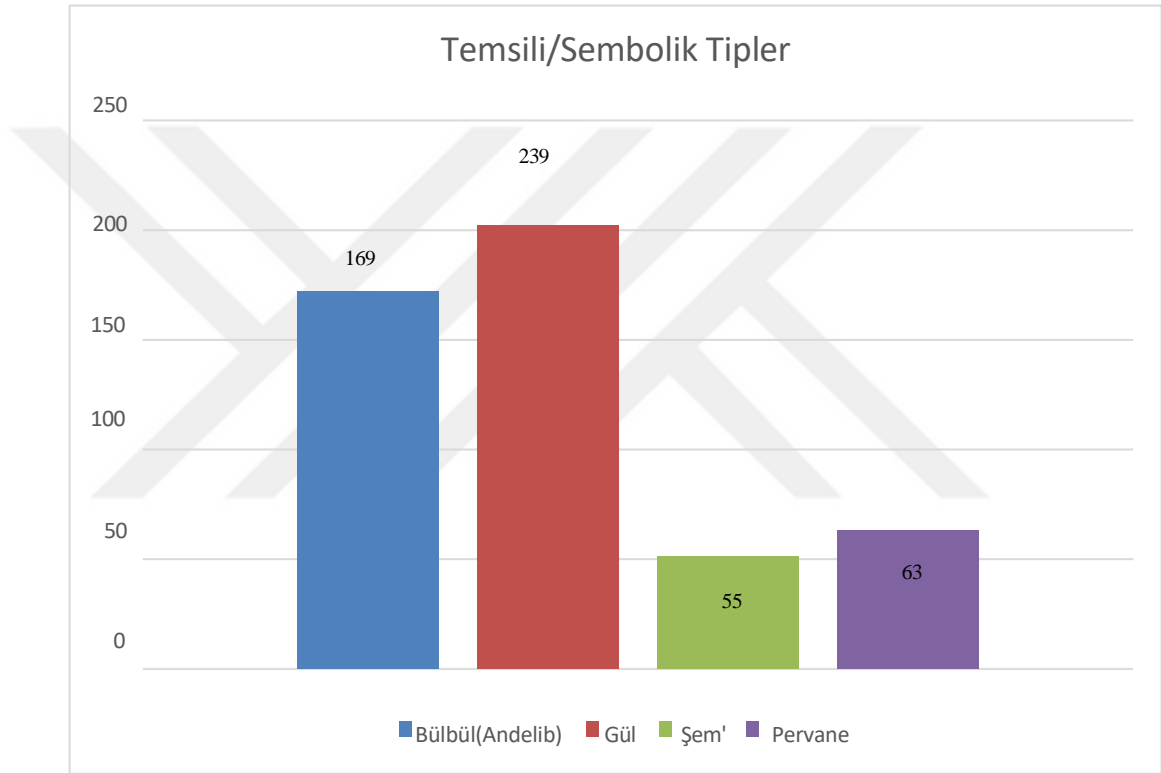
Yok olmak âşika hem lutf hem ayn-ı inâyetdir (86/2)

[Âşığın (sevgilinin) yüzünün yakıcı mumuyla kelebek gibi yanıp yok olması ona hem hem lutuf hem ihsandır.]

"Dîvân şairlerinin birçoğu mükemmel bir gözlem yeteneğine sahiptir. Bu sebeple sosyal hayatta ve tabiatta meydana gelen halleri çok iyi gözleyip, zihinlerinde oluşan hayal ile birleştirip şiirlerine yansıtırlar" (Çukurlu, 2017: 72). Temsîli/sembolik dediğimiz tipler dîvân şiirinde sıklıkla kullanılmıştır. Bir aşk edebiyatı olan klasik Türk şiirinde, âşık ve sevgili tipi belli başlı kavramlarla bütünleştirilmiştir. Gül, bülbül, şem, pervane, ay ve güneş gibi daha birçok unsur gelenek içerisinde karşımıza çıkan sembolik öğelerdir. Gül, pervane ay ve güneş sevgili tipine karşılık gelirken; bülbül ve şem ise âşık tipini simgelemektedir. Gül ve bülbül mazmunu, dîvân edebiyatında en çok işlenen sembolik öğelerin başında gelmektedir. Gül, âşığı bülbüle çektirdiği eziyet ve sıkıntılarla ön plana çıkmış bir tipi temsil etmektedir. Bülbül ise acı acı ötmesi ve inlemesi ile

bilinmektedir. İnanışa göre, gül renginin kızılığını aşğın kanlı gözyaşlarından almıştır. Bülbül öyle içten ağlamaktadır ki, içinde bulunduğu gül bahçesi çektiği âhlardan dolayı yangın yerine dönmüştür. Yine pervâne tipi ise, âşığını mest ederek etrafında kul etmesi ile tanınmıştır. Sonuç olarak diyebiliriz ki, gelenek içerisinde bir aracı görevi üstlenen temsili/sembolik tipler sosyal hayat içinde birtakım görevlerle anılmışlardır.

Grafik 2.3. Temsili/ Sembolik Tipler

Dîvân içerisinde temsili/sembolik tip olarak, en fazla gül ve bülbül yer alırken onu sırasıyla pervâne ve şem' takip etmektedir. Anlatılmak istenilen düşüncenin belli kavramlarla karşı tarafa iletme noktasında önemli bir görevi üstlenmişlerdir. "Klasik Türk edebiyatının daha anlaşılır olabilmesi için tiplerin hangi özellikleri bünyelerinde barındırdıklarının ve şairin kullandığı tiplerle okuyucuya nasıl bir mesaj verdiğinin iyi bilinmesi gerekir" (Tombak, 2019: 613). Bu nedenle de gül nahifliği ve güzel oluşuyla sevgiliye benzetilirken, bülbül ise sürekli ötüşü ile acılı âşığı simgelemiştir. Dîvân şiirinde sevgili en yüce vasıflarla donatılmış ve belirli mazmunlarla/sembollerle anlatılmıştır. Herkesin etrafında pervâne olduğu sevgili, kendisini daima naza çekerek âşığına türlü

eziyetlerde bulunmuştur. "Sevgili âşığa sürekli kızar, öfkelenir. Öfkelenen kişinin yüzü nasıl kızarır ve ateş gibi yanarsa şem de alevinin yakıcılığı ve rengi itibariyle pervâneye öfkelendiği için yüzü ateş gibi yanan bir sevgili olarak düşünülür" (Karaca, 2018: 132). Çünkü sevgili âşığına yüz vermeyerek, onu her daim acılara terketmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÂRENDEVÎ HULÛSÎ EFENDİ DÎVÂNI'NDA KİŞİLİKLER

Kişilik, insanın yaratılışından itibaren getirdiği davranış biçimidir. Zaman içerisinde değişim gösterir. Oluşumları için, tipler gibi uzun bir süreç gerekmez. Sosyal hayat içerisinde çok fazla karakter yer almış ve bunlar en ön plana çıkan özellikleri ile şiirlere konu olmuşlardır. Karakter analizi yapmak şairin işini birçok açıdan kolaylaştırabilir: İlk olarak eserin muhtevasını belirleme noktasında yardımcı olacaktır. Devamında ise, eserin ele alındığı dönem hakkında okuyuculara ipuçları sunmaktadır. Toplumun işleyiş düzeni hakkında çıkarımda bulunmamız ve yazarı hakkında fikir sahibi olmamız yönünde temel kaynak vazifesi üstlenmektedirler. Bir metni doğru anlayabilmek için, en önemli şeylerden birisi de karakterleri dikkatlice tahlil etmektir. Çalışmamızda karakterler, *mutasavvif*, *dinî* ve *mitolojik/destanî* olmak üzere üç ana başlık altında incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmada tip ve kişilikler çok yönlü olarak ele alınmış, fizikî ve ruhsal bakımdan tespit edilmeye çalışılmıştır. Sosyolojik çıkarımlarda bulunarak, tip ve karakterlerin tarihsel, mitsel ve dinsel olarak arka planda üstlendikleri görevler irdelenmeye çalışılmıştır. "Metne dayalı tahlil çalışmalarında her ne kadar asıl olan metnin kendisi olsa da bazı dış etkenler de metne etki eder. Bunlardan bazıları, sanatçının hayatı, mizacı ve psikolojik temayülü olabilir" (Erdinç, 2013: 27).

Beyitler üzerinden, tip ve kişilikler hakkında çıkarımlarda bulunmak ve araştırma yapmak bizlere bu noktada kolaylıklar sağlamaktadır. Tüm bunların yanı sıra, eseri ele alan sanatçının fikir dünyası hakkında da ipuçları yakalama imkânı sunmaktadır. Saha içerisinde tahlil çalışması yapan uzman kişiler, ele almış oldukları konuyu mutlaka her boyutuyla incelemeye çalışmaktadırlar. Bu yöntem ise, konuya bütüncül bir formatla bakabilme olanağı sağlamaktadır. Edebî metinlerin vücut kazanmasında, dinî ve tasavvufî yapının etkisi de azımsanmayacak bir seviyededir. "Sanatkârların dünya görüşü, mizacı, dinî inancı gibi sebeplerle eserlerinde zaman zaman dinî ve tasavvufî öğeler kullanmaları söz konusu olabilir" (Erdinç, 2013: 37).

Çalışmamızın eksenini oluşturan 20. yüzyıl şairlerinden olan Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi de eserlerini bu anlayış çerçevesinde ortaya koymuş bir sanatçıdır. Çağında olan bitenleri bir gözlemci kimliğiyle inceleyen şair, tanık olduğu olayları ve yer yer de

etkilenmeleri, *Dîvân*'ında ele almış olduğu tipler ve kişilikler vasıtasıyla okuyucularına iletmiştir. Bu tipler ve kişilikler gelenek içerisinde de önceden var olmuş kimselerdir. Konuyla ilgili dikkat edeceğimiz başka bir husus ise, dil ve üslup ile ilgili değerlendirmelerdir. Üslup bir kişinin karakterini yansıtan en önemli ögedir. İnceleme alanımızı oluşturan *Dîvân*'da, şair kimi zaman sesini yükseltmekte kimi zaman ise mülâyim bir hâle bürünmektedir. "Bir yazarın kullanmış olduğu dil ve üslup, onun şahsiyet, zevk ve davranışını kesin olarak gösterir" (Kaplan, 2005: 138). Şair ya da yazar, kendi mizacına uygun olarak bir dilsel ifade dünyası oluşturur. O, sanatçı hakkında çıkarım yapmamızı sağlar ve bizlere bu noktada kolaylıklar sağlar.

3.1. MUTASAVVIF KİŞİLİKLER

Dinî ve tasavvufî hüviyete sahip kişiliklerdir. Dünyevî isteklerden yüz çevirmiş olgun kimseler için mutasavvıf tabiri kullanılmaktadır. Bir lokma ve bir hırka anlayışından hareket eden bu kişiler için, yaratıcıya ulaşmak en büyük gâye olmuştur. Hırka, tecrîd, fenâfillâh, bekâbillâh ve vahdet-i vücûd gibi kelimeler, tasavvuf edebiyatının özünü teşkil etmektedir. "Tasavvuf düşüncesi Allah sevgisi (muhabbetullah) ve Allah korkusu (mehâfetullah) temeline dayanmakta, Allah korkusu aynı zamanda Allah'ı sevmekten kaynaklanan bir çekinme olduğu için bu iki kavram birbirini tamalamaktadır" (Öngören, 2011: 120). Yüzyıllar boyunca, çok fazla mutasavvıf şair yetişmiştir. Bu kişiler sosyal hayat içerisinde irşâd vazifesinde bulunmuşlar ve toplum kurallarını düzenleyerek yaşanabilir bir alan için çaba göstermişlerdir. İnsanları daima iyiye ve doğru olana yönlendirerek, tebliğ görevini üstlenmişlerdir. *Dîvân*'da birden çok mutasavvıf kişiliğe yer verilmiştir. Hallâc-ı Mansûr, İbrahim Edhem, Seyyid İshak, Tâceddin-i Velî Hazretleri, Somuncu Baba, Şeyh Halîl-i Taybî vb. isimler *Dîvân*'da geçen mutasavvıf kişiliklerdir.

3.1.1. Hallâc-ı Mansûr

Adı Ebu'l-Mugîsü'l-Hüseyn b. Mansuru'l-Beyzavi olan Mansûr (857-922), edebiyatta çokça anılan ünlü bir sufüdür. İran'ın Tûr kasabasında doğmuştur. Basra'ya yerleşmiş ve orada evlenmiştir. Tasavvuf yoluna genç yaşta giren Mansûr, zühd ve itikâf ile kısa sürede ilerleme kaydetmiştir (Hoşab, 2017: 255). Edebiyatta, "Ene'l Hakk" sözüyle tanınmış mutasavvıf bir kişiliktir. Vahdet-i vücud felsefesi ile hareket etmiş ve düşüncelerini bu anlayışla dile getirmiştir. *Kitab-ı Tavasin Divan, Ahbârü'l-Hallâc* adlı

eserleri vardır. Dîvân şiirinde Mansûr mazmunu sıklıkla kullanılmıştır. Sevgiliye tutkun olan âşıklar, sevgilinin kıvrımlı saçlarına tıpkı Mansûr gibi asılarak sevgili uğrunda can vermektedirler. Bu sebeple birçok şiirde telmih ve teşbih unsuru olarak geçmektedir.

Müselsel turranın sevdâsını der-hâst eden **Mansûr**

Verip cânın özün meydânına rüsvâyâ salmışdır (88/2)

[Ey sevgili, kıvrım kıvrım olan saçlarının sevdâsını arzulayan Mansûr, canını verip kendini senin yolunda rüsva eylemiştir.]

Geleneğin izlerini süren Hulûsî Efendi, sevgilinin saçlarına asılı olan âşık tasavvuru oluşturarak Mansûr'u bu saçları isteyen bir âşığa benzetmektedir. Klasik şiirin muhtevasını yansıtan bir anlayışla oluşturulan bu beyitte, Hallac-I Mansûr'un mutlak sevgili olan Allah'ın zatında kendi benliğini yok edip "Ene'l-Hakk" demesiyle dar ağacına çekilmesi olayına telmihte bulunulmuştur.

İd-1 vaslını bulan cânını etmiş fedâ

Mansûr gibi yoluna hep kurbâna gelmişler (101/10)

[Kavuşma bayramını bulan canını feda etmiş. Mansûr gibi yoluna hep kurban olmaya gelmişler.]

Hulûsî Efendi bu beyitte, kavuşma bayramında kendini bulanların canını bu yolda feda ettiğine dikkat çekmiştir. Devamında ise gözünü kırpmadan canını verenleri Mansûr kişiliği etrafında değerlendirerek kurban olarak nitelendirmiştir. Yine, Mansûr'un darağacına çekilip sevgiliye ulaşmak için bu uğurda canını verdiğine göndermede bulunulmuştur. Âşıklar da tıpkı Mansûr gibi canlarından kolayca vazgeçerek bu yolda aşk şehidi olmuşlardır. Mansur'un dar ağacına asılması gibi onlar da sevgilinin kıvrımlı saçlarına kendilerini asarak canlarından geçmişlerdir.

Kemend-i zülfüne bağlansa idi başı **Mansûr**'un

"Ene'l-Hakk" râzını yâd eylemezdi hâl ü şânınçün (326/7)

[(Ey sevgili) Mansûr'un başı saçının kıvrımına bağlansaydı, (senin) hâlin ve şânından dolayı "Ene'l-Hakk" (Ben Tanrırım) sırrını anmazdı.]

Mansûr olup elbet “Ene’l-Hakk” söyler

Nâsırı yâr-ı bî-pervâ olursa (381/7)

[Yardımcısı korkusuz sevgili olursa, (âşık) Mansûr olup elbette "Ene'l-Hakk"(ben Hakk'ım) der.]

Beyitte Hallac-ı Mansûr’un “Ene’l-Hakk” demesindeki psikolojiye vurgu yapılmaktadır. O, mutlak sevgili olan Allah’ın nusretiyle bu sözü söylemiştir. Bu itibarla şair, Mansur gibi Allah’a koşulsuz teslim olan âşığın onun ulaştığı mertebeye ulaşabileceğine dikkat çekmektedir.

Mecnûn-ı gam-ı firkatindir

Mansûr gibi çekme anı dara (398/5)

[(Âşık)Ayrılık gamının Mecnûn'udur. (Ey sevgili) Mansûr gibi onu dara çekme.]

Ayrılığın gamı ile dolu olan Mecnun’un durumu dile getirilerek, yaşadığı sıkıntılara dikkat çekilmiştir. Âşıklar her an sevgili ile bir olmak istedikleri için ayrılık acısıyla gözyaşı akıtmaktadırlar. Sevgiliden uzak kalmak onlar için ölümle eş değerdir. Şair burada Hallâc-ı Mansûr olayına telmihte bulunarak, âşığın durumunu onunla özdeşleştirmiştir.

Mansûr-veş o yârın zülfüne kim asıldı

Cân vermeden gözüne hüsn-i cânân göründü

(430/3)

[Mansûr gibi o sevgilinin saçına kim asıldıysa can vermeden evvel gözüne sevgilinin güzelliği göründü. (Böylece ölüm/ can vermek âşık için kolay oldu.)

Sevgilinin zülfüne asılmak onun yolunda can vermektir. Gerçek anlamda bu durumda olan âşık sevgiliye yakın olacağı onun yüzünü ve güzelliğini de görmüş olacaktır. Beyte tasavvufi yönden bakıldığında Mansur gibi Allah yolunda canını verenlerin yani nefsinin bu yolda terbiye edip ölmeden önce ölenler mutlak sevgilinin cemalinin tecellisine mazhar oldukları için can vermek onlara kolay gelecektir. Burada Hulûsî Efendi, iletmek istediği mesajları yer yer söz sanatlarına başvurarak açıklamıştır.

Sevgilinin saçlarını, Mansûr'un asıldığı ağaca benzeterek teşbih sanatından istifade etmiştir.

3.1.2. İbrahim Bin Edhem

“Zahid, sufi ve muhaddis olan İbrahim b. Edhem Horosan’ın Belh şehrinde doğmuştur. İbrahim b. Edhem’in babası Edhem b. Mansur saka (su satıcısı)’dır. Annesi Belh hükümdarının kızı Gülbün Sultan’dır” (Gül, 2008:15). İbrahim Bin Edhem hazretleri, dünyalık şeylerden uzaklaşıp, yaratıcıya yönelmenin önemine dikkat çeken mutasavvıf bir karakterdir. Daima ilim, ibadet ve güzel işler için çalışmanın önemini vurgulamıştır. Hulûsî Efendi de, *Divân*’ında birçok yönden üstün özelliklere sahip olan Edhem karakteri üzerinden döneminde yaşayan kişilere nasihatlerde bulunmaktadır. Dünyanın aldatıcı bir hilekârdan farksız olduğuna değinilerek, ona meyletmemek gerektiği üzerinde durulmuştur.

Edhem gibi varını verip fenaya

Hep hânûmânını harâb diler dost (40/2)

[Dost (Allah), senden Edhem gibi varlığını yok edip, bütün varlığını virân etmeni ister.]

Hulûsî Efendi, yaşadığı dönemdeki insanlara Edhem kişiliği üzerinden öğütlerde bulunmaktadır. Onun gibi olunması gerektiğini ifade etmekte ve varlığın yok sayılarak her şeyin viran edilmesine dikkat çekmektedir. Çok zenginliğin bir gün yok olacağı ve asıl zenginliğin Hakk’ın sevgisini kazanmak olduğu vurgulanmaktadır. Dünya âleminde biriktirilmesi gereken şeylerin, salih amel ve Hakk’ın razı olacağı ameller işlemek olduğu ifade edilmiştir. Velilerle ve Allah dostu olan kişilerle birlik olunup güzel işlerde bulunması gerektiği İbrahim Edhem karakteri üzerinden öğütlenmiştir.

Şol **Edhem** oğlunun etdiği gibi

Kamu vardan geçer yârdan geçilmez (151/2)

[O Edhem oğlunun ettiği gibi, tüm varlıktan geçilir de sevgiliden geçilmez.]

Şair, İbrahim Bin Edhem kişiliğini etken kılarak topluma öğütte bulunmaktadır. Tüm mal ve mülkten vazgeçilmesi, yalnızca sevgiliden geçilmemesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Bütün her şeyi bırakarak sadece ebedî olan sevgiliye yönelmenin

gerekliliğini vurgulayan şair, ondan başkasına meyil verilmemesi konusunda tenbihte bulunmaktadır. Dünya hayatının gelip geçici olduğuna değinen Hulûsî Efendi, asıl birikimin Hakk'ın rızasını kazanmakla olduğunu belirtmiştir.

Edhem ne için şâh iken edip taht u tâcî terk

Ashâb-ı aşk ile aşk için oldu gûr-nümûn (327/5)

[Edhem şahken taht ve tacı terkederek, niçin aşk ashabi ile aşk için mezarı gösterdi?]

"Evliya tezkirelerinde Edhem, tacını ve tahtını terkedip zühthayatıniseçen biri olarak anılır. Hakir görülmekten lezzet alan, münzevi birhayat süren, sırrının ifşa edilmesiyle birlikte ortadan kaybolan Edhem, çeşitli kerametler gösteren efsanevi bir şahıs olarak nakledilir" (Babür, 2021: 22). Hulûsî Efendi, İbrahim Bin Edhem'in sultanken tahtından ve tacından geçerek aşk ashabını seçtiğini vurgulamış ve dönemindeki yöneticilere de dünya malına tapmamaları gerektiğini bu kişilik üzerinden öğütlemiştir. Sonsuz olan hayatı seçmesi ve dünyalık hiçbir şeye gönül bağlamaması ile bilinen İbrahim Edhem Hazretleri, insanların nasıl olmaları gerektiğini de böylece açıklamaktadır.

3.1.3. Somuncu Baba

"Türk tasavvuf tarihinde Safevî-Erdebîlî geleneğini Anadolu'ya taşıyan bir mutasavvıf olarak önemli bir yere sahiptir. Somuncu Baba'nın benimsemiş olduğu tasavvuf düşüncesinde melâmetî anlayış ön plana çıkar" (Şahin, 2009: 377-378). Yaşadığı dönemde birçok kişiye rehberlik yapmış ve onlara Hakk'ın rızasını kazandırmak için telkinlerde bulunmuş bir kişidir. Her zaman iyiliği emredip kötülüğü yasaklamıştır. "Somuncu Baba, ona inananlar için grup kimliğinin oluşmasında bir odak noktası teşkil eder, birleştirici bir güç olur. Bu birleştiricilikte onun kerametleri ile ilgili anlatıların önemli payı vardır. Bu anlatılarla o, yüzyılları aşmakta, ölümsüz manevi bir güç olmaktadır" (Köksel, 2019: 232).

Somuncu Baba'nın ili

Tâze açar gonca gülü

Bağında öter bülbülü

Kokar dağı taşı güldür (130/2)

[Somuncu Baba'nın ilinin, gonca gülü taze açar. Bağında bülbülü öter, dağı taşı güldür, (gül) kokar.]

Şair, Somuncu Baba'nın memleketinin yani Dârende'nin özelliklerini sıralamaktadır. Onun şehrinde güllerin taze açtığına ve bağında büllerin ötüşü ile her bir köşesinin gül gibi koktuğuna yer verilmiştir. Tenasüp sanatına da yer verilerek anlam akıcı hâle getirilmiştir. Gül, bülbül, bağ, gonca vb. kelimelerle bu sanattan istifade edilmiştir.

Somuncu Baba ocağıdır zâviyem

Yüce veliler yatağıdır zâviyem (321/1)

[Tekkem Somuncu Baba ocağıdır. Tekkem yüce veliler yatağıdır.]

Somuncu Baba'nın kabri şu an Dârende'de bulunmaktadır. Türbesinde onun yanı sıra birçok âlim medfundur. Somuncu Baba'nın vefatından sonra burası mutasavvıf ve velilerin uğrak yeri olmuştur. Hulûsî Efendi yukarıdaki beyitte bu bilgiye atıfla dergahının aynı zamanda Somuncu Baba'nın ve birçok velinin yurdu olduğunu ifade etmektedir. Somuncu Baba'nın bir şeyh olduğu ve kutlu dergâhında velâyet makamına eren kişilerin ibadet ettiği üzerinde durulmuştur.

3.1.4. Tâceddin-i Veli

“Anadolu'nun İslamlaşmasında mutasavvıf dervişlerin katkısı pek çok olmuştur. İşte bu mutasavvıflardan birisi de Mehmed Bahauddin Erzincani'nin oğlu H. 650/M. 1252 tarihinde Dârende de vefat eden Şeyh İbrahim Taceddin-i Veli Hazretleridir” (Kesenceli, 1997: 97).

Tâceddin-i Veli Hazretlerinin

Feyz ü rahmet bucağıdır Zâviyem (321/3)

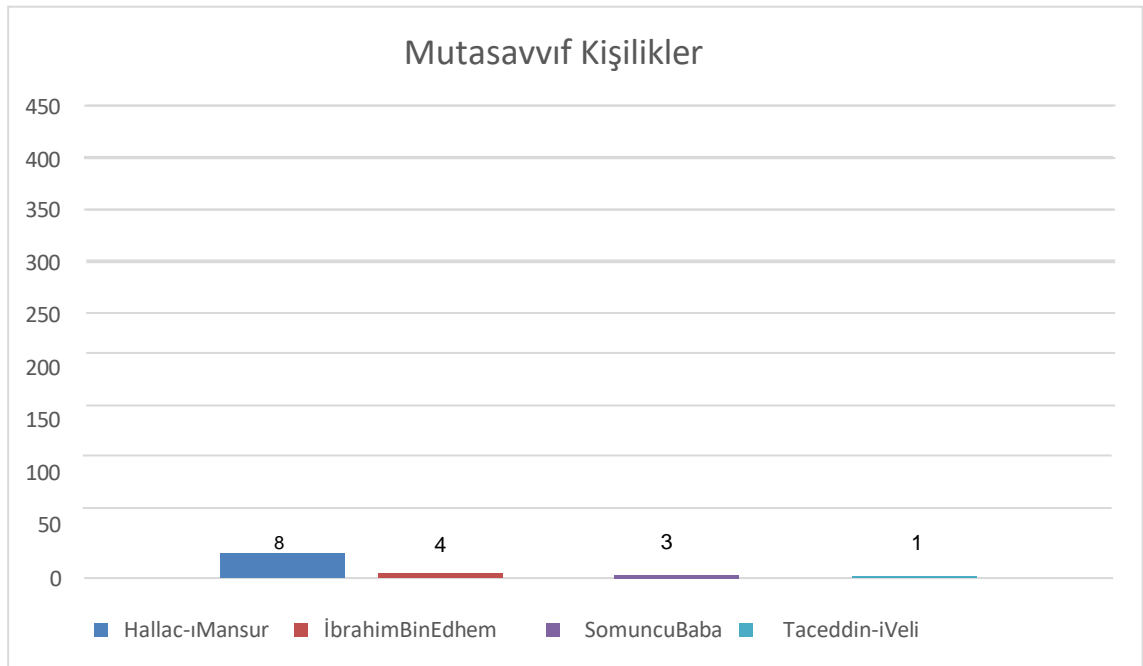
[Yurdum (mekânım), Taceddin-i Veli Hazretlerinin, fey,z ve rahmet yeridir.]

Şair, Tâceddin-i Veli Hazretlerinin ibadethanesinin bereket ve rahmetle dolduğunu belirtmiştir. Bu kutlu dergâh, birçok önemli kişiyi yetiştirmiş ve topluma kazandırmıştır. Burdan yetişen kişilerin Hakk'ın rızasını kazanacak işler peşinde koştuğu vurgulanmış ve öğretilerinin takip edilmesi gerektiği öğütlenmiştir. Dinî öğretilerin esas alınarak bir

yaşam sürülmesi gerektiği mutasavvıfların en çok üzerinde durdukları konudur.

Köklü bir edebiyatın ürünü olan klasik Türk şiiri, bünyesinde birçok şeyh ve mutasavvıf şairi barındırmıştır. Toplumunun rehberliğini yapan bu öncü kişiler her dönemde olduğu gibi 20. yüzyılda da ortaya çıkmıştır. Çalışma alanımızı oluşturan Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi'nin *Dîvân*'ında tespit edilen mutasavvıf karakterler çeşitli yönlerden irdelenmeye çalışılmıştır. Sosyal hayat içerisindeki konumlarına dikkat çekilerek, üstlendikleri vazifeler açıklanmıştır. Hakkın rızasını kazanmak için büyük bir gayretle çalışan bu kişiler, sosyal hayatın düzenleyicisi konumundadırlar. Toplumsal bozukluklar, bu kişiler aracılığıyla tespit edilip düzeltilmeye çalışılmıştır. Hakkın yasakladığı şeylerden uzak durmayı öğütlemişler, güzel işler yapmayı ve bunlarla anılmayı özendirmişlerdir. *Dîvân* içerisinde ele alınan her bir beytin arka planı, çeşitli bilim dallarından istifade edilerek sunulmuştur. "İlmini göstermek isteyen ve "bikr-i mazmun "peşinde olan şair Kur'an, hadis, tasavvuf, mitoloji, efsane, menkıbe, astronomi, hendese, simya, tıp ve bunlar gibi daha birçok alandan istifade eder" (Babür, 2021: 31). *Dîvân* şiirinin kalıpları doğrultusunda hareket eden şair, genellikle telmih, teşbih, tenâsüp ve teşhis sanatlarını kullanmıştır. Anlamı kuvvetlendirmek ve sözün etkinliğini arttırmak için edebî sanatlara sıkça başvurmuşlardır. Bu yöntemle anlamı monotonluktan çıkararak, az sözle çok şey anlatmayı hedeflemişlerdir.

Grafik 3.1. Mutasavvıf Kişilikler

Şair Hulûsî Efendi'nin kendisi, dîvân içerisinde en fazla yer verilen mutasavvıf kişiliktir. Hz. Peygamberin nesebinden gelen şair, örnek beyitlerde daha çok Seyyid Hulûsî diye anılmaktadır. Diğer tüm mutasavvıf kişilikler ise oransal olarak birbirine yakın olmaları ile dikkatleri çekmektedir. Tasavvuf edebiyatında önemli yeri olan Hallâc-ı Mansûr kişiliği âşıkların örnek aldığı bir şahsiyettir. Sevgili için canından geçen âşıklar, Mansûr gibi gözlerini bir an olsun kırpmadan bu yolda kendilerini feda etmişlerdir. Varlık ve benliğin yok sayıldığı tasavvufî inanışta, her şeyden geçerek yalnızca sevgilide bir olmak/onda kaybolmak düşüncesi hâkimdir. Diğer bir mutasavvıf karakter olan İbrahim Bin Edhem'de de bu felsefe hâkim olmuş ve tüm mülkünü ve tacını reddetmiştir. "İbrahim b. Edhem, döneminin özelliklerini üzerinde taşıyan en önemli zahidlerden biridir. Horosan ekolü içinde yer alır. Malını, mülkünü ve ailesini Belh'te bırakarak yollara düşmüş, dünyadan el etek çekmiş ve zâhidâne bir hayatı tercih etmiştir" (Gül, 2008: 13). Eski/yırtık kıyafetler giyerek Allah yolunda derviş olmuş ve genç yaşta ünü artarak tüm kesimler tarafından tanınmıştır. Bir başka tasavvuf yolunda olan kişilik ise, Somuncu Baba unvanlı Şeyh Hâmid-i Velî'dir. "Şeyh Hâmid-i Velî, en büyük eser olarak insanı görmüştür. Bu nedenle o, eser yazmaktan ziyâde insan yetiştirme anlayışıyla hareket etmiştir. Bununla birlikte Şeyh Hâmid-i Velî az da olsa eser telif eden sûfilerdendir" (Ulu, 2021: 136). *Dîvân* içerisinde sadece bir beyitte rastlanılan Tâceddîn Velî hazretleri ise, Ankara çevresinde Hacı Bayrâm-ı Velî hazretlerinden sonra gelen önder kişilerdendir.

3.2. DİNÎ KİŞİLİKLER

İslam dininde ön plana çıkmış kişilikleri temsil etmektedir. *Dîvân*'da birden fazla beyitte dinî kişiliklere yer verilmiştir. Örneğin; Yakûp, Lokmân, Süleymân, Îsâ, Âdem, İlyâs, Eyyûb, İbrahim, Yunus, İmrân, Fatıma vb. belirgin olarak kullanılan kişiliklerdir. Dinî kişilikler başlığı altında *Peygamberler*, *Sahabeler* ve diğer *Dinî* kişilikler incelenmiştir. *Dîvân*'da ele alınan birçok kişiliğin toplum içerisindeki konumlarına dikkat çekilmiştir. Yaşadıkları toplumda, uyarıcı ve yol gösterici görevi üstlenen bu kişiler örnek davranışları ile tanınmıştır. Bu çalışmada, dinin emrettiği kurallara ve yasaklara uyararak bir yaşam sürmüş olan dinî kişilikler tahlil edilmeye çalışılmıştır. Ele alınan her bir dinî kişiliğin başından geçen olaylara, beyitler üzerinden telmihte bulunulmuştur. Edebî sanatlar ve söz oyunları, anlamın etkililiği için başvurulması gereken önemli bir noktadır. Klasik Türk şiirinde şairler, anlamı kuvvetlendirmek için çoğu zaman söz sanatlarına başvurmuşlardır. Okuyucuyu anlam katmanlarına sevk ederek düşündürmeyi

amaçlamışlardır. Dinî ve mutasavvıf bir kişiliğe sahip olan, 20. yüzyılın önemli şairlerinden Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi'nin *Dîvân*'ındaki tipler ve kişilikler tüm yönleriyle analiz edilmeye çalışılmıştır. Beyitlerin arka planında yatan anlam derinlikleri ve iletmek istenen mesajlar kişilikler aracılığıyla okuyucuya aktarılmıştır.

3.2.1. Peygamberler

3.2.1.1. Hz. Âdem

İlk insan ve ilk peygamberdir. Yasak meyveyi yediği için ceza olarak dünyaya gönderilmiştir. “Hz. Âdem’in diğer insanlar gibi bir ana-babadan yaratılmayıp doğrudan topraktan yaratılması bir mucizedir. Âdem’in yeryüzüne halife olarak gönderilmesi, insanoğlunun diğer varlıklara göre üstünlüğünün göstergesidir” (Aktepe, 2008: 269). Divan şiirinde yılan, cennet, Havva ve meyve gibi kelimelerle tenasüp ilgisi kurularak çeşitli vesilelerle Hz. Âdem kıssasına sıkça telmih yapılır.

Sücûd et **Âdem**'e tarh-ı suver kıl anda şekk etme

Ki vech-i Hakk'ın **Âdem** pertev-i aks-i cemâlidir (71/5)

[Hiç şüpheden etmeden sûretleri bırakıp Âdem'e secde et. Âdem, Hakk'ın çehresinin/cemâlinin yansıyan ışığıdır.]

Hulûsî Efendi burada; güzelliğin yansımasının parlaklığıyla Âdem, Hakk'ın yüzüdür demektedir ve başka suretlerin terk edilmesinde bu sebeple şüpheden edilmemesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Devamında ise Hz. Âdem'e secde edilmesinin önemine dikkat çekmektedir. Şair şeytanın Hz. Âdem'e secde etmeyerek Allah'ın huzurundan kovulması olayına telmihte bulunmaktadır. Sûretlerin bırakılması ifadesi ile de insanın şekline takılmadık gönle bakılması gerektiği üzerinde durulmaktadır.

Sana cân u dil verüben ismini **Âdem** koydu

Nefsini katl eyleyüben kurb-ı levlâk olagör (109/2)

[Sana cân ve gönül vererek ismini Âdem/insan koydu. Nefsini katlederek levlâke yaklaş.]

Dîvân şiirinde çokça kullanılan bir kutsi hadiste Allah'ın Hz. Muhammed'e hitaben “sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım” dediği aktarılır. Allah toprak ve su ile karılmış balçığa can ve gönül/ruh vermiş, kendisine kulluk etmesi için ona insan adını koymuştur.

Kişinin yaratılış amacı uğrunda yaşaması için en büyük engel ise nefistir. Mutasavvıf bir şair olan Hulûsî Efendi, yaratıcıya ulaşmanın yollarını gelenekten beslenerek ve yer yer de söz sanatlarına (iktibas) başvurarak iletmiştir. Bu bağlamda beyitte kutsi hadisin sırrına mazhar olmak isteyen insanın nefisini terbiye edip ve onu isteklerinden uzak durması gerektiği vurgulanmaktadır.

Kıl tecerrüd vatanın bâğ-ı Behişt ise de ko

Âdem ol cümleten esmâya müsemâm olagör (110/3)

[Asıl vatanın Cennet bağı olsa da onu bir kenara bırak ve ondan kendini soyutla. İnsan ol ki bütün isimlerin sende isimlendiğini gör.]

Kimi maymundan türer zann eyler asl-ı âdemi

Kimi **Âdem**'den türer maymun tabiatlar gelir (126/8)

[Kimisi insanın aslının maymundan türediğini zanneder. Kimi de Âdem'den türer, (insandır) ama (yaptıklarıyla kendini) maymun tabiatlı bir hâle döndürür.]

Beyitte insanlığın aslının maymundan türediğini düşünenlere ve gerçekten de Hz. Âdem'den çoğalanların maymun yaratılışlı olduğuna dikkat çekilerek bir eleştiri de bulunulmuştur. Burada bir toplumsal eleştiri söz konusudur. Hulûsî Efendi, kendi döneminde yaşayan insanların Hz. Âdem'in soyundan geldiği halde tuhaf olduklarını, olması gerektiğinin tam zıddı davrandıklarını belirtmiştir.

Secde kıldınsa cemâl-i **Âdem**'e

Mahrem oldun her kemâl-i **Âdem**'e

Düşme beyhûde hayâl-i **Âdem**'in

Sendedir **Âdem** demisin **Âdem**'in

Mazharısın sırr-ı “nefahtü” demin (228/5)

[Âdem'in cemâline secde kıldınsa, Âdem'in her kemâline mahrem oldun. Âdem'in hayâline boş yere düşme. Âdem'in nefesinin, Âdem sendedir. İnsana ruh üfleyen nefesin sırrına sahipsin.]

3.2.1.2. Hz. Eyyûb

Eyyûb peygamber dünya hayatında yaşamış olduğu imtihanlarla bilinmektedir.

Sabrı ile ön plana çıkmaktadır. Malı ve evlatları ile sınanmıştır. “Klasik şiirde meşhur sabrıyla kendisine telmihte bulunulur. İslam kaynaklarına göre Allâh kendisine çok mal ve kalabalık bir aile nasip etmiş, sonra ise hepsini elinden alıp şiddetli bir hastalıkla onu imtihan etmiş” (Aydoğdu, 2018: 118).

Eyyûb-1 pür-derddir gönül

Ya’kûb-1 firkatdır gönül

Yûsuf-1 hasretidir gönül

Ey yâr-1 gâr gelmez misin (207/4)

[Gönül, dert dolu Eyyûp'tür. Gönül, ayrılığın Ya'kûp'udur. Gönül, hasret Yûsuf'udur. Ey mağara arkadaşı/sevgili (gönlüme) gelmez misin?]

Hulûsî Efendi, Hz. Eyyüp ve Hz. Yusuf kıssalarına telmihle gönlü derdin Eyyüp’üne, ayrılığın Yakup’una ve hasretin Yusuf’una benzetmiştir. Bu gönül âşığın gönlüdür. Onun beklediği ise sevgilidir. Yâr-1 gar yani mağara arkadaşı terkibiyle Hz. Ebubekir kastedilir. Ancak onun sadık dost olarak anılmasından hareketle şair sevgili için bu ifadeyi kullanmıştır.

Eyyûb misâli sabrı kâmil

Eyledi bu visâle seni nâil (14/5)

[Eyyûb gibi sabrındaki olgunluk, bu kavuşmaya seni ulaştırdı.]

Hulûsî Efendi, Hz. Eyyûb gibi dert ve sıkıntılara sabreden âşığın dileğine (sevgili) kavuştuğunu dile getirmiş ve bu durum içerisinde olanlara telkinde bulunmuştur. Beyit tasavvufî açıdan değerlendirilmeye müsaittir. Âşık dünyada çektiği her türlü sıkıntıya sevgiliden (Allah) gelmektedir gözüyle bakmalı ve tıpkı Hz. Eyyüp gibi tahammül göstermelidir. Hz. Eyyüp sabrının karşılığını nasıl aldıysa, âşığın sabrı da mutlak sevgiliye kavuşmakla neticelenecektir.

3.2.1.3. Hz. İbrahim

“Peygamberler atası olarak da anılan Hz. İbrahim, tüm inananların bilincinde kendisine üstün bir yer edinmiş tevhid mücadelesinin önderi olmuş bir peygamberdir. O, Kur’ân’ın açıkça belirttiği üzere, her zaman tek bir Tanrı’ya inanmış, hiçbir zaman Allah’a ortak koşmamıştır” (Esen, 2011: 111). Allah’ın dostu anlamına gelen Halîlullâh

ismiyle de anılmaktadır. Çağrısına uymayan Nemrûd ile olan hikâyesi bilinmektedir. Nemrûd tarafından ateşe atılması ve düştüğü yerin gül bahçesine dönüşmesi, kendisinin de yanmaması divan şiirinde sık sık konu edilmiştir. Kabeyi inşa etmesi, bereketle anılması ve putları yok etmesi ile ön plana çıkmıştır.

Bir yerde karârın yok iken nice durursun

Ferzend-i **Halîl**-veş sana kurbân mı erişdi (462/2)

[Bir yerde rahatın yokken nasıl durursun. Halîl'in oğlu gibi sana kurban mı ulaştı?]

Şair kararsızlık içinde ki bir durumu Hz. İbrahim ve oğlu İsmail arasında geçen kıssaya telmihte bulunarak anlatmaktadır. Dîvân edebiyatının zemini, İslami anlatı ve olaylara dayanır. Bu anlayış doğrultusuyla kaleme alınan bu beyitte Hz. İbrahim ve oğlu İsmail arasında geçen olaya atıfta bulunulmuştur.

3.2.1.4. Hz. İlyâs

“Kavmi, Ba’l adındaki puta tapan İlyâs Peygamber, onları Allâh’a ibadete çağırdıysa da yüz döndürdüler. İlyas, Harun peygamberin torunudur. Hızır ile İlyâs’ın buluştukları gün Hızır-İlyâs’tan bozma olarak bugün Hıdırellez denilmektedir” (Pala, 2004: 230). Klasik edebiyatta, Hızır ve İlyâs peygamber genellikle birlikte anılmaktadır. Zor durumda kalan insanlara Hızır ve İlyas’ın yardım ettiği rivayet edilmektedir.

Sendedir hüküm-i Süleymân hâtemin

Sendedir âb-ı hayât ayn-ı demin

Hızır ü **İlyâs** sende Mesîha demin

Sendedir Âdem demisin Âdem’in

Mazharısın sırr-ı “nefahtü” demin (228/1)

[Süleymân'ın hüküm yüzüğü sendedir. Nefesin kaynağı, ölümsüzlük suyu sendedir. İsa nefeslisin, Hızır ve İlyâs sendedir. Hz. Âdem sendedir, Hz. Âdem'in nefesi sensin. Nefahtü sırlı nefese mazhar olmuşsun.]

Şair bu beyitte sevgiliye seslenerek, Süleymân hükmünün mührü ve ölümsüzlük iksirinin kaynağı sende diyerek onun şanını yüceltmektedir. Devamında da Hızır ve İlyâs’ın, sonra da İsa’nın nefesi ile Hz. Âdem’in nefesinin sırrı sendedir diyerek onun

kutlu bir varlık olduğunu vurgulamaktadır. Sevgili en güzel meziyetlerle donatılarak tarihte öne çıkmış birçok kişilikle bütünleştirilmiştir. Âşığına hükmetmesi ile tıpkı Süleymân peygamber gibi heybetinden söz ettirmiştir. Öpücüğü ise etkili ve hastalara şifa kaynağı olması yönüyle Hz. İsa ile bağdaştırılmaktadır. Bu sebepten dolayı divan şiirinde sevgili çok kez İsa nefesli olarak da anılmaktadır. Nasıl ki sevgili âşıkların gönlünü hoş ederek onları mutlu etmekte, Hz. İsa da ölümlere nefes/can bahşetmesi ile adından söz ettirmiştir.

3.2.1.5. Hz. İsa

Hz. Meryem'in oğludur. Edebiyatta daha çok ölümleri diriltmesi ile bilinir bu sebeple de Mesih ya da Mesihâ olarak da bilinmektedir. İnanışa göre üzerinde iğne kaldığı için göğün dördüncü katında kalmıştır. Dîvân şiirinde birçok yönüyle kendisine telmihte bulunmaktadır.

“Şiirimizde bir peygamber olarak sıkça anılan Hz. İsa, beşeri ve nebevi yönleriyle özellikle eski şiirimizi besleyen önemli kaynaklardan biri olmuştur. Cibril'in nefesiyle yaratılışı, kundaktayken konuşması, tabipliği, ölümleri diriltmesi, göğe yükselmesi ve nüzülü gibi birçok mucizesiyle; saçı, yüzü, bakışı, zayıflığı gibi fiziki özellikleriyle; yumuşak huyu, çilesi, tecerrüdü, ubudiyeti gibi nitelikleriyle; iğnesi ve eşeğiyle son derece zengin birmazmun olmuştur” (Kiraz, 2014: 264).

Şol şehd-leb ile gele güftâra açıp fem

Zâil ola her gam

Cân bahş ede mevtâlara manend-i İsa

Enfâs-ı Mesihâ

(15/3)

[Sözlere ağız açıp, o (sevgili) bal dudakla gelsin. Her gam geçsin. İsa nefesliler, İsa gibi ölümlere can versin.]

Şair, sevgiliyi baldudaklı birine benzeterek onun her gamı yok ettiğine dikkat çekmektedir. Burada, sevgilinin (mürşid) ağızını açıp söze başlaması, ölümlere can bağışlayan Hz. İsa'nın nefesiyle ilişkilendirilmiştir. Sevgilinin ağzından dökülen sözler inci tanesine benzetilmiş ve nefesi ise şifa dağıtması bakımından İsa peygambere benzetilmiştir. Hulûsî Efendi, sevgilinin (mürşid) sözünün ne derece etkili olduğunu belirtmek için Hz. İsa'ya telmihte bulunmuştur.

İçdi Hulûsî yine ol
La'l-i lebinden bir kadeh
Gördü ki **Îsâ** deminin
Andaki câm-ı Cem'i var (51/7)

[Hulûsî, yine o dudağının kırmızısından bir kadeh içti. Ona Hz. Îsâ'nın nefesinin ve Cem'in kadehinin var olduğunu gördü.]

Dîvân şiirinde, Cem şarabı bulmasıyla bilinmektedir. Bu yüzden de bu özelliği ile anılmış ve ünü günden güne artmıştır. O günden sonra da herkes ona özenmiş ve Cem'in kadehini arzulamıştır. İçine bakıldığında tüm dünyayı gösteren bu kutsal kadeh Cem ile birlikte anılır olmuştur. Câm-ı Cem tamlaması, klasik Türk şiirinde beyitlerde sık sık geçmektedir. Şairler de bu durumdan istifade ederek Cem'in ismini kullanmaktan zevk almaktadırlar. Örnek beyitte, sevgilinin dudaklarının kırmızılığı şaraba benzetilerek ona maruz kalanın aşk sarhoşluğuna tutulduğundan bahsedilmiştir. Bir kadeh içildiği ve bunun etkisiyle dert ve sıkıntılara girildiği belirtilmiştir. Cem'in kadehine telmihte bulunularak onun öneminden bahsedilmiştir.

Leblerin sırrın bilenler beklemez **Îsâ** demin
Dişlerin dürrün derenler istemez hergîz leâl (240/6)

[(Ey sevgili); Dudaklarının sırrını bilenler, Îsâ nefesini beklemez. Dişlerinin incisini toplayanlar asla inci istemez.]

Dudakların sırrını bilenler Îsâ'nın nefesini beklemez. Dişlerin incisini toplayanlar asla inciler istemez. Sevgilinin, âşığına iyilikte bulunması çok zor görülen bir durumdur. Şair de geleneğin takipçisi olarak bunu bildiği için, sevgiliden zor bir ihtimal de olsa medette bulunmaktadır. Bir kez olsun dudağından öpücük alarak mutluluğa ermek istemektedir. Nefesinin etkililiğini vurgulamak ise için Hz. Îsâ ile kıyaslamıştır. Sevgilisinin dişlerini inciye benzeten âşık, en değerli ve paha biçilmez parçanın aslında Bedehşân iline ait olan lâl taşında değil de sevgilinin dişlerinde gizli olduğunu vurgulamaktadır.

Çeşme-i âb-ı hayât yâhûd **Mesîhâ**'dır lebin
Rûh-ı hikmet nefh olur şîrîn makâlinden senin (229/2)

[(Ey sevgili); dudağın ölümsüzlük suyunun çeşmesi veya Hz. İsa'dır. Cebrâil senin tatlı sözünden üfler.]

Rûhü'l-Kudüs'dür nefha-i tekrîm olan **İsâ**-demin
Ol dem ki mürde dillere cândır ser-â-pâ sevdiğim
(306/2)

[Senin Hz. İsa'nın nefesi gibi olan keremli nefesin, Hz. Cebrâil gibidir, (Onun nefesi gibidir.) Sevdiğim, o nefes ki ölü gönüllere baştan ayağa candır.]

3.2.1.6. Hz. Nûh

“Nûh Peygamber 1000 veya 950 yıl yaşadı Bu nedenle “Nûh ömrü” deyiimi halk arasında yaygınlaşmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de Nûh peygamber hakkında birçok âyet vardır” (Pala, 2004: 361). İnsanları imana ve doğru yola davet etmiş bir peygamberdir. Kavmi onu dinlemediği için helâk olmuştur. Klasik edebiyatta Hz. Nuh daha ziyade tufan ile birlikte anılır. Bu bağlamda tufan âşığının gözyaşı olurken, âşık ise tufanda boğulmamaya çalışan kişi olarak düşünülür (Canım, 2018: 218). *Hulûsî Efendi Dîvânı*’nda Hz. Nuh sadece aşağıdaki beyitte geçmektedir:

Necâta erdi tûfân-ı belâdan
Sığınan fülk-i **Nûh**’a hâl ü kâlin (348/6)

[Nuh'un gemisine sığınan durum ve sözüün, bela tufanından kurtuluşa erdi.]

Şair, Nûh’un gemisine sığınanların, bela tufanından kurtuluşa erdiğini belirtmektedir. Burada okuyuculara verilmek istenen mesaj, Hz. Nûh’un yolundan gidilmesi gerektiğidir.

3.2.1.7. Hz. Muhammed Mustafâ

“Hz. Muhammed, miladi 571 senesinde, Rumî aylardan Nisan ayı içerisinde, kameri Rabiulevvel ayının on ikinci pazartesi gecesi sabaha doğru dünyaya gelmiş; o gece gün doğmadan âlem nur ile dolmuştur” (Pala, 2004: 330). İslam dininin son peygamberidir. İnsanlığı daima iyiye ve güzele davet etmiştir. Yoksullara ve düşkünlere kanat gererek onların yardımcısı olmuştur. Yaşadığı müddetçe islamiyeti yaymak ve yerleştirmek için mücadele etmiştir. Kırk yaşında vahiy gelmesiyle birlikte peygamber olmuştur.

Ayırma bizi yârın sohbet-i vasl-ı likâsından

Enîsimiz ola tâ kim **Muhammed Mustafâ** yâ Rab (25/11)

[Yâ Rab bizi sevgilinin yüzünü görme (kavuşma) sohbetinden ayırma ki Muhammed Mustafâ dostumuz olsun.]

Şair, Allah'a yakarıшта bulunarak dileklerini sıralamaktadır. Bizi sevgilinin yüzüne kavuşmak için sohbetinden ayırma, dostumuz, sevgilimiz peygamber efendimizdir demektedir. Hz. Peygamber burada sevgili olarak nitelendirilmiş ve onun güzelliğinden mahrum kalınmaması gerektiği üzerinde durulmuştur. Âşıklar bu güzelliğe kavuşmak için, kavuşma gününü hasretle beklemektedirler. Gece gündüz sevgilinin hayaliyle dolaşan âşıklar, tek gâye olarak onun rızasını kazanmayı amaçlamışlardır. En üstün meziyetlerle donatılan bu kusursuz sevgili, birçok özelliği ile ön plana çıkmıştır. Onu sevenler, örnek bir şahsiyet olarak sevgili/mürşid tipini kendilerine örnek almışlardır. Bu kutlu sevgilinin yolundan gidilerek, ona lâyük olmak en başlıca görev olarak kabul edilmiştir. "Gözü yaşlı, gönlü gamlı, yüzü solgun nice mükedderler, onun (sav) engin rahmet ikliminde müteselli olmuş, huzura kavuşmuştur" (Ahlatcıoğlu, 2018: 71). Şair, Allah'a yakarıшта bulunarak dileklerini sıralamaktadır. Mürşidine/sevgilisine hep yakın olmak istemekte ve ondan bir an olsun uzak olmak istememektedir. Mürşidin sohbetinden ayrılmak istemeyen âşıklar/müridler onun yüzünü daima görmek arzusundadırlar. Âşıklar bu güzelliğe kavuşmak için, kavuşma gününü hasretle beklemektedirler. Mürşid, kişiyi Hz. Peygambere/onun yoluna ulaştıran kılavuzdur. Hulûsî Efendi, mürşidin sohbetinden ayırmaması için Allâh'a dualarda bulunmaktadır. Zira onunla sohbet ettikçe, yani mürşidinin müridi oldukça Hz. Peygamberin dostluğuna/yakınlığına nâil olacağını ummaktadır.

Dürr-i şevvâr-ı risâletdir **Muhammed Mustafâ**

Tâc-ı Levlâk-i hilâfetdir **Muhammed Mustafâ** (465/1)

[Muhammed Mustafâ, peygamberliğin şahlara layık incisidir. Muhammed Mustafâ halifelik Levlâk'ının tacıdır.]

Hulûsî Efendi, peygamber efendimize övgüde bulunarak Muhammed Mustafa peygamberliğin incisidir, hilafetin tacıdır demektedir. İslam tarihinde en son peygamber olarak bilinen Hz. Muhammed en üstün övgülere lâyük görülmüştür. Bu mukaddes sevgili

için nice birbirinden üstün methiyeler ve naatlar dizilmiştir. Ona ait her bir özellik, birçok teşbih unsuru kullanılarak anlatılmıştır. Yüzünün parlaklığı aya, dişleri ise bir inci tanesi olarak nitelendirilmiştir. Sosyal hayat içerisinde her şeye ayrı ayrı önem vermiş ve bu değerlerin yerleşmesi ve kabul görmesi için yol gösterici olmuştur. Değer verdiği konuların başında güzel ahlâk ve eğitim gelmekteydi. "Hz. Muhammed'in eğitimdeki hedefi iyi insan yetiştirmektir. Yani taklitten uzak, devamlı kendisini geliştiren, doğruyu ve yanlış, zararlı ile faydalıyı ayırt etme yeteneğine sahip, bilgi ve kavrama gücü olan, kişilikli bireyler yetiştirmektir" (Nural ve Durguter, 2012: 29).

Perdedâr-ı harem-i hâsıdurur Cebrâil

Mazhar-ı nûr-ı nübüvvedir **Muhammed Mustafâ** (465/2)

[Cebrail has haremın perdecisidir. Muhammed Mustafâ peygamberlik nuruyla şerefendirilmiştir.]

Zât-ı Hak Sultân-ı Kevneyn söylemiştir zâtına

Enbiyâ ser-hayline tâc-ı risâletdir **Muhammed Mustafâ** (465/3)

[Allah, O'nun zatı için iki âlemin sultanıdır demiştir. Muhammed Mustafa nebilerin başına risalet tacıdır.]

Bu beyitte, Hz. Peygamber için iki âlemin sultanı ve yaratıcının özüdür şeklinde övgülerde bulunmaktadır. Hulûsî Efendi de geleneğin etkisiyle Şeyh Gâlip'i andıran bir eda ile Hz. Muhammed'i âlemin özü ve varlıkların gözbebeği olarak yüceltmektedir.⁶ Sevgili her zaman âlemlerin en değerlisi olarak görülmüş ve bir benzerinin bulunmayacağı belirtilmiştir. Eşsiz olan bu kutlu sevgilinin gelişi ile kâinat neşeye boğulmuş ve sosyal hayat içerisinde bereket ve mutluluk hâkim olmuştur. Ona kavuşmak isteyen nice âşıklar, yüzünün güzelliğine mazhar olmak için gözyaşları ile yolunu gözlemektedir. Dîvân şairleri de sevgiliden bahsederken onu en güzel vasıflarla övmüşlerdir. Kimsede olmayan özelliklerle idealize edilen sevgili daima ulaşılmaz bir konumdadır. Yüzü aya benzetilirken dişleri ise inci tanesi olarak nitelendirilmiştir. "Dîvân edebiyatı, İslâmî düşünce sisteminden büyük oranda etkilenmiş bir edebiyattır. Bunun tabîî sonucu olarak, Dîvân edebiyatı kapsamında yer alan eserlerde işlenen konular, mazmunlar, mefhumlar ve hatta işleyiş tarzı bile İslâmî ölçülerle önemli oranda

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kalkışım, 2019.

örtüşmektedir" (Öztürk, 2017: 56). Ele almış olduğumuz manzûme de de Hz. Peygamber övülürken, sevgilinin vasıfları ile bütünleştirilerek anlatılmıştır. Her noktada kusursuzluğun timsalî olan sevgili tipi/Hz. Peygamber en güzel meziyetlerle şiirlere konu olmuştur.

Mu'cizâtıdır zuhûrunun ser-â-ser kâinât

Mebde-i kevn ü mekân-ı tamâmetdir **Muhammed Mustafâ**

(465/4)

[Kâinat baştan başa meydana çıkışının (doğuşunun/yaratılışının) mucizesidir. Muhammed Mustafâ varlığın özü, bütün bir kâinatın (özü) kendisidir.]

Kâinatta bütün mucizelerinin görünmesi ve dünyanın başlangıcı Muhammed Mustafa ile tamamlanmıştır.

3.2.1.8. Hz. Mûsa

Âsâsı ile birlikte bilinen Hz. Mûsa, Kelîm sıfatıyla da yer yer anılmıştır. Dört kutsal kitaptan birisi olan Tevrat ona gönderilmiştir. Divan şiirinde asasıyla yaptıklarıyla zikredilir. Asasını yılan şekline sokarak büyücülerle mücadelesi ve denizi ikiye ayırması bunlardandır. Allâh (c.c.) ile konuşması sebebiyle “kelim” sıfatıyla anılması da söz konusudur. Bunun dışında elini koynuna sokarak beyaz çıkarması da sürekli zikredilen (yedi beyza) bir mucizesidir (Aydoğdu, 2018: 137).

Koyup gayrı kuyûdun dilde Mevlâ'yı şuhûd etmez

Tecellî Tûr'una her kim ki çıkmaz sanma **Mûsâ**'dır (73/11)

[Her kim tecellî Tûr'una (dağına) Allâh'tan başka kayıtları/derdi/amacı bırakıp Allâh'a (varlığına) gönlünde şahitlik etmeden çıkarsa onu Mûsâ sanma.]

Hz. Mûsâ Allâh'tan gayrı derdi yani mâsivâyı gönlünden çıkarmış da Tûr dağında Allâh ile konuşmuştur.

Zülâl-i vaslının leb-teşnesidir Hızır ile Îsâ

Kemâl-i izzetine bin **Kelîm** hayretde zâr eyler (94/3)

[(Ey sevgili) Hızır ile Îsâ, (sana) kavuşma suyunun susamışdır. (Senin) izzetinin olgunluğuna binlerce Mûsâ şaşkınlıkla inler.]

Nefs-i Fir'avn'ına râm olma **Kelîmü'l-vakt** ol

Da'vet et Hakk'a anı kadr ile **Mûsâ** ola gör (110/2)

[*Firavun nefse boyun eğme, vaktin Mûsâ'sı ol. (Nefsini) Hakk'a davet et de kıymetin Mûsâ kadar olsun.*]

Beyitte Hz. Musa'nın Firavun'u imana davet etmesine telmihle, şair okuyucuya Hz. Musa kadar kıymetinin olmasını istiyorsan sen de Firavun'a benzeyen nefsinin Hakk'a davet etmelisin demektedir.

Kamudan söylenir “innî ene'r-Rahmân” şecer-âsâ

Velâkin her kul ol Tûr-ı Tecellî'de **Kelîm** olmaz (141/6)

[*Ağaç gibi her yerden “Ben Rahmanım” söylenir. Fakat her kul o tecellî Tûr'unda Hz. Mûsâ olmaz.*]

Hulûsî Efendi yukarıdaki örnek beyitte Taha Suresi'nin “Muhakkak ki ben Rahman'ım” mealindeki 12. ayetini iktibas yapmaktadır. Mezkur ayet Hz. Musa'nın Medyen'e dönerken Tur dağında gördüğü ateşe yaklaşıncaya korkmaması için Allah'ın bir hitabıdır. Şair, Allah'ın her yerde sıfatlarıyla tecelli ettiğini ancak herkesin bu tecelliye Hz. Musa gibi mazhar olamayacağı, bunun için manevi bir tekamüle sahip olunması gerektiği ifade edilmektedir.

3.2.1.9. Hz. Süleymân

Divan şiirinde, iktidar ve kuvveti simgelemektedir. Yeryüzündeki hükmü ve saltanatı ile meşhurdur. Cinlere, rüzgâra ve insanlara hükmetmesi ile ilgili kıssaları ile anılmaktadır.

“Süleyman peygamber, hem peygamberlik cihetindeki olağanüstü mucizeleri (Devlere ve cinlere hükmetmesi, kuşların dilini bilmesi, tahtına oturarak rüzgârlarla beraber havada seyretmesi vs.) hem de efsanelere karışmış olağanüstülükleriyle çok değişik benzetme ve telmihlerle Divan şiirinde bahis mevzuu edilmiştir” (Tökel, 1998: 305).

Bir dem ne olur gayrıyı terk et de ana uy

Cân mülk-i **Süleymân**'a ola hâtem-i sohbet (30/9)

[*Bir an yabancıyı (Allâh'tan/sevgiliden başkasını) terk et de ne olur O'na uy. (Böylece) can, Süleymân'ın mülküne sohbet mührü olsun.*]

Dîvân şiiirinde Hz. Süleymân rüzgara ve cinlere hükmü, mührü ve ihtişamli saltanatı ile anılmaktadır. Şair, bir an için dünyalık her şeyden uzaklaşılmasını istemektedir. Bunu yapabilen ve Allah'a uyan kişinin Hz. Süleymân'ın mülküne sahip olmuş gibi kazançlı olacağı vurgulamaktadır.

Lutf edip ey cânım etsen tenezzül

Bin cân-ı cihânı değerdi mutlak

Bir gönül yapmayı kılsan teemmül

Mülk-i Süleymân'ı değerdi mutlak

(59)

[Ey canım lutf edip tenezzül etsen, mutlaka bin cihan canına değerdi. Bir gönül yapmayı etraflica düşünsen, (bu) mutlaka Süleymân mülkü kadar değerli olurdu.]

Şair burada ey canım diyerek sevgiliye seslenmekte ve ondan kendisine bir lütufda bulunmasını istemektedir. Gönül yapmanın ne değerli bir şey olduğunu anlatarak sevgiliye bu konuyu etraflica düşünmesini söylemektedir. Devamında ise yapacağı bu işin kıymet açısından Süleymân'ın mülküne sahip olmakla eş değer olacağını vurgulamaktadır.

Başdan başa teşhir ediversen de cihânı

Ellere kalır mülk-i Süleymân'a bakınca

(420/3)

[Cihânı baştan başa gözler önüne sersen de, Süleyman mülküne bakınca ellere kalır.]

Dîvân şiiirinde Hz. Süleymân dünyaya hükmetmesi ve şöretli olması ile anılmaktadır. Ancak onun ihtişamli saltanatı bile ilelebet kendisinde kalmamış, ölümün gelip çatmasıyla bütün malını ve mülkünü bırakmak zorunda kalmıştır. Hulûsî Efendi, bu kıssaya telmihte bulunarak dünyanın mülkü tümüyle ortaya serilse Hz. Süleymân'ın mülkünün bile kendisine kalmadığını dile getirmektedir. Dünya malının boş ve geçici olduğu belirtilerek, öldüğün zaman er ya da geç o mal/mülk başkasının eline geçecek denilerek dünyaya gönül bağlamamak gerektiğinin mesajı verilmektedir.

O fakr u fenâ devletini ehl-i ferâgat

Bin mülk-i Süleymân'a değişmez değişir mi

(423/1)

[Gönlü tok olan (ferâgat ehli), fakirlik ve yokluk talihini bin Süleymân mülküne

değişmez, değişir mi?]

Beyitte "El-fakru Fahri" yani " fakirliğim övüncümdür" adlı hadisede bir telmih vardır. Fakr, tasavvufta ulaşılmaması hedeflenen bir mertebeyi temsil etmektedir. "Dünyada rahat etmek isteyen kimseler fakr talep etmelidir. Aksi takdirde boş yere kavga etmekten ileri gidemezler. Fakrı tercih eden kimseler dergâh, divan herhangi bir şey istemedikleri gibi gam ekmeğinden başka bir azık da istemezler. Fakrı kazanmak ancak dünyanın cevrine tahammülle mümkündür" (Solmaz, 2016: 132). Şair feragat ehli olanların istiğna sahibi olarak dünyanın malına tamah etmediğini ifade etmektedir. Allâh dostu olan bu kimseler, fakrı bir elbise gibi kuşanarak kendilerini yalnızca Allah'a muhtaç bilirler. BU bağlamda fakr u fenayı kendisine en büyük baht bilen bu insanlar Hz. Süleyman'ın bütün mülkü kendilerine verilse bile bundan vazgeçmeler.

3.2.1.10. Hz. Ya'kûb

Hz. Yûsuf'un babası ve Kur'ân-ı Kerim'de adı geçen peygamberlerdendir. Oğlu Yûsuf'un küçük yaşta kaybolması nedeniyle, yıllarca ağlamış ve gözleri kör olmuştur. Hz. Muhammed (s.a.v.) ile Hz. Yakûb arasındaki peygamberler onun soyundandır. Hz. Yakûb Kur'ân'da muhsin, salih ve muhlis olarak anılır. Îsâ'dan 2206 yıl önce dünyaya geldiği tahmin edilen Hz. Yakûb'un Yûsuf kıssasıyla ilişkilendirilen hayatı hakkında çeşitli rivayetler vardır (Hoşab, 2017:234).

Çık artık Beytü'l-Hazen'den **Ya'kûb**

Gör ki Yûsuf-ı Ken'ân'ın âmed (43/3)

[Ey Yakûb (âşık), hüzünler evinden artık çık. Gör ki Kenanlı Yûsuf'un geldi.]

"Kur'an'a göre Yakup, başına gelen olayları tevekkül içinde kabullenen, olaylar karşısında bir peygamber vakarına uygun bir duruş sergileyen, manevi yönden güçlü ve sabırlı bir karakterdir" (Ümütlü, 2018: 51). Şair beytü'l-hazen ve Yakûb kelimelerini kullanarak telmih sanatı yapmıştır. Hz. Yakûb burada aşk ve özlemle sevgilisini bekleyen bir âşık konumundadır. Âşık tipinin tüm özelliklerini barındırması ve yapılan tüm eziyetlere karşı büyük bir tahammül göstermesi, onun en önemli özelliğidir. Biricik sevgilisi Yûsuf ise, sevgili tipine uygun örnekler sergilemektedir. Âşığına gelmeyerek, ona sürekli olarak kanlı gözyaşları akıtmaktadır. Bu vefasız sevgili, güzelliği ile ön plana çıkmış ve âşıkları birbirine düşürmüştür. Yüzünün güzelliği dilden dile dolaşarak,

âşıklarını çılgına çevirmiştir. Bilhassa gazellerde ön plana çıkan sevgili tipi, ulaşılmaz bir konumda olması ve âşık tipine merhameti olmaması ile ün kazanmıştır. "Dîvân şiirinde insan güzelliğinin bütün ayrıntılarıyla anlatıldığı tip, sevgili tipidir. Sevgili hemen bütün şairlerce aynı fiziksel özelliklerle anlatıldığından, güzelliği idealleştirilmiş tek ve değişmez bir tiptir" (Çetinkaya, 2008: 41). Belirli kalıplar çerçevesinde hareket eden tipler, durağan yani stabil davranışlar sergilemeleri ile bilinir olmuştur. Âşık ve sevgili tipleri ise, bunun en güzel örneğini vermiştir.

Hezârân Yûsuf'u çâha düşürür dâne-i hâlin

Nice **Ya'kûb** yüzüne karşı arz-ı intizâr eyler (94/2)

[Beninin tuzağı, Yûsuf'u binlerce kez kuyuya düşürür. Nice Yakûb (âşık) yüzüne karşı (görmek için) beklemektedir.]

Burada tasavvufî açıdan değerlendirme yapılacak olursa, sevgilinin nice Yûsuf'ları kuyuya/tuzağa düşürdüğü söylenebilir. Dîvân şiirinde ben, şeklen bir yemi andırdığı için tuzak olarak ifade edilmiştir. Sevgilinin yüzündeki benler için bu tuzağa düşen âşıkların hali, Hz. Yakûb üzerinden anımsatılmıştır. Beytin devamında ise âşığın sevgilisini ümit ederek bekleyişi anlatılmaktadır. Hüzünlü ve çaresiz âşık tipi için beklemek nafile bir uğraştır. Çünkü sevgili ona meyletmeyerek, onu hüznler evinde tek başına bırakmıştır. Sevgilisinden gelecek bir haber için canını feda etmeye hazır olan çaresiz âşık bıkmadan onun yolunu gözlemektedir. Ağlamaktan artık gücü ve kuvveti kalmayan âşığın gözleri bir zaman sonra kör olmuştur. Buradaki kör olmak tabirini dünyaya/mâsivâyâ kör olmak ondan yüz çevirmek olarak ele almak mümkündür. Kendinden geçip sevgilisinden asla geçmeyen âşık tipinin özellikleri, Hz. Yakûb'un bünyesinde en güzel şekli ile vukû bulmuştur. Hz. Yâkub, âşık tipini simgelemekte ve sevgilisine her an yakın olmak istemektedir. Üstün meziyetlerle donatılan bu ulvi sevgili, güzelliğin en güzel yansımasıdır. Dîvân edebiyatı şairleri, güzelliğin timsâli olarak onu şâh olarak görmüşler ve onun etrafında aşk anlayışını terennüm etmeye çalışmışlardır. Eşi ve benzeri olmayan güzellik karşısında, tüm âşıklar kendilerinden geçerek aşk sarhoşu olmuş ve dilleri uçuklayarak bileklerini kesmişlerdir. Sevgilinin akıllara durgunluk veren güzelliği karşısındaki âşıkların durumu, pervâne mazmununu hatırlatmaktadır. O da sevgilisi/şem'in aşkından ateşe atılarak kendisini feda etmiştir.

Beytü'l-Hazen-i gamda o **Ya'kûb**-ı belâ-keş

Yûsuf gama vâkîf ne için bir haber etmez

(137/7)

[O bela çeken Yâkub, hüznler evinde gamdadır. Yûsuf bu gamdan haberdar olduğu hâlde niçin (Yâkub'a/âşığa) bir haber vermez?]

Klasik Türk şiirinde, Hz. Yakûb için birçok adlandırma yapılmıştır. "Pîr-i Kenan", "külbe-i ahzân"/beytü'l-hazen", "Yakûb-ı bela-keş", "Yakub-ı giryân" bunlardan bazılarıdır. Bela çeken Hz. Yakûp'un, hüznler evinde olduğu belirtilmiş ve sevgilisi Yûsuf tarafından gama boğulduğu üzerinde durulmuştur. Devamında ise, Yûsuf'un (sevgilinin) bu gamdan haberi olduğu halde niçin âşığını (Yakûb'u) habersiz bıraktığı sorgulanmaktadır. Hüznler evinde gama terkedilen âşık, sevgilisine karşı sitemini dile getirmekte ve onu habersiz bıraktığı için şikâyet etmektedir. Âşık tipinin yeni bir form kazandığı Hz. Yakûb ile sevgilisi olarak nitelendirilen Hz. Yûsuf'un durumları dikkat çekilmektedir. "Edebiyatımızda âşıklığa münhasır pek çok özellik Hz. Yâkub ile ilişkilendirilerek aktarılmıştır. Meselâ mâşukun hasretini çeken ve ardından gözyaşı döken âşık, Yûsuf'tan ayrı kalması yönüyle Hz. Yâkub'a benzetilir" (Kasırğa, 2016: 4). Düşkün ve aciz konumda olan âşığa, bu dünyada mutluluk yoktur. Ona biçilen görevi yerine getirmekle mükellef olduğu için, bu durumun dışına çıkması mümkün değildir. Sabrı ve sükûneti ile ön plana çıkmış âşık tipi, yüzyıllardır aynı kalıp içerisinde davranış sergilemiştir. Karşıtı özellikler sergileyen sevgilisi ise, kayıtsızlığı ve vurdumduymazlığı ile edebî eserlerde yer bulmuştur. Bu beyitte de âşığını habersiz bıraktığı ve onu umursamadığı üzerinde durularak, bu durumdan şikâyetçi olunulduğu belirtilmektedir. Dîvân şiirinde sevgili, kimseye minnet etmeyen bir padişah olarak görülmüş ve bu duruma uygun davranışlarda bulunmuştur. O kimseye hesap vermez, yalnızca kendine hesap verilir.

Gönülden çıkdı âlem dîdeden gayra nazar gelmez

Perîşân oldu **Ya'kûb** Yûsuf'undan bir haber gelmez (153/1)

[Dünya gönülden çıktı. Gözden başkası görmez. Yakûb (âşık) perişan oldu, Yûsuf'undan (sevgilisinden) bir haber gelmez.]

Hz. Yûsuf kıssasına telmihte bulunularak, Hz. Yakûp'un durumu dile getirilmiştir. Perişan olduğu ve oğlu Yûsuf'tan bir haber gelmediği anlatılmaktadır. Devamında ise;

gönle dünyalık hiçbir şey girmeyeceği belirtilerek, bakışının kötülük olarak algılanmaması gerektiği üzerinde durulmuştur. Dîvân şiirinde gönül, önemli bir mekân olarak görülmüştür. Buraya sevgiliden başka kimsenin girmeyeceği öğütlenerek bu kutsal mâbedin daima temiz tutulması gerektiği üzerinde durulmuştur. Âşık ve sevgili tipinin bir yansıması olarak görülen Hz. Yâkub ve Hz. Yûsuf ilişkisi, beyitlerde sık sık karşılaşılan bir durumdur. Âşıklığın tüm vasıflarını barındıran Hz. Yâkub, müzmin bir âşık portresi çizmektedir. Belalara boyun eğişi, sabrı ve canını ortaya koyuşu ile âşıklığın nasıl olması gerektiğinin de cevaplarını vermektedir. "Edebiyatımızda Hz.Yâkub'un sabrı âşıklar tarafından örnek alınmış, şâirler sevgiliye kavuşma ümidiyle Hz.Yâkub gibi uzun yıllar beklemeyi kendilerine öğütlemişlerdir" (Kasırğa, 2016: 5). Bir aşk mesnevisi olan Yûsuf ile Züleyhada, Hz.Yâkub ve Züleyha âşık tipini temsil ederken, Yûsuf ise sevgili tipine karşılık gelmektedir. Her iki âşığın da ağlamaktan gözlerini kaybetmesi ve daha sonra sevgilisi Yûsuf'a kavuşmakla gözlerinin açılması, bu iki âşığın ortak kaderini temsil etmektedir. Hz. Yâkub'un, sevgilisi/Yûsuf'un hasretinden gözlerinin görmez olması, tasavvufî anlamda dünyaya ve gelip geçici heveslere/isteklere kör olmak olarak da düşünülebilir.

3.2.1.11. Hz. Yûsuf

Hz. Yakûp'un oğludur. Güzelliği ile bilinmektedir. Divan şiirinde Züleyhâ ile olan kıssası sık sık işlenmiştir. "Yûsuf Peygamber'in hayat ve kıssâsı *Kur'ân*'da anlatılan en tafsilatlı kıssâdır. Bu kıssâ *Kur'ân*'da *Ahsenül'l-Kasas* diye adlandırılmaktadır. Bu kıssâya göre: Yûsuf, Yâkub peygamberin 12 oğlundan biri ve en küçüğüdür" (Tökel, 1998: 313). "Kıssa bizlere, o devirde yaşayan insanların inançları, toplumsal yaşamları, aile ve siyasi kurumları, ekonomik çalkantıları ve tarih ile ilgili bilgiler vermekle kalmayıp günümüze yansiyacak değerlere de dikkat çekmiştir" (Fırat, 2020: 2).

Oturtub ey gönül tahta o **Yûsuf** meh-likâyı çün

Erişdirsin hemen Ya'kûb-ı zâra bir haber peydâ (1/6)

[Ey gönül; tahta o Yûsuf yüzlüyü oturt, çünkü inleyen Yakûb'tan hemen bir haber ulaştırsın.]

Şair burada gönle seslenerek ay yüzlü Yûsuf'un tahta oturtulması gerektiğini ifade etmektedir. Ardında da özlemle inleyen babası Yâkub'a bir haber göndermesini belirtmektedir. Dîvân şiirinde gönül en mukaddes mekân olarak nitelendirilmiştir. Bu

kutsal yerde, sevgiliden başka bir unsurun bulunmamasına dikkat edilmiştir. Sevgili dışında meyledilen her bir unsur, şirk olarak değerlendirilmiştir. Şirk ise en büyük yedi günahın birisi olarak görülmüştür. Biricik olan sevgili, her zaman eşsiz güzelliği ile ön plana çıkmıştır. Tüm âşıklar tarafından kavgaya sebep olan bu muhteşem güzellik, dîvân şairleri tarafından birçok kez ele alınmıştır. Güzelliğin timsâli olarak bilinen Hz. Yûsuf da, âşıkları tarafından kıskanılmış ve aralarında fitne çıkarmıştır. Hz. Yûsuf burada sevgili olarak nitelendirilmiş ve onun gönle alınarak yüceltilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Hz. Yusuf sevgili tipine karşılık gelirken, Yakûp ise acıyla inleyen âşığı simgelemektedir. Sevgilisini özlemle bekleyen âşık için, sevgilisi ulaşılmaz bir konumdadır. Telmih sanatının belirgin olarak kullanıldığı beyitte, Hz. Yûsuf kıssasına göndermede bulunmaktadır. Gönül, taht, Yakûp, Yûsuf ve zâr kelimeleri ile de tenâsüp sanatından istifade edilmiştir.

Halk inâyâtını gör kim **Yûsuf**'u yâr eylemiş

Cümleten vâreste olmuş kıldığın hâcet sana (22/4)

[Halk iyiliklerini gör, çünkü Yûsuf'u sevgili eylemiş. Kıldığın ihtiyaç sana cümleten kurtuluş olmuş.]

Âlemi bendeliğe **Yûsuf**-ı hüsnün kul eder

Ber-i Hulûsî değil vech-i temâşâ yalnız (165/6)

[(Ey sevgili) Güzelliğinin Yûsuf'u, yüzünü seyretmek sadece Hulûsî'yi değil dünyayı köleliğe kul eder.]

Burada, Hz. Yûsuf sevgili tipini temsil etmekte ve onun özelliklerini yansıtmaktadır. Mısır ülkesinde tüm âşıklarının canını yakmış ve onları kendisine kul köle etmiştir. Dîvân şiirinde de sevgili hükümdar ve katı yürekli olması ile ön plana çıkmıştır. Âşığına çeşitli hileler yaparak onu kanlı gözyaşları içinde bırakmaktadır. Türlü naz ve işvelerle âşığın gönlünü çalan bu hırsız sevgili iltifattan yoksun bir kişilik olması ile bilinmektedir. Bakışları bir ok gibi hedefine isabet etmekte yani âşığın gönlünü paramparça etmekte ve onu dermansız bırakmaktadır. Gözyaşı, keder, içine kapanıklık ve yemeden içmeden kesilme gibi tüm özellikler âşık kimselerin en belirginleşmiş özelliğidir. Hulûsî Efendi de sevgili ve âşık tipinin mukayesesini, Hz. Yûsuf ve onun güzelliğine hayran olan âşıkları etrafında vermektedir.

Seninle yâr idim bezm-i ezelde şimdi gör n'oldum

Satıldım **Yûsuf** iken Mısır içinde kadri dûn oldum (299/3)

[Ezel meclisinde seninle sevgiliydim şimdi gör ne oldum? Yûsuf'ken Mısır içinde satıldım ve değerim alçaldı.]

Manzûmede ezel meclisinde yani ruhlar âleminde sevgili ile (Allah) beraber olan ruhların dünyaya gönderilerek asıl âlemlerinden uzaklaştırıldıkları dile getirilmektedir. Dünyaya/gurbete gönderilen insanoğlunun durumu, tıpkı Hz.Yûsuf'un satılarak değerini kaybetmesi olayına benzetilmiştir. Tasavvufta ezel meclisi düşüncesi asıl vatana dönme isteğidir.

Mısır-1 vücudumun **Yûsuf**'u sensin

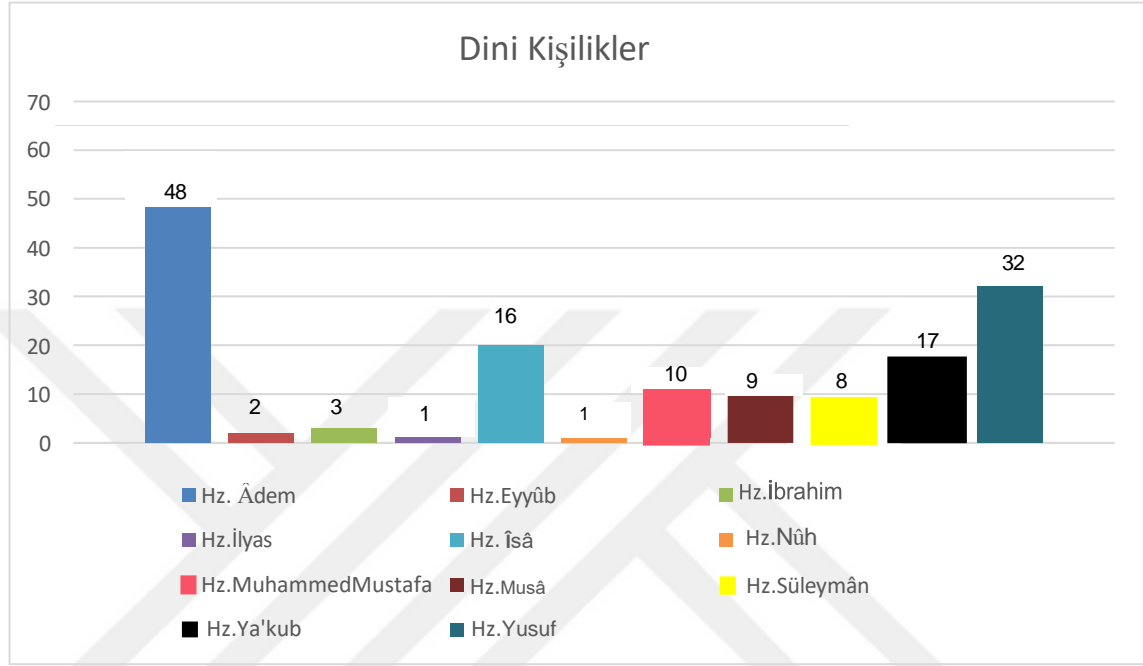
Ey **Yûsuf**-1 Ken'ân-1 Mısır-1 vücûdum (313/1)

[Ey vücud Mısırım'ın Kenan'ının Yûsuf'u, Mısır gibi olan vücudumun Yûsuf'u sensin.]

Türk-İslam edebiyatında yer alan ve dönem dönem ortaya çıkmış her bir kişilik örnek rol model özelliği taşımıştır. Her birisi farklı bir yönü ile yaşadığı çağda yol göstermiş rehber vazifesi üstlenmiştir. Kimisi güzelliği ile imtihan edilmiş, kimisi malı mülkü ve sağlığı ile sınava tabi tutulmuştur. Birçok peygamber kıssası mucizevî bir şekilde ilmek ilmek beyitlerde işlenmiş ve gerekirse de arka planına ışık tutulmaya çalışılmıştır. Kur'ân-ı Kerim de geçen ve anlatılan bu kıssalar toplumda bir nevî ibret verici özellikler de taşımaktadır. Etkileyiciliği ile ve anlatımıyla her zaman ilgi ve merak uyandıran her bir kıssa asırlardır tüm edebiyatlarda ilgi kaynağı olmuştur. Tahkiyeli bir anlatım metodu ile dile getirilen bu olaylar toplum içerisinde yaşanmış olayları dile getirmesi bakımından da ayrı bir öneme sahiptir. Aşk denilince Züleyha, güzellik denilince Hz. Yusuf, hüzn ve gözyaşı denilince ise babası Hz. Yakûb'un akla gelmesi geleneğin birikiminin bir yansımasıdır. Her bir kıssa günümüz modern anlatım tekniklerinden istifade edilerek, yeni bir form kazanmıştır. Metnin ana özü bozulmayacak şekilde, yeni bir bakış açısı getirilerek bu dinî kökenli kıssalar yeniden okunmaya çalışılmıştır. Kıssadan romana uzanan bu çizgide, sosyal hayat içerisinde yaşanması mümkün olan ve her an yaşanacak olaylar metinlerarasılık gibi daha birçok yöntemle irdelenmiş ve yeniden keşfedilmiştir. *Yûsufi le Züleyha Kalbin Üzerinde Titreyen Hüzn*,

Aşkın Zamiri Yûsuf ile Züleyha, Her Gece Hece Hece Sayıklanan Sevgili Yûsuf ile Züleyha, Aşk-ı Züleyha Sabr-ı Yûsuf ve Kuyu gibi daha birçok roman ve hikâye bunlardan bazılarıdır.

Grafik 3.2. Dinî Kişilikler

Dinî kişilikler başlığı altında en fazla Hz. Âdem'e yer verilmiştir. İnsanlığın da atası olarak bilinen Hz. Âdem dîvân içerisinde adı en çok zikredilen peygamber olmuştur. İlk insan olarak yaratılan Hz. Âdem ve Hz. Havva yasak meyveyi yemelerinden dolayı cezalandırılarak yeryüzüne gönderilmişlerdir. Böylece uzun yıllar dünyada yaşam sürmüşler ve tüm insanlık onların soyundan gelmiştir. "Peygamberler içerisinde ilk insan ve ilk peygamber olması, meleklerin kendisine secde etmekle emredilmeleri, kendisine bütün isimlerin öğretilmesi gibi hususlardan dolayı Hz. Âdem önemli bir bilgi odağı haline gelmiş ve bu bağlamda önemli bir literatür ortaya çıkmıştır (Agitoğlu, 2014: 270). Dinî eserlerde telmih unsuru olarak ise; yılan, meyve, iblis gibi kelimelerle anılmıştır. Dîvân içerisinde sayısı fazla olan bir başka karakter ise Hz. Yusuf'tur. Kur'an'da ifade edildiği gibi en güzel kıssa olarak nitelendirilen Yusuf ve Züleyha hikâyesi birçok kişi tarafından kaleme alınmıştır. Hz. Yusuf anlatılarda güzelliğin ve iffetin sembolü olmuştur. Babası Hz. Yakup, oğlu/sevgilisi için yıllarca gözyaşı dökmüş ve gözlerini kaybetmiştir. Âşık tipinin özellikleri Hz. Yakup bünyesinde birleşirken, sevgili tipinin

işlevi ise Hz Yusuf üzerinden anlatılmıştır. Acı çeken/acı veren, ağlayan özlem çeken/itibar etmeyen olarak bu iki tipin temel özelliklerini kategorize edebiliriz. Yine sayıca fazla olan kişiliklerden birisi de Hz. İsa'dır. Mesih ya da Mesiha olarak da bilinen Hz. İsa dîvân şiirinde sıkça yer almıştır. Şairlerin eserlerinde en çok bahsettiği hadiselerden birisi de ölüleri diriltme olayıdır. Hz. İsa beyitlerde can bağışlayan nefesi ile sevgiliye benzetilmiştir. Nasıl ki sevgili âşıklarına iltifat ederek onları canlı kılıyorsa, Hz. İsa da kuvvetli nefesi ile ölüleri diriltmekte yani onlara hayat sunmaktadır. Dîvân şairleri, İbn-i Meryem, dem, iğne, Mesih/Mesihâ kelimeleri ile çoğu zaman ona telmihte bulunmaktadır. "Hz. İsa'ya Allah tarafından kitap (İncil) ve açık mucizeler verilmiş ve mukaddes ruh olan Cebrail a.s. ile desteklenmiştir (Koçin, 2009: 99). Hz. Eyyüb peygamber, sabrın simgesi olmuş ve sağlığı/malı mülkü ile sınav edilmiştir. Çok zorluklar çekerek Allah'a olan imtihanını başarı ile vermiştir. Hz. Süleyman ise hükümdarlık yönüyle ön plana çıkmış ve tüm canlıları emri altına alması ile tanınmıştır. Mucizeleri ile bilinen bir başka peygamber ise Hz. Mûsâ'dır. Denizi asası ile yarması, asasının yılanı dönüşmesi ve yine asasını vurması ile taştan su fışkırması onun en önemli mucizevî hadiseleridir.

3.2.2. Sahâbeler

3.2.2.1. Çâr-yâr

Dört ashâb olarak bilinmektedir. Bu kişiler Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'dir. Her birisi farklı bir yönü ile ön plana çıkmıştır. Hz. Ebubekir sıdıklığı, Hz. Ömer adaleti, Hz. Osman yumuşak huylu olması ile anılırken Hz. Ali ise ilmiyle anılmaktadır.

Şer-i pâkin başa tâc et bul dalâletden rehâ

Şems-i tâbân-ı hidâyetdir Muhammed Mustafâ

Çâr-yâr-ı sıdk u adl ü hilmimin menba'ı

Cümle ashâb-ı hakîkâdde nücûm-ı ihtidâ (179)

[(Onun) temiz yolunu başına taç et de yanlış yoldan kurtul. (Zira) Hz. Muhammed Mustafâ, hidâyetin parlak güneşidir. (Onun) dört arkadaşı ilim, yumuşak huy, adalet ve doğruluk kaynağıdır. Sahabelerin hepsi hakikatte (birer) hidâyet yıldızıdır.]

Hulûsî Efendi, dört sahâbenin isimlerine açık bir şekilde yer vermeyerek onlarla

birlikte anılan belli başlı özelliklere dikkat çekmektedir. Hz. Peygamber'e ait olan doğruluk, adalet, güzel ahlak ve ilmin dört sahabede toplandığı üzerinde durulmuştur. Beyitte Hz. Peygamberin ashâbım yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız hidâyeti bulmuş olursunuz, hadisine de telmihte bulunulmuştur.

3.2.2.2. Hz. Fâtıma

Müslümanlığı kabul eden ilk kişilerdendir. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in annesidir. "Peygamberimizin kızının adı Türkçede Fatma şeklinde kullanılmaktadır. Hz.Hatice'nin kızı olup dört kızın en küçüğüdür. Akı, zekâsı, güzelliği, zühd ve takvâsı çok idi. Hz. Ali ile evlendi. Peygamberimizin soyu onda devam etmiştir" (Pala, 1989: 159).

Ki oldur pederi ayn-ı Rasûl-i Ekrem

Anası **Fâtıma**'dır nûr-ı akdem

Hulûsî Efendi, Hz. Fatma'nın Peygamber'in gözünün nuru biricik evladı olduğunu vurgulamaktadır. Şair "Nûr-ı akdem" ifadesini onun müslümanlığı kabul eden ilk kişi olduğunu belirtmek için kullanmıştır.

3.2.2.3. Hz. Hüseyin

"Hz. Ali'nin oğlu ve Peygamberimizin torunudur. On iki imamın üçüncüsü, Ehli beytin beşincisidir. Kerbela'da günlerce susuz bırakılıp vahşice şehit edilen Hz.Hüseyin bu olay sebebiyle şehit olarak anılagelmiştir. Bu olay İslam edebiyatında da "Makteli Hüseyin"ler gibi eserler ile yankı bulmuştur" (Aydoğdu, 2018: 124).

Hulûsîyi hançer-i gamzen ile şehîd kıl şehâ

Rûz-ı Mahşer'de desinler **şehîd-i Kerbelâ** bana (7/7)

[Ey şah; gamzenin hançeriyle Hulûsî'yi şehit kıl. Mahşer gününde bana Kerbelâ şehidi desinler.]

Sevgilinin bakışının okları ile yaralanan âşıklar kendilerini Kerbela meydanında şehit olan Hz. Hüseyin ile özdeşleştirmişlerdir. Aşk şehidi olmayı seçen bu kişiler için, ölüm mübârek bir olay olarak nitelendirilmiştir. Sevgilinin yoluna baş koymuş âşık tipi, bunu isteyerek ve gönül rahatlığı ile yapmaktadır. Hz. Hüseyin Kerbela'da şehit edildiği için, zaman zaman Kerbelâ şehidi olarak da anılmaktadır. Hulusi Efendi de âşık tipini simgeleyerek, Allâh'a dua etmekte ve Kerbelâ şehidi olmayı dilemektedir.

Hayâl-i **Hüseyin**'le bu feryâdına

İmdâda Şâh-ı Merdân'ın âmed (44/6)

[Hüseyin'i hayal ederek ettiği feryadı (duyan) mertlerin şahı (Hz. Ali) senin yardımına geldi.]

Bu beyitte, Hüseyin'in hayali ile feryadına babası Hz. Ali'nin yetiştiği ifade edilmektedir. Burada Kerbela olayına telmihte bulunulmuştur. Hz. Hüseyin'in acı bir şekilde şehit edilişi anlatılmaktadır.

Buluşduk hamdüli'llâh sevgili ceddin **Hüseyin**'immiş

Yüz urduk âsitân-ı hâkine hem nûr-ı aynimmiş (178/1)

[Benim sevgili ceddin Hz. Hüseyin'im imiş, Allah'a hamd olsun (onunla buluştuk. Hem gözümün nuruymuş, dergâhının toprağına yüz sürdük.]

Hulûsî Efendi, Kerbela şehidi olan Hz. Hüseyin kişiliğine yer vererek O'nun soyundan olduğu için mutluluk duymaktadır. Onun kutlu dergâhına yüz sürdüğü için yani O'nun yolundan gittiği için de oldukça mesuttur.

Habîb-i Kibriyâ'nın sıbt-ı mazlumu **Hüseyin**'imin

Yakîn bildim ki dergâh-ı muallâsı **Hüseyin**'immiş (178/4)

Şair, Hz. Muhammed'in zulüm görmüş torunu Hz. Hüseyin'in, dergâhın en yüce kişisi olduğuna şüphesiz bir şekilde inandığını vurgulamaktadır.

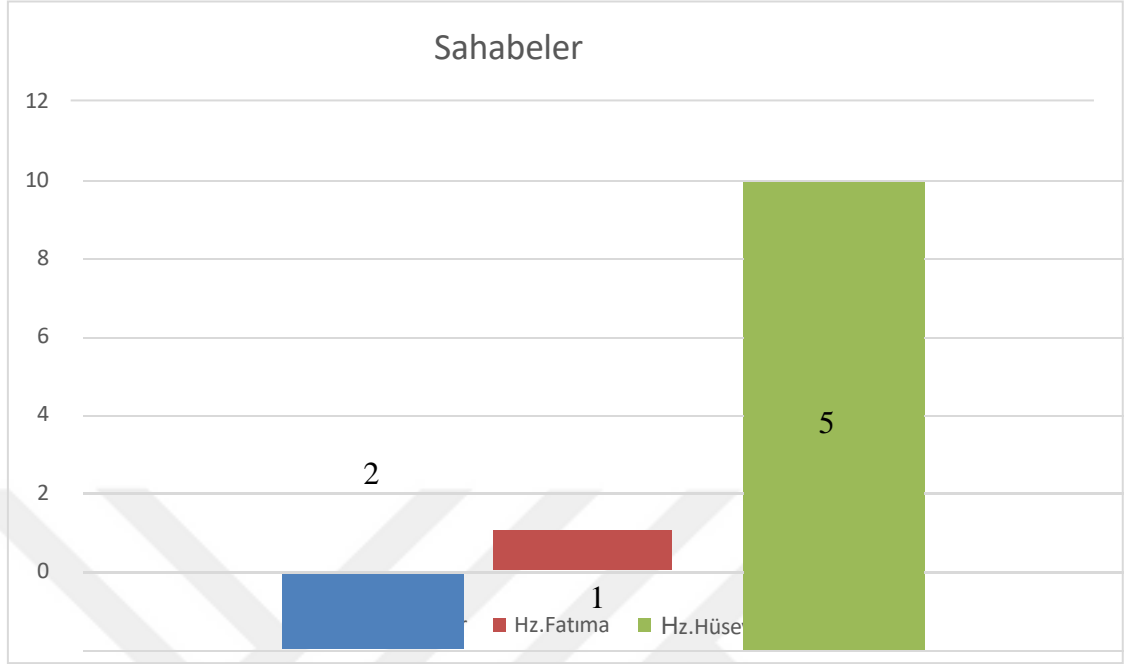
Hudâ'ya sad-hezârân hamd ü şükr olsun ki lutf etdin

Hulûsî nûr-ı aynım sevgili ceddin **Hüseyin**'immiş (178/5)

[Allâh'a yüz binlerce hamd ve şükür olsun ki lutf ettin. Ey Hulûsî gözümün nuru, sevgili ceddin Hüseyin'immiş.]

Hulûsî Efendi, gözünün nuru olarak nitelendirdiği Hz. Hüseyin'in soyundan gelmeyi Allah'ın kendisine lutfettiğini, bunu bildiği için de Allâh'a yüz binlerce kez şükrettiğini dile getirmektedir.

Grafik 3.3. Sahabeler

Sahâbeler başlığı altında, Hz. Hüseyin diğer kişiliklerden çok daha fazla ismi geçen kişi olmuştur. Hz. Peygamberin biricik torunu olan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin kardeşlerdir. Kerbala olayında şehit olan Hz. Hüseyin Müslümanlar tarafından her sene-i devriyyede gözyaşları ile anılmaktadır.

3.2.3. Diğer Dinî Kişilikler

3.2.3.1. Hz. Hızır

“Âb-ı hayatı içip ölmezliğe kavuşan kişi. Peygamber veya velî olduğu hususunda rivâyetler vardır. Halk inanışında büyük bir yer edinmiş olup Kur’ân-ı Kerîm’de Musâ Peygamber ile olan macerası anlatılır” (Pala, 1989: 216). İnsanların zor anlarında onlara yardım eden bir kişilik olarak bilinmektedir. Edebiyatta genellikle, Hz. İlyâs ile birlikte anılmaktadır.

Her demde lebin çeşmesi bin **Hızır** eder ihyâ

Dilber lebi enfâs-ı Mesîhâ nazarındır

(70/2)

[Dudağının çeşmesi her nefeste bin Hızır'ı diriltir. Senin nazarın sevgilinin dudağı, Hz. İsa'nın nefesidir.]

Sevgilinin dudağı tıpkı Hz. İsa gibi ölüleri diriltici bir etkiye sahiptir. Dîvân şiiirinde, Hz. İsa hastaları ve körleri iyileştirmesi, hatta ölüleri diriltmesi ile ön plana çıkmıştır. Hulûsî Efendi de bu kişilikler üzerinden mürşidin taşıdığı fonksiyona dikkatleri çekmektedir. Mürşidin nazarı, Hakk'ın nazarı ve yansıması olarak görüldüğü için buna mazhâr olunmak istenmiştir. Tarikat ehli kişiler bu bakışı her daim umarak buna ulaşmak için çalışmışlardır. Sâliki sarhoş ederek kendinden geçiren bu ilahî bakış, onu aşk hastalığına düşürmüştür.

Eteğın tut ayağın öp de Hulûsî yârın

Hızır'a yoldaşın yolu çeşme-i hayvâna düşe (82/7)

[(Ey) Hulûsî; sevgilinin eteğini tutup ayağını öp de Hızır'a yoldaş olanın yolu ölümsüzlük suyuna çıksın.]

Mürşid "irşad eden, doğru yolu gösteren demektir. Mürşid sırât-ı müstakîmi/doğru yolu gösteren, dalâletten/sapıklıktan Hak yola ileten kişi mânâsındadır" (Üstüner, 2007: 388). Şair, sevgilinin/mürşidin eteğinden tutularak yolundan gidilmesi gerektiğini öğütlemektedir. Hızır ile yolculuk eden, onu kendine kılavuz edinen nasıl ki ölümsüzlük suyuna ulaşırsa, sevgili/mürşid de eteğinden tutunan müridi selâmete ulaştırır. Burada bir rehberin/mürşidin önderliğinde ölümsüzlük suyuna/ebedî hayata kavuşulabileceği vurgulanmaktadır.

İçen **Hızır** u Mesîh-âsâ olur bâkî lebinden âb

Hayât-ı câvidânî çeşme-i hayvânî olmuşdur (129/6)

[(Ey sevgili) Dudağından su içen ebediyen Hızır ve Hz. İsa gibi olur. (Çünkü senin dudakların) ebedî hayat ve ölümsüzlük suyu (gibi) olmuştur.]

Hulûsî Efendi bu beyitte, Hz. Hızır ve Hz. İsa gibi sonsuzluk dudağından su içenlerin ölümsüz olacağını vurgulamaktadır. Burada Hızır ve Hz. İsa'nın olaylarına telmihte bulunulmuştur. Dîvân şiiirinde Hızır âb-ı hayât, Hz. İsa ise ölüleri diriltip can bağışlaması ile sık sık anılmaktadır. Sevgilinin/mürşidin yolundan gidilerek onun ağzından dökülen sözlerin ve nasihatlerin dinlenilerek bu çerçevede hareket edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Dudaktan içilen su, mecazî olarak Hakk'ın sözü, fenâfillâh, feyz

ve vahdet kavramlarının tasavvuftaki karşılığıdır. Sevgilinin/mürşidin dilinden çıkan her bir kelime, ilahî sırların yansımasıdır. Bu sırlara vâkıf olanların, sonsuzluğa ulaşacağı belirtilmiştir. Bu sebeple de mutlaka bir yol göstericinin izinden gidilerek Hakk'ın rızasına ermek gerektiği öğütlenmektedir.

Yumup göz gayrıdan var dal hayâtın aynına **Hızır** ol

O fercâm-ı zülâli içmeyen hayy ü kadîm olmaz (141/1)

[(Sevgiliden) başkasına bakmayarak hayatın kaynağına ulaş ve Hızır ol. O tatlı suyu içmeyen diri ve ezeli olmaz.]

Burada, dünyalık (mâsivâ) her şeyden yüz çevrilerek hayatın kaynağına yönelmenin gereği belirtilmiştir. Hızır kişiliği bağlamında tatlı suyun sonunu içmeyen hiçbir zaman sonsuz bir mutluluğa kavuşamayacağı vurgulanmıştır. Hulûsî Efendi'nin dileği, toplum içindeki her bir bireyin dünya işlerinden ve kargaşasından uzaklaşıp yalnız Allâh'a yönelerek onda sonsuzluk yani cennete kavuşma arzusudur. Şair dünyaya meyletmemenin gerektiği üzerinde durarak, sevgili için çaba gösterilmesini istemektedir. Bunun için de gönlün gelip geçici heveslerle değil, bâkî olan duygularla doldurulması tavsiye edilmiştir. Dîvân şiirinde gönül Kâbe'ye benzetilmiş ve bu nedenle de oraya sevgiliden başka bir şey girmemesi istenmiştir. Gönle sevgilinin nazarı ulaşmış olduğu için her daim parlak ve dünyevî her şeyden arınmış olması gerekmektedir.

Hızır ile buldum hayâtı ben sırr ile erdim ana

Ben âb-ı hayât aynıyım aynım bana ayân imiş (171/5)

[Ben hayatı Hızır ile buldum, ona sır ile erdim. Ben ölümsüzlük suyunun kaynağıyım, kaynağım bana âşıkarmış.]

3.2.3.2. Hz. İmrân

Hz. Meryem ile Hz. Musa'nın babasıdır. "Musâ'nın babası olan İmrân'ın Firavun'un hazinedarı olduğu rivayet edilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'deki üçüncü surenin adı "Âl-i İmrân" (İmrân ailesi) dir" (Pala, 1989: 245).

Bekâsız varı yok edip de varmağa dosta

Tecellî Tûr-ı dilde **İbn-i İmrân**'a hitâb ister (61/6)

[Sonsuz olmayan bütün varlıkları (yani dünyadaki her şeyin sonu vardır, sonsuz

değildir) yok edip dosta varmaya tecellî olarak, gönül Tûr'unda İmrân oğluna Hz. Mûsâ'ya hitap etmek ister.]

Doymayan nefis için dünyadaki varlığa sahip olmanın sonu yoktur. Şair, sonu olmayan varlığı terk ederek sevgiliye ulaşılması gerektiğini vurgulamaktadır. Devamında ise İmran'ın oğlu yani Hz. Musâ'yı kastederek onun gönül dağında zuhur etmek istediği dile getirilmiştir.

Bu cân kulağını nushet-i nutkun ile toplayıp

Kelîm-i ibn-i **İmrân**-veş tecellîgâh-ı Tûr eyle (366/5)

[Bu cân kulağını sözlerin öğütü ile toplayıp İmrân'ın oğlunun (Hz. Mûsâ'nın) sözleri gibi dağın yansıması eyle.]

Bu beyitte, verilen nasihatlerin cân kulağıyla dinlenilmesi gerektiği üzerinde durulmakta ve İmran'ın oğlu Hz. Musâ gibi tecelli yeri olan Tur dağına ulaşılması öğütlenmektedir. Hulûsî Efendi, dönemindeki insanlara Hz. Musâ kişiliği ile seslenerek onlara yapılması gerekenleri ve takip edilmesi elzem olan konular hakkında bilgi vermektedir.

3.2.3.2. Hz. Lokmân

"Büyük bir hekim, kıymetli sözleri ve hikâyeleriyle ün salmış bir hâkim olan efsanevi şahsın ismi olup dilimizde "hazık tabip" ve "feylesof" anlamında kullanılır" (Ayverdi, 2010: 746). Edebiyatta, hastaları iyileştirmesi yönüyle ön plana çıkmıştır. Genellikle Lokman Hekim olarak anılmaktadır. Dîvân şiirinde sevgili, hastaları/âşığı iyileştirmesi yönünden Lokman Hekim kişiliği ile mukâyese edilerek ele alınmıştır. *Hulûsî Efendi Dîvânı*'nda da bu durumu örnekleyen bir beyit söz konusudur:

Ey ne dermansın ki her derde senin nigâhındır şifâ

Ey ne **Lokmân**'sın ki her cânâ senin cevrin safâ (17/1)

[Ey (Sevgili) nasıl bir dermansın ki senin bakışın her derde şifa, nasıl Lokmân'sın ki senin eziyetin her cana mutluluktur.]

Lokmân kişiliği burada sevgili/mürşid tipine karşılık gelmektedir. Şair, Lokmân Hekim'in bakışının her derde deva ve eziyetinin ise mutluluk olduğunu vurgulamaktadır. Lokmân kişiliği burada sevgili tipine karşılık gelmektedir. Âşığına iltifatta bulunmayan

sevgilinin her bir davranışı onlar tarafından lütuf olarak algılanmaktadır. Divan şiiri geleneğinde acı ve ızdıraptan mutluluk duyma anlayışı hâkimdir. Âşık tipi ile bütünleşen bu anlayış onların en belirginleşmiş özelliğidir. Sevgili tipi ile tamamen zıt özellikler taşıyan âşığın, en büyük emeli sevgilisinin yüzüne kavuşmak ve her an onunla olma isteğidir. Sevgili ise cevri vefası ile tanınmış bir avcı konumunda âşığın çelimsiz ve yaralı gönlünü perişan etmektedir. O hem zalim bir avcı, hem de gönül evinde açtığı yaraları iyileştiren bir can bahşedici doktor olarak nitelendirilmiştir. Hulûsî Efendi de geleneğe vâkıf olduğu için bu düşünceye Lokmân kişiliği üzerinden dikkat çekmektedir.

Mene dermân edecek yâr Karîbu'llâh'dır

Yoksa **Lokmân Hekim**'e dahi muhtaç değiliz (135/4)

[Bana derman edecek sevgili Karîbu'llahdır. Yoksa Lokmân Hekim'e dahi muhtaç değiliz.]

Manzûmede Karîbu'llâh diye anılan kişi, Hulûsî Efendi'nin mürşididir. Tüm şifalar ve güzellikler ondandır. Lokmân Hekim kişiliği ile sevgili/mürşid mukâyese edilerek en büyük şifanın kaynağının onda olduğu belirtilmiştir.

Cângâhıma urdun okunu kalmadı tâbım

Merhem urucu yâreme **Lokmân** yine sensin (202/2)

[Okunu can evime vurdun gücüm kalmadı. Merhem urucu yarama Lokmân yine sensin.]

Klasik Türk şiirinde sevgili, âşığın gönül evini darmadağın etmesi ile bilinmekte ve bu yönde davranışlar sergilemektedir. Acımasız olan sevgili, aynı zamanda açmış olduğu yaraların da yine ilacıdır. Âşıklar bir an olsun bela ve kederden uzak durmadıkları için, bu öldürücü bakışın onlara isabet etmesi olağan bir durumdur. Yaralanan âşık, ölüm döşeginde biricik sevgilisini beklemekte ve ondan gelecek küçük bir iyiliğin onu tekrar dirilteceğine inanmaktadır. Lokmân Hekim kişiliği, yine sevgili tipini yani mürşidi temsil etmektedir. Şair Lokmân kişiliği üzerinden, sevgili tipinin vasıfları üzerinde durarak onun toplumsal hayatta taşıdığı işlevlere dikkat çekmektedir.

Sen mübtelâ-yı aşksın dermana ihtiyâcın

Yok yok mu dersin ey dil **Lokmân**'a ihtiyâcın (221/1)

[*Sen aşkın mübtelasısın dermana ihtiyacın yok. Ey gönül Lokmân'a ihtiyacın yok mu dersin?]*

3.2.3.3. Hz. Meryem

Hz. İmrân'ın kızı ve Hz. İsâ'nın annesidir. Hristiyanlar tarafından kutsanarak çok değer verilir. Meryem ana kilisesi, ibadet merkezi olarak günümüzde ziyaret edilmektedir. “Hz. Meryem İslam tasavvufunda insan-ı kâmil olarak kabul edilir, zira bizzat Hz. Peygamber onun kemale erdiğini ifade etmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de seçkin, siddîka, temiz, iffetli gibi kemalini vurgulayan vasıflarla zikredilmiştir” (Çubukcu, 2019: 570).

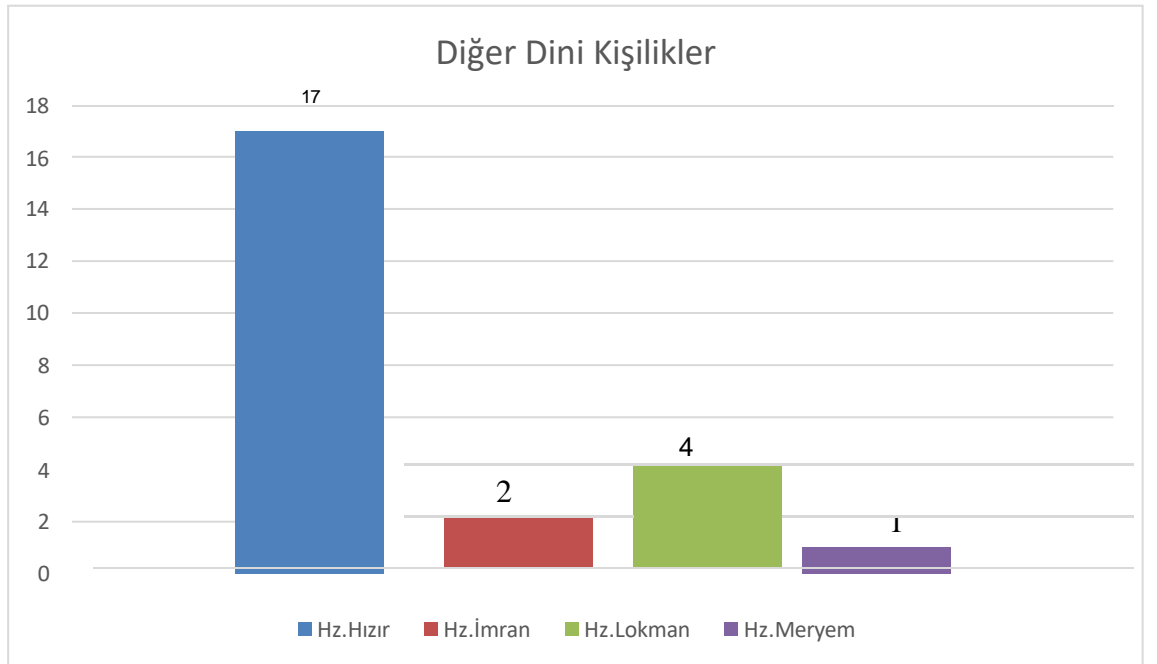
Hayrân olurdu Cem dahi varın verip Edhem dahi

İsâ ibn-i **Meryem** dahi etseydi seyrân bu gece (361/7)

[*Bu gece seyrân etseydi Cem hayran olur, İbrahim bin Edhem bütün varlığından geçer, Meryem'in oğlu İsa bile kendinden geçerdî.*]

Beyitte Edhem ve Meryem'in oğlu İsâ'nın varlıklarını feda edip bu gece gezselerdi (yaratıcıya) hayran olurlardı denilmektedir.

Grafik 3.4. Diğer Dini Kişilikler

Dinî kişilikler içerisinde en fazla Hz. Hızır kişiliğine yer verilmiştir. Onu sırasıyla Hz. Lokmân, Hz. İmrân ve Hz. Meryem izlemektedir. Hz. Hızır beyitler de daha çok yol gösterici olması ile ön plana çıkmıştır. Şair yer yer Hızır'a yoldaş olunulması gerektiğinin de nasihatini vermektedir. İnsanları iyiye ve doğruya yönlendirmesi, onların en zor anlarında yardımcı olması ile tanınan Hz. Hızır, şairin sık sık söz ettiği bir karakterdir. Halk arasında da Hızır gibi yetişmek ve Hızır Aleyhisselam yoldaşın olsun gibi deyişler karşılaşılan ve yaşanan duruma göre söylenmektedir. Lokmân Hekim klasik Türk şiirinde; tabipliğin atası, uzun bir yaşam sürmesi ve sürekli olarak iyi ameller konusunda nasihat vermesi ile tanınmış bir kişidir. *Hulûsî Efendi Divânı* içerisinde Lokmân Hekim kişiliği sevgili ile bütünleştirmiş ve onun üstlendiği fonksiyonları Lokmân üzerinden vermiştir. Onun bir bakışının dahi âşıklara şifa ve derman olacağını belirtmiştir. Dinî kişilikler başlığı altında değerlendirdiğimiz Hz. Meryem ise iffetin/saflığın timsali olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.3. TARİHÎ/EFSANEVÎ (DESTANÎ/MİTOLOJİK) KİŞİLİKLER

3.3.1. TARİHÎ/EFSANEVÎ KİŞİLİKLER

3.3.1.1. Ferhâd ile Şîrîn

Ferhât ile Şîrîn arasında geçen aşk hikâyesidir. Ferhât âşık, Şîrîn ise sevgiliyi temsil etmektedir. Ferhâd, sevgilisi Şîrîn için aşkıdan külüngünü başına geçirip ölmüştür. "Nizâmî-i Gencevî'nin Hüsrev ü Şîrîn'inden çıkmış ve zamanla müstakil hale gelmiş klasik bir mesnevi konusudur. Şîrîn ile onu seven ve birbirlerine rakip olan Hüsrev ve Ferhât üçlüsüdür" (Albayrak, 1995: 388). *Hulûsî Efendi de Divân*'ında Ferhât ile Şîrîn kişiliğine yer vererek toplum içindeki konumlarına dikkat çekmiştir. Ferhât arzulayan konumda iken; Şîrîn ise arzulanan, konumdadır. Âşık ve sevgili tipi, Ferhât ve Şîrîn kişiliği üzerinden anlatılmaktadır.

Leb-i **Şîrîn**'ine âşüftelikte cân verip **Ferhâd**

O şemşîr-i gam-ı aşkı ser-i sevdâyâ salmışdır (88/4)

[*Ferhâd, Şîrîn'in dudağına çilginca can vererek, o aşk gamının kılıcını sevdanın başına salmıştır.*]

Beyitte, Şîrîn'in dudağı için perişan olan Ferhât'ın özelliğine dikkat çekilmiştir. Âşıklığın belirtisi olan perişanlık ve iffetsizlik durumu, Ferhât kişiliği üzerinden

verilmektedir. Aşk gamının kılıcı, sevdayı başına salmıştır.

Aşkdır **Ferhad**'a tîşesin başa urduran

Aşkdır **Şîrîn** lebinden Kevser nisâr eder (92/7)

[Ferhâd'a başına keser vurduran aşktır. Şîrîn'in dudağından Kevser saçan aşktır.]

Hulûsî Efendi, aşk denilen hastalığın insanlara neler yaptırabileceğini Ferhât ve Şîrîn kişiliği üzerinden yansıtmaktadır. Aşk, Ferhât'ın başına külüngünü indirten ve yine Şîrîn'in dudağından Kevser saçtıran bir illettir. Burada, insanın âşık olunca yapacağı şeylere ve ortaya çıkabilecek sonuçlara Ferhât ve Şîrîn kişiliği üzerinden dikkat çekilmek istenmiştir.

Deldirir dağları **Şîrîn** leb ile **Ferhâd**'a

Aklı Mecnûn olanın kâkül-i Leylâ'da kalır (111/2)

[Şîrîn, dudağı ile Ferhâd'a dağları deldirir. Mecnûn olanın akli Leyla'nın saçlarında kalır.]

Murâda ermedi **Ferhâd** u Mecnûn geçdi firkatle

Bu sahrâ-yı fenâdır kangı şeydir kim fenâ bulmaz (149/4)

[Ferhâd murâdına ermedi, Mecnûn'un (ömrü) ayrılıkla geçti. Bu yokluk sahrasında hangi şey yok olmaz?]

Bu beyitte, Ferhât ve Mecnûn gibi âşıkların hayatının ayrılıkla geçtiğine değinilerek, onların isteklerine kavuşamadıkları üzerinde durulmaktadır. Âşık tipinin özellikleri, Ferhât ve Mecnûn kişiliği üzerinden dile getirilmiştir. Âşıklar acı ve ayrılığın verdiği ızdırapla perişan olmuşlar ve hiçbir zaman isteklerine/sevgiliye kavuşamamışlardır. Hulûsî Efendi, bu yokluk sahrasında her şeyin elbet bir gün gelip geçeceğini

Hulûsî aşkın zâdıdır

Derd ü gamın âzâdıdır

Bir **Şîrîn**'in **Ferhâd**'ıdır

Olmaz mı harîdâr-ı aşk (183/5)

[Hulûsî aşkın evladıdır. Dert ve gamdan uzaktır. Bir Şîrîn'in Ferhadıdır. Aşk satın

alan olmaz mı?]

Manzûmede şair kendisini aşkın evladı olarak nitelendirmekte ve kendisinin gam/keder gibi durumlardan uzak olduğunu belirtmektedir. Bir Şîrîn'in/sevgilinin âşığı, yani Ferhâd'ı olduğunu ifade ederek aşk yolunda olduğuna dikkatleri çekmektedir. Aşk yolunda olan şair, bu değerli duygunun herkes tarafından tadılması gerektiğini belirterek onu isteyen kimsenin olup olmadığını kendince sorgulamaktadır.

3.3.1.2. Leylâ ile Mecnûn

Leylâ ile Mecnûn arasındaki aşk hikâyesini konu edinmektedir. Mecnûn âşık tipini temsil ederken Leylâ ise sevgili tipi ile sembolize edilmiştir. Mecnûn sevgilisi Leylâ için perişan ve delidir. Leylâ ise âşığı Mecnûn'a kavuşmak için gözyaşları dökmektedir. Bu mesnevi, beşeri ve tasavvufi olarak değerlendirilmiştir. "Leylâ ve Mecnûn mesnevisinin içerisinde, yani vakanın hikâye edilmişinde de esere hâkim olan ruh, vahdet-i vücud inancı ve platonik aşk anlayışıdır" (Doğan, 2015: 13). Diyebiliriz ki, Leylâ hakikatin sırrı Mecnûn ise insan ruhunun sembolüdür.

Gönül bu âlem-i dehr içre sanma hâlî bir dil var

Ezel **Mecnûn**-ı zülfü kâkül-i **Leylâ**-yı aşkdır hep (27/2)

[(Ey) gönül; bu zaman âlemi içerisinde boş bir gönül var sanma. Aşkın Leylâ'sının kakülü ve (bir) saçın Mecnûn'u ezelden beri hep vardır.]

Bu beyitte, dünya içerisinde soyutlanmış bir gönülden bahsedilmektedir. Saçının Mecnûn'u (delisi) ve Leylâ'nın perçeminin ezelden beri, bunların hepsinin aşktan ibaret olduğu vurgulanmaktadır. Âşık ve sevgilinin durumu, Leylâ ve Mecnûn kişiliği üzerinden anlatılmaktadır.

Mevlâda yâr-ı **Mecnûn Leylâ** da yâr-ı **Mecnûn**

Sahrâda yâr-ı **Mecnûn** gezdikçe gam berâber (58/2)

[Çölde Mecnûn'un sevgilisi gamla gezdikçe Mevlâ da Mecnûn'un sevgilisi, Leylâ da Mecnûn'un sevgilisidir.]

Ben ol **Mecnûn**-ı rüsvâyım ki rüsvâdır bana **Mecnûn**

Anın **Leylâ**'sının **Leylâ**'sına hayrânlığım vardır (74/4)

[Ben o rezil Mecnûn'un çünkü Mecnûn bana rüsvadır. Onun Leylâ'sının Leylâ'sına

hayranlığım vardır.]

Şair kendisini Mecnûn kişiliğiyle bir tutarak, sevgilisinin aşkından deli olduğunu belirtmektedir. Âşıklığın vasıflarından olan rüsvâlık âdeta onlarla bütünleşmiştir. Toplumsal hayatta itibarlarından vazgeçerek yalnızca sevgili ile anılmak isteyen bu kişiler için onun tüm güzellik unsurları bir tuzak olarak görülmüştür. Dîvân şiirinde sevgilinin, beni, dudağı, kaşları, dişleri ve yüzündeki ayva tüyelerine varıncaya dek her bir ayrıntısı özenle ele alınmıştır. "Klasik Türk şiirinde sevgili için olmazsa olmaz unsurların başında saç gelmektedir. Sevgilinin güzelliğini büyük ölçüde sağlayan saçtır. Saç olmazsa güzellik olmaz" (Şahin, 2011: 1853). Saç siyahlığı nedeniyle geceye benzetilmiş ve âşığı tutsak etmesi yönüyle konu edilmiştir. Tasavvufta kesreti simgelemekte ve âşığı asıl amacından alıkoyacak işlere yönelmesine neden olmaktadır. Şekli, kokusu ve duruşu ile âşıkları mest etmekte, aralarında fitne çıkarmaktadır. "Kargaşa sonunda bela kaçınılmazdır. Saçın rengi ve çokluğu sebebiyle kesret oluşu, fitne, bela, âfet, fettan gibi unsurların kesretle ilgisini de çağrıştıracak şekilde şiirde kullanıldığı görülür" (Şahin, 2011: 1856). Âşık ve rakipleri karşı karşıya getiren bu kusursuz güzellik, bir kemend gibi onları kendisine bağlamaktadır. Türlü oyunlar ve hilekârlıklar sonucunda tuzağa düşen âşıklar, sevgilinin yakıcı ve etkili güzelliği karşısında dayanamayarak köle konumunda karşımıza çıkmaktadırlar. Klasik Türk şiirinde âşık tipi, düşkün, köle, tutsak ve bende olması ile tanınır olmuştur. Hulûsî Efendi de bu geleneğin son halkası olarak, Leylâ ve Mecnûn kişiliğinin sosyal hayat bağlamında üstlendiği fonksiyonları, âşık ve sevgili tipinin özellikleri ile bağdaştırarak ele alıp irdelemeye çalışmıştır.

Mecnûn-sıfat âlem Leylâ görünür ammâ

Leylâ ola mı Mecnûn Mecnûn ola mı Leylâ (10)

[Mecnûn sıfatlı (olana) dünya (baştanbaşa) Leylâ (gibi) görünür. (O halde) Leylâ Mecnûn, Mecnûn da Leylâ olsun mu?]

Hulûsî Efendi, dünyanın Mecnûn gibi olduğunu fakat Leylâ gibi göründüğünü belirtmektedir. Leylâ ve Mecnûn/âşık ve mâşuk tipleri üzerinden dünyanın görünümünü dile getirilmektedir. Devamında ise aslında Leylâ'nın Mecnûn (Fenâfi Mecnûn), Mecnûn'un da Leylâ (Fenâfi Leylâ) olduğunu vurgular. Şair beyitte istifham sanatından yararlanarak anlamı kuvvetlendirmiştir.

Mecnûn Hulûsî'ye vefâ kim ede Leylâ

Mahzûn Hulûsî'ye cefâ kim ede **Leylâ**

Medyûn Hulûsî'ye ezâ kim ede **Leylâ**

Mağbun Hulûsî'ye safâ kim ede **Leylâ**

Talan ola varlık gide cân yâr ola cânân

N'itdim n'ideyim n'oldu bakın âlem-i ebdân

(340/5)

[Mecnûn Hulûsî'ye kim vefâ etsin? Leylâ, hüznü Hulûsî'ye kim cefâ etsin. Leylâ, borçlu Hulûsî'ye kim eziyet etsin. Leylâ, şaşkın Hulûsî'ye kim eğlence etsin. Can sevgili olsun, (ey) sevgili varlık talan olsun. Ne yaptım ne yapayım bedenlerin dünyası bakın ne oldu?]

Şair, kendisini Mecnûn kişiliği üzerinden etken kılarak ona kimin vefa edeceğini, kederli haline kimin cefada bulunacağını, borçlu durumda kendisini kimin inciteceğini, şaşkın hâliyle kimin eğleneceğini soru yoluyla Leylâ kişiliği üzerinden dile getirmektedir. Varlığından soyutlanarak sevgili (Allâh) ile bir olmanın önemine dikkat çekmektedir. En sonunda varlık talan olduğunda yani bedenler ortadan kalktığında can ile canının aynı olduğunun ortaya çıkacağı ifade edilmektedir. Hulûsî Efendi, burada istifham sanatından da belirgin olarak istifade etmiştir.

3.3.1.3. Vâmık ile Azrâ

Aşk konulu bir mesnevidir. Hikâyede Vamık kişiliği eziyet çeken konumdayken sevgilisi Azrâ ise âşığına cefalar çektiren sevgili tipini temsil etmektedir. “İran ve Türk edebiyatlarında klasik mesnevî konusu, Aslı Pehlevîce olan bu aşk hikâyesi Sasanîler zamanında yazıya geçirilmiş, ilk defa Unsurî tarafından mesnevî biçiminde yazılmıştır. Türk edebiyatında ilk Vâmık u Âzra mesnevîsini, ilk hamse yazarı olan Behîştî (XV. yy.) kaleme alır” (Pala, 1989: 484). Hulûsî Efendi de *Dîvân*'ında Vâmık ile Azrâ'ya yer vererek âşık ve sevgili tipini bu iki karakter üzerinden işlemiştir.

Nice yıl fırkatın nârıyla kan yaş akıtan **Vâmık**

Verip seylâba **Azrâ** özrünü deryâya salmışdır (88/5)

[Nice yıl ayrılığın ateşiyle kan ve gözyaşı akıtan Vâmık, Azra özrünü sele vererek

deryaya salmıştır.]

Burada, yıllardır ayrılık ateşiyle kan ve gözyaşı akıtan bir âşık profili çizilmiştir. Anlatılmak istenilen duygular Vâmık karakteri ile bütünleştirilerek dile getirilmiştir. Azrâ ise özrünü sele vererek deryaya salmıştır. Kavuşamayan âşık ve sevgilinin durumları, bu iki karakter üzerinden değerlendirilmiştir. Âşık durmak bilmeyen inlemeleri ile gece gündüz düşkün bir şekilde gezmektedir. Bu halini gören çevresindekiler ise ona deli ve serseri diye isim takmaktadırlar. Bunların hiçbirisine aldırış etmeyen âşığın tek emeli sevgilisine kavuşmaktır.

Aşkdır **Vâmık**'ı gark-ı eşk-i hûn eden

Aşkdır **Azrâ**'nın râzını halka âşikâr eder (92/8)

[Vâmık'ı kanlı gözyaşlarına boğan aşktır. Azrâ'nın sırrını halka açan aşktır.]

Beyitte, Vâmık kişiliği üzerinden âşıkların durumu dile getirilmiştir. Burada, Vâmık'ın eziyet edilen bir kişi olduğu vurgulanmaktadır. Onu kanlı gözyaşına boğan şeyin aşk hastalığı olduğuna dikkat çekilmektedir. Azrâ'nın ise sırrını ifşa eden şeyin yine aşk olduğu üzerinde durulmuştur. Dîvân şiirinin anlam dünyası, âşık ve sevgili tipleri üzerine kurulmuştur. Âşık cefa çeken, sevgilisi ise ona merhamet etmeyen bir zalim olarak nitelendirilmiştir. Ezen ve ezilen, seven ve sevmeyen gibi zıtlıklar üzerine inşa edilen bu anlamlar dünyasını kavrayabilmek için tip ve karakter tahliline ihtiyaç duyulmuştur.

Ferhâd ne için deldi kayaları Şîrîn'e yol edip

Vâmık için **Azrâ**'sına oldu zebun (327/6)

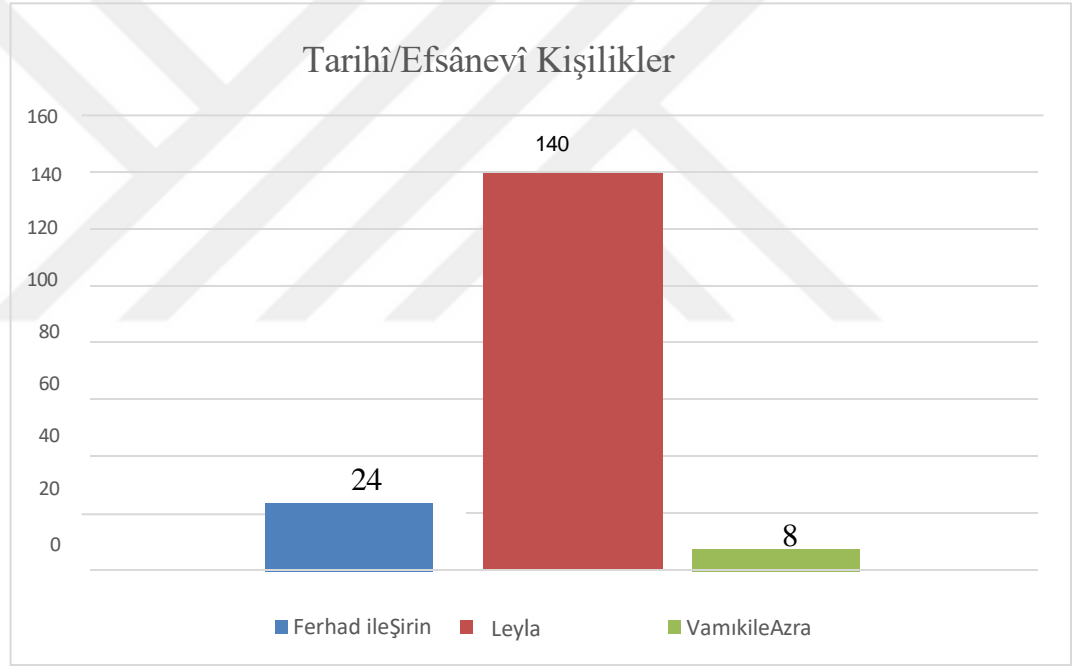
[Ferhad, Şîrîn'e yol açıp kayaları niçin deldi (ise) Vâmık (da o sebeple) Azrâ'sına (karşı) âciz düştü.]

Hulûsî Efendi, âşıklığın hallerini dile getirmiştir. Ferhât'ın sevgilisi Şîrîn için kayaları delmesi ve Vâmık'ın ise Azrâ için köle olduğu vurgulanmaktadır. Âşık tipini temsil eden Ferhât ve Vâmık ile sevgili tipini temsil eden Şîrin ile Azrâ'nın konumlarına dikkat çekilmiştir. Klasik Türk şiirinin en çok bahsedilen ve övülerek göklere çıkarılan kişisi sevgilidir. O baştan ayağa üstün meziyetlerle donatılmıştır. Bu sebeple de yazılan tüm gazeller ve güzel sözlerin hakkıdır. Soyut tasavvurlarla anlatılan sevgili, inceve sanatkârane bir üslupla övülmüştür. Eziyet ve sıkıntı çektirmek, onun en güçlü sanatıdır.

Âşığına sevgi göstermeyerek onu belalara sevk eder. Rakiple birlik olup âşığının acı çekmesine göz yumar. Âşığın canına kastederek, onun iniltile ve acılarla yok olmasını istemektedir. Bu nedenle de zalim bir avcıya benzetilmiştir.

Zaman içerisinde efsaneleşerek, topluma mâl olan karakterler edebî metinlere konu olmuştur. Klasik Türk şiiri bünyesinde değerlendirilen bu kişiliklerin her birisi, farklı yönüyle tanınmış ve ele alınmıştır. Şarap denilince akla ilk Cem gelirken, kelâm (Kelimullah) sıfatıyla ise Hz. Musa bilinmektedir. Ele aldığımız *Dîvân*'da da bu tarz kişiliklere fazlaca rastlanmaktadır.

Grafik 3.5. Tarihî/Efsanevi Kişilikler

Tarihî/Efsânevi kişilikler başlığı altında Leylâ ile Mecnûn'un ilk sırada yer aldığı gözlemlenmiştir. Leylâ'nın aşkıdan çöllere düşerek kendinden geçen Mecnûn, âşıklığın tüm özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Naz ve cefası ile âşığın merhamet göstermeyen sevgili ise, ona kanlı gözyaşları akıtmaktadır. Aşk mesnevilerinin temelini oluşturan efsânevi kişiliklerden Ferhâd ile Şirin ise, divanda nicelik bakımından ikinci sırada yer almaktadır. En sonda yer alan Vâmık ile Azrâ ise, daha çok halk hikâyelerinde ön plana çıkmıştır. Âşık ve mâşuk tipinin vücut bulduğu bu kişiler asırlardır edebiyatın temel felsefesini oluşturmuşlardır.

3.3.2. Mitolojik Kişilikler

3.3.2.1. Ashâb-ı Kehf

Edebiyatta yedi uyurlar olarak bilinmektedir. “Ashâb-ı Kehf ve köpekleri Kıtımîr, daha çok telmih yoluyla dile getirilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’in Kehf suresinde Ashâb-ı Kehfin başından geçenler tafsilâtıyla anlatılmaktadır. Müfessirler bu hususu çok değişik şekillerde ele almışlardır” (Pala, 2004: 34).

Yemlihâ Mekselinâ Mislinâ Mernûş

Debernûş Şâzenûş Kefeştetayyûş

Yediler ismini sayıp Hulûsî

Kıtımîr’i eyleme sakın ferâmûş (60)

[(Ey) Hulûsî; Yemlihâ, Mekselina, Mislinâ, Mernûş, Debernûş, Şâzenûş ve Kefeştetayyûş’u sayıp, Kıtımîr’i sakın unutma.]

Şair bu beyitte kendisine yönelerek, Ashâb-ı Kehf’in isimlerini sayarak köpekleri Kıtımîr’in adını unutmaması gerektiğini hatırlatmaktadır. Telmih sanatının belirgin olarak kullanıldığı bu beyitte yedi uyurlar olarak da bilinen efsaneye göndermede bulunulmuştur. Hulusi Efendi, aslında kendisini etken kılarak toplumdaki kişilere birtakım mesajlar iletmektedir. Kıtımîr bir köpek olmasına rağmen Ashab-ı Kehf ile birlikte olduğu için her daim beraber anılır. Bu sebeple kişi güzel anılmak istiyorsa iyilerle beraber olmalıdır.

3.3.2.2. Behlûl

Edebiyatta, Behlûl-i Dâna olarak bilinen bu kişi akıllı olması ile ön plana çıkmaktadır. Mecnunvâri özellikler sergileyen bir âşıktır.

Başlangıçta genellikle behlul, mecnun ve ma’tuh, sonraları daha çok meczup diye bilinen bu zümre mensupları bir bakıma abdallara benzerler. İbni Haldu’na göre akıllılardan çok delilere benzeyen, bununla beraber velilerin makamlarına ve siddıkların hallerine sahip olan behluller ibadet ve dini hükümlerle mükellef değildirlen (Uludağ, 1992: 351).

Heylûl’ü Behlûl eyledi

Behlûl’ü Heylûleyledi

Gördün yârın veçhini

3.3.2.3. Cem

Efsanevî bir kahraman olarak divan şiirinde sıkça geçmektedir. Edebiyatta genellikle kadeh ile birlikte anılmakta ve şarabı bulduğuna inanılmaktadır. Tüm dünyayı gösterdiği bilinenen ünlü kadehi ve parlak tacı ile özdeşleştirilmiştir.

“Cem, Anadolu’dan Çin’e kadar hemen hemen bütün doğu edebiyatında kullanılan, en karışık, karışık olduğu kadar da en çapraşık şahsiyetlerden biridir. Divan şiirine İran kaynaklı olarak girmesine rağmen, kökeni itibarıyla nerden geldiği hususunda tam olarak bir ittifak bulunmamaktadır” (Tökel, 1998: 129).

İçdi Hulûsî yine ol

La’l-i lebinden bir kadeh

Gördü ki Îsâ deminin

Andaki câm-ı **Cem**’i var (51/7)

[Hulûsî, yine (sevgilinin)o dudağının kırmızısından bir kadeh içti. Gördü ki (onda) Îsa'nın nefesi ve Cem'in kadehi var.]

Şair bu beyitte kendisini etken kılarak, sevgilinin dudağının kırmızılığından bir öpücük (bir yudum içki) aldığını, bunun ise Îsâ nefesli olduğunu belirterek Cem’in kadehinden bir armağan olduğunu vurgulamaktadır. Hulusi Efendi, Hz. Îsâ ve Cem kıssalarına telmihte bulunarak anlama canlılık katmıştır. Divan edebiyatında Hz. Îsâ, Mesîh ya da Mesîhâ olarak anılmaktadır. Rivâyete göre üzerinde iğne bulunduğu için göğün üçüncü katında kalmıştır. Burada ise ölüleri vedirilmesi özelliği ile ön plana çıkmaktadır. Sevgilinin öpücüğü, Hz. Îsâ’nın ölülere can vermesiyle eş değer görülmüştür.

Sâkî şarâb-ı la’lin sunup mest olunca cân

N’eyler cihânda artık ârzû-yı câm-ı **Cem** mi kalır (91/4)

[Sâkî kırmızı şarabı sunup can sarhoş olunca, cihanda artık Cem'in kadehinin arzusu mu kalır?]

Burada, sakinin sunmuş olduğu kırmızı şarapla canın kendinden geçtiği ve o

sarhoşluk haliyle Cem'in kadehinin dahi arzulanmayacağı belirtilmiştir. Hulûsî Efendi bu beyitte, şarap, saki, kadeh ve Cem gibi kelimeleri kullanarak tenasüp sanatına başvurmuş anlatımını daha da renklendirmiştir. Bilindiği gibi şarap insanı sarhoş eden türden bir içecektir. Şair ise sakinin sunmuş olduğu bu şarabın özelliklerinin Cem'in kadehi ile dahi kıyaslanamayacağını belirterek yüceltmektedir.

3.3.2.4. Fağfûr

“Eskiden Çin hükümdarlarına verilen bir ünvan veya addır. Çin sanatının en ünlü mamüllerinden biri olan kâse veya porselen nevinden eşyaya da fağfur denir ve kâse-i fağfuri tamlamasıyla kullanılırdı” (Tökel, 1998: 169).

Bir kadem yer değmez her nakd-i hayat meyhânededen

Olsa kadriyle dahi **fağfûr**-ı İskender-misâl (242/4)

[İskender gibi (ya da) Çin hükümdarı Fağfûr gibi kıymetli de olsan, hiçbir hayat nakdi meyhanede kendine bir adım (dahi) yer bulamaz.]

Şair, dünyaya değer vermeyerek meyhaneye gitmeyen kişinin durumuna dikkat çekmektedir. Döneminde artık böyle bir duruma şahit olmadığı için üzüntüsünü ifade etmektedir. Eğer böyle bir şey mümkün olsaydı, bu kişi İskender gibi unvanlı birisi olurdu diyerek sitemini dile getirmektedir.

3.3.2.5. İskender

Edebiyatta, ölümsüzlük iksiri ararken maceraları ile bilinir. Klasik şiirde, Zülkarneyn ile Makedonyalı Büyük İskender genellikle aynı şahıs gibi algılanmıştır. “Hayatları, yaşadıkları bölgeler ve başarıları yönünden birbirlerine çok benzeyen bu kişileri eski tarih, tefsir, edebiyat vs. müellifleri çok defa aynı kişi sanmışlardır” (Pala, 1989: 249). Klasik Türk şairleri, daha çok övülmesini istedikleri şahıslar için İskender ve onun etrafında teşekkül eden anlatılara göndermelerde bulunmuşlardır. Aşağıdaki beyitte de gönül İskender'in aynasına benzetilmektedir:

Gönül âyîne-i **İskender**-âsâ veçhine mir'ât

Dem-â-dem ehl-i dillerdeki dil dildâra nâzırdır (3/3)

[(Ey sevgili); gönül, İskender'in aynası gibi yüzüne aynadır. Her an, âşıklardaki gönül sevgiliye bakar.]

Şair bu beyitte, gönlü İskender'in aynasına benzetmiş ve yüze ayna olarak tutulabileceğini belirtmiştir. Gönül ehli olan kişiler, zaman zaman sevgiliye gönlüyle bakmaktadır. Burada anlatılmak istenilen gönlün kir ve pastan uzak olduğudur. Hatta öyle bir yapısı vardır ki parlaklığı ve her şeyi kusursuz olarak yansıtması ile bilinmektedir. Âşıkda sevgilisine bu gönül aynası ile bakmaktadırlar. Dîvân şiirinde gönül kâbe olarak nitelendirilmiş ve orada dünyalık hiçbir şey bulunmadığı için tüm kötülüklerden arınık bir biçimde ele alınmıştır.

3.3.2.6. Kârûn

Edebiyatta zenginliği ve cimriliği ile öne çıkmış bir karakterdir. Halk dilinde Kârûn gibi zengin olmak, Kârûn kadar mal, mülk sahibi olmak tabirleri sık sık kullanılır. “Kur'an'da adı Firavun ve Hâmân'la birlikte anılan, Mûsâ Peygamber zamanında yaşamış, zenginliği, cimriliği, Allâh'a olan isyanıyla meşhur olmuş ve bunun akabinde de malı ve mülküyle beraber yere geçmiş İsrailoğullarından bir kişi” (Tökel, 1998: 387).

Mekteb-i ilm-i ledünnîden okuyup ârif ol

Yığma şol **Kârûn**-veş dînâr dînâr üstüne (35/971)

[Hakk'ın ilim mektebinde okuyup ârif ol. O Kârûn gibi para üstüne para yığma.]

Şair, ilahi sırları ilim mektebinde okuyup arif olunması gerektiğini öğütleyerek, Kârûn gibi para üstüne para yığılmamasını vurgulamaktadır. Zenginliği ile helak olmuş olan Kârûn dünya malı için kendisini feda etmiştir. Hulûsî Efendi, kendi dönemindeki insanların durumuna dikkat çekerek, nasıl olunması ya da olunulmaması gerektiğini Kârûn karakteri etrafında okuyucuya hissettirmektedir. Asıl birikimin ilim kazanarak sağlanacağı ve dünyevi, geçici kazançların fayda getirmeyeceği belirtilmiştir.

N'ideydin ey gönül **Kârûn**lara Mûsâ mısın yâ ne

N'ideydin ey gönül bî-fâide ömr eyledin ifnâ (1/3)

[Ey gönül; Kârûn'lara Mûsâ mısın yoksa nesen? Ey gönül; faydasız ömür geçirdin çok zarar ettin.]

Hulûsî Efendi burada, gönle seslenerek Kârûn'lara Mûsâ (doğru yol, dost) mısın yoksa başka bir şey mi diyerek hitapta bulunmaktadır. Devamında ise gönle serzenişte bulunarak, faydasız ömrün boş yere geçirildiğinden şikâyet etmektedir. İnsanın dünyaya

bir amaç doğrultusunda geldiğini belirterek ömrünü yararlı işlerle geçirmesi gerektiği doğrultusunda nasihatte bulunmaktadır. Toplum nezdinde de hiçbir şey yapmayan kişi hoş karşılanmaz. Çevresine yararı dokunan ve güzellikler için çaba gösteren kişiler hem toplum tarafından hem de Allâh katında takdire şayandır.

3.3.2.7. Nemrûd

Zalimliği ve kibirli olmasıyla tanınmıştır. “Babil ülkesinin kurucusu sayılan ve Babil Kulesi’ni yaptıran kral olup Hz. İbrahim’i ateşe attırmasıyla ünlüdür. Yaşadığı dönem M.Ö 2640 yıllarına rastlar. Nemrûd, İbrahim Peygamber’i ateşe attırdıktan sonra da iman etmemiştir” (Pala, 2004: 394).

Nemrûd deyerler matrûd deyerler

Merdûd deyerler yârın unutma (13/5)

[Nemrûd derler, kovulmuş derler.Reddedilmiş derler, sevgilini unutma.]

Hulûsî Efendi, sevgilinin unutulmaması gerektiği teması üzerine kurduğu beytinde Nemrud’a telmih yapmıştır. Beyitte kastedilen sevgili, şüphesiz Allah’tır. Nemrud, Allah’a karşı büyüklenerek ona şirk koşmuş biridir. İnkarnı sürdürmüş, kafir olarak ölmüştür. Şair Nemrût’un düştüğü ibretlik durumu örnek göstererek kendisine kovulmuş, reddedilmiş denmesini istemeyen kişinin mutlak sevgili olan Allah’ı unutmaması, onu kalbinden asla çıkarmaması gerektiğini öğütlemektedir. İnsanın dünyaya gönderilme amacını unutmuyarak, âhireti için çaba göstermesi gerektiğine dikkat çekilmektedir.

3.3.2.8. Rüstem-i Zâl

Zâl ve Rüstem, baba oğul olarak İran mitolojisinde geçmektedir. Zâl bütün tüyleri beyaz olarak dünyaya gelmiştir. Efsaneye göre, Zâl ok atması ile ünlüdür. Rüstem ise, divan şiirinde yiğitlik ve gücün simgesi olarak bilinir.

Nefs-i menhusu katl farz-ı yakîndir kullara

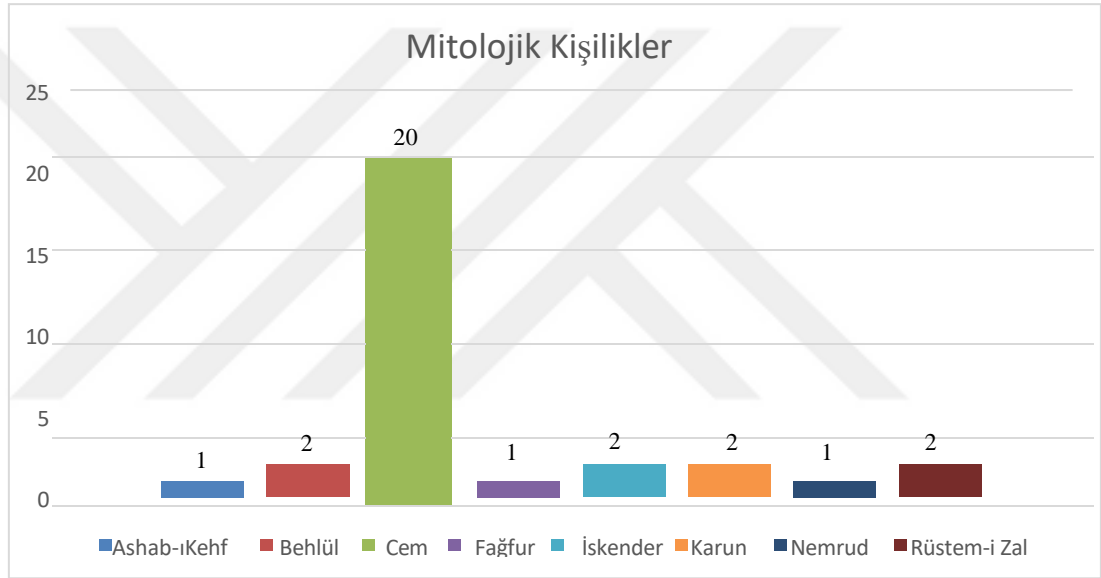
Sende katl-i nefis edip şöyle ki **Rüstem-i Zâl** (263/7)

[Kötü nefsi katletmek, kullara şüphesiz farz oldu. Zaloğlu Rüstem gibi sen de nefsini katlet.]

Şair, uğursuz nefsin yok sayılmasının gerekliliğine değinmektedir. Dönemindeki insanlara sen de nefsini yok say diyerek Rüstem ve Zâl gibi olunulmasını öğütlemektedir.

Nefis uğursuz olarak nitelendirilmiş ve tuzaklarından uzak durulması tembihlenmiştir. Allâh'a giden yolda engelleyici bir etmen olarak insanın en büyük düşmanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılacak iyiliklerden alıkoyar ve insanı günaha sürükler. Onunla mücadele etmenin önemine değinen şair, nefsi öldürmeyi ve yok saymayı en önemli gaye olarak görmüştür. Sevgiliye ulaşmak için birtakım nefsâni arzu ve isteklerden vazgeçilmesi gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Tasavvufta, yaratıcıya kavuşmak için insanın en büyük düşmanı olan nefis ve onun oyunlarına boyun eğilmemesi gerekliliği anlatılmıştır.

Grafik 3.6. Mitolojik Kişilikler

Mitolojik kişiliklerden olan Cem şarabı bulması ile tanınmış ve *Dîvân* içinde ilk sırada yer almaktadır. Diğer tüm mitolojik kişilikler oransal olarak birbirine yakın bir şekilde verilmiştir. Her bir mitolojik kişilik tarihî seyir içerisinde yerini almış ve yüzyıllar boyunca da bununla anılmıştır. *Kur'an*'da da geçen Ashâb-ı Kehf yedi uyurlar olarak da bilinmektedir. Klasik Türk edebiyatında sık sık işlenen bu kıssa birçok mesneviye de konu olmuştur. Behlül kişiliği ise daha çok dinî kıssalarda yer almış ve meczûpluğu ile tanınmıştır. Akıllı ve Allah dostu olan bu kişi dünyaya meyletmeyerek kendisini Hakk yolunda yetiştirmiş bir âlimdir. Fağfûr ise daha çok kâse-i Fağfûr tamlaması ile anılmıştır. İskender ölümsüzlük suyunu bulması ve türlü maceraları ile divan şiirinde çokça zikredilmiştir. Klasik Türk edebiyatında gönül kavramı, genellikle âyîne-i İskender tamlaması ile kullanılmıştır. Karun, çok zenginliği ve cimriliği ile bilinmektedir. "Karun

kıssası zenginliğin gücüne güvenerek, kendini imtiyazlı ve büyük görüp Allâh'a isyan, insanlara karşı haksızlık eden ve sınırı aşanlar için bir ibret tablosudur" (Macit, 2013: 37). Zalimliği ve Hz. İbrâhim'i ateşe attırmasıyla bilinen Nemrûd, kötü yaratılışlı olması yönüyle edebiyatta yer almıştır. Zâl ve oğlu Rüstem İran mitolojisinde yer almış efsânevi karakterlerdendir.

SONUÇ

Klasik Türk şiiri işlediği konular ve beslendiği kaynaklar açısından oldukça zengindir. Arap, Fars ve Türk medeniyetlerinin dil ve kültür birikimini kendi potasında eritebilmiştir. Bu edebiyatın anlaşılması ve anlamlandırılması yönünde çeşitli çalışmalar yapılmış ve hâlen de yapılmaktadır. Bizim de çalışma alanı olarak belirlediğimiz tip ve kişilikler bu yönde ele alınmıştır. *Tarihî, mitolojik, dinî, efsanevî* vb. edebî hüviyete sahip olan bu tip ve kişilikler edebiyat geleneği içinde çokça zikredilmiştir. Tip ve kişilikler konusunun toplumun genel yapısı içerisinde ele alınıp incelenmesi sonucunda, özellikle edebî eserlere yansımış biçimiyle klasik Türk şiirinde yeni açılımlara kaynaklık ettiğini görmekteyiz. Toplumda var olan bir kişiye tip diyebilmemiz için üzerinden uzun yıllar geçmesi gereklidir. Tipler basmakalıp davranışlar sergiler ve devinimsel olmayan bir sürecin ürünüdürler. Kişilikler ise tam tersi bir durumu temsil ederek, zaman içerisinde değişim gösteren bir yapıya sahiptirler.

Metin içerisinde *Tahayyülî ve Tasavvurî* olarak tasarlanmış 25 tipi incelemeye çalıştık. Kişilikler ise, *Tasavvufî, Dinî ve Tarihî/Efsanevî* olarak üç alt başlık altında değerlendirilerek incelenmiştir. Müsbet tipler başlığı altında incelenen; ârif, âşık, mürşid (pîr-i mugân/sâlik), sûfi (sâlik) kutub (gavs), abdâl, deli, rind tipleridir. Ele alınan *Dîvân*'da, ârif tipinin tek kazancının dert ve sıkıntı olduğu vurgulanarak Hakk'ın ilmini öğrenenin yokluk mertebesine ereceği üzerinde durulmuştur. Hulûsî Efendi, dönemindeki âriflere öğüt niteliğindeki sözlerini *Dîvân*'ındaki ele almış olduğumuz beyitler vasıtasıyla iletmektedir. Âşık tipinin ise dünyadan el etek çekip varlık âlemine ait olan her şeyden soyutlanmasının gereği belirtilmiştir. Şair, sıkıntılar karşısında sabretmenin önemine dikkat çekerek dönemdeki insanlara uyarıda bulunmuştur. Mürşid (pîr-i mugân/sâlik) tipinin ise rehberlik görevi üstlendiği belirtilerek onun yolundan gidilmesinin öneminden bahsedilmektedir. Hulûsî Efendi, Allâh'ın varlığının bilinmesi ve gönlün hoş edilmesinin ancak bir mürşit yardımıyla mümkün olacağını belirtmiştir. İnsanlara öğüt mahiyetindeki bu sözler, yol gösteren bir rehber eşliğinde hareket etmenin önemine dikkat çekmektedir.

Hulûsî Efendi, mutasavvıf bir şair ve geleneğin temsilcisi olarak *Dîvân*'ını tasavvufî ölçüler çerçevesinde kaleme almıştır. Onun ele almış olduğu tipler âşık ve sevgili, kul ile yaratıcı arasındaki ilişkiden ibarettir. Beyitler zaman zaman beşerî boyutuyla anlamlandırılırsa ağırlıklı olarak tasavvufî yönüyle ön plana çıkmaktadır. Bu

yüzden yorumlanan beyitler çoğunlukla tasavvufi edaya uygun olarak dile getirilmiştir. *Dîvân*'dan örnek olarak seçilen beyitler, toplumdaki insanlara bir nevi uyarı mahiyeti taşımaktadır. Onlara, dünya malına uyarak yaratıcının varlığının unutulmaması gerektiği hatırlatılmaktadır. Şair gidişatı kötü olan durumlara ise, bir nevi sûfi (sâlik) tipi üzerinden reçete yazarak bozuk durumun ancak onun önderliğinde düzeleceğini belirtmektedir. Hulûsî Efendi, toplumda bu tarz özelliklerle ön plana çıkmış tiplerin sözünün dinlenilmesine vurguda bulunmuştur. Kutb (gavs) tipi ise, meydana geldiği toplulukta en üst mertebeyi temsil etmektedir. Şair, en yüce mertebede bulunan bu tipin özelliklerine dikkat çekerek, O'nun şanına yakışır işlerde bulunduğu ve çalışkan olmasıyla takdire şayan bir tip olduğu üzerinde durmaktadır. Diğer insanlarında, tıpkı kutup tipi gibi olması gerektiği *Dîvân*'daki beyitler vasıtasıyla okuyucuya sezdirilmektedir. Abdâl tipinin, âşîğın vasıflarını yerine getirdiği ve dert ehli bir kimse olduğu belirtilmiştir.

Hulûsî Efendi, insanın varlık ve benliğinden soyutlanarak, yokluk hırkasının giyilip aşk yükünün hamalı olunması gerektiğini öğütlemektedir. Deli tipi ise sevgilinin saçlarını zincir yaparak, kendisini çöllerde gezen Mecnûn'a (âşîğa) benzetmiş ve onunla özdeşleştirilmiştir. Şair, rind tipi üzerinden dünya hayatında nasıl bir yaşam sürülmesi gerektiğinin cevaplarını sunmaktadır. Rind kişilikli olunulması ve çıkar gözetilmeksizin anın yaşanılmasının önemini vurgulamıştır. *Müsbet tipler* başlığı altında değerlendirilen bu tipler, toplumun her kesiminden insan grubunu yansıtmakta olup bu yönüyle de oldukça önem arz etmektedir. Toplum içerisinde uzun süre yaşayarak varlığını kanıtlamış olan bu tipler, metinleri anlamlandırma noktasında en önemli noktayı temsil etmektedir.

Toplumda menfileşmiş olarak kendisine yer edinmiş, adû, ağyâr, rakîb, münâfık, kâfir, zâhid, câdû gibi tipler ise ikinci alt başlık altında değerlendirilmiştir. Bunlar genelde toplum tarafından olumsuz olarak karşılanan ve hoş görülmeleyen davranışlar sonucunda oluşmuşlardır. Olumlu ve iyinin zıddı olarak var olan bu tipler, metinde genellikle âşık ve sevgiliyi ayırıcı bir etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Adû ve ağyâr tipi, sevgili (Allâh) dışındaki her şeyi ifade etmektedir. Âşık (kul) ve sevgili (Allâh) arasına giren, onları birbirlerinden uzaklaştıran her şey düşman, yabancı olarak bilinmektedir. Hulûsî Efendi, sevgilinin/Allah'ın gerçek anlamda tanınmadığından şikâyet edip, bu durumun doğru bir davranış olmadığını belirterek düzeltilmesi gerektiğini öğütlemektedir. Şair sosyolojik bir eleştiride bulunarak, dönem içerisindeki insanların durumunu yansıtmıştır. Adû ve ağyâr tipi aracı kılınarak, topluma mesaj verilmiştir. Rakip tipi ise yine, âşık ve

sevgili arasındaki en büyük engeli temsil etmektedir. Dîvân şiirinde; Âşık, sevgili ve rakip üçlüsü sıklıkla şiire konu edilmiştir. Hulûsî Efendi de *Dîvân*'ında rakip tipine yer vererek, bu tipin kıskanç ve iftiracı olmasını eleştirmektedir. Toplum yapısı hakkında çıkarımlarda bulunacak olursak eğer; dönem içerisinde rakip tipinin arttığı ve bu durumdan şikâyet edildiği anlaşılmaktadır. Münâfik tipine bir beyitte yer verilerek, İmam Câferi Sâdık yolundan gitmeyenlerin münâfik olarak nitelendirileceği belirtilmiştir. Şair münâfik tipi üzerinden, bir velinin yolundan gidilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Kâfir tipi, seçilen örnek beyitlerde insafsızlığı ile ön plana çıkmıştır.

Dîvân'da fazlaca örneği olan, rind tipinin tam tersini oluşturan zâhid dîvân şairleri tarafından riyâkarlıkla suçlanan ve sevilmeyen bir tiptir. Menfaatleri doğrultusunda hareket eder ve cennet arzusuyla ibadette bulunur. Hulûsî Efendi, zâhid tipi üzerinden dönemdeki hocalara uyarıda bulunarak onların nasıl olmaları/olmamaları gerektiği üzerinde durmaktadır. Câdû tipi ise, sevgili ile bağdaştırılarak anlatılmıştır. Sevgilinin âşığın canını bir cadı gibi esir aldığı belirtilerek, onun acımazlığına dikkat çekilmiştir. Sevgilinin süzgülü bakışları âşığın canına ok gibi saplanmış ve onu hasta etmiştir. Bundan dolayı sevgili cadı tipi ile nitelendirilmiştir.

Temsili/Sembolik şeklinde nitelendirdiğimiz tipler ise, anlatılmak istenilen duygunun muhataba iletilme noktasında taşıyıcı görev üstlenmektedir. Klasik şiirde sık sık kullanılan bülbül ve pervâne, âşığı simgelerken; gül ile şem' ise sevgiliyi sembolize etmektedir. Bülbül yaratılış itibarıyla âdeta bir âşığı andırdığı için onunla bütünleştirilerek anlatılmıştır. Gül ise sevgili ile bağdaştırılmış ve âşığına (bülbüle) naz ederek, kırmızı rengini onun kanlı gözyaşlarından almıştır. *Dîvân*'da ele alınan her bir tip konunun akışı içerisinde ele alınmış ve şiirin anlamını kuvvetlendirmiştir. Hulûsî Efendi, incelemiş olduğumuz *Temsili/Sembolik* tipler üzerinden âşık ve sevgili tiplerinin sosyal hayattaki konumlarına dikkat çekmiştir.

Kişilikler ise, metnin bağlamı içerisinde dönemseller özellikleri de göz önünde bulundurularak ayrıntılı bir şekilde irdelenmiştir. Ele alınan her bir kişiliğin, sosyal yapı hakkında ipucu taşıdığı ve ait olduğu toplumun değerlerini yansıttığı dikkatleri çekmiştir. Toplumun aynası olan ve ondan iz taşıyan her bir kişilik, üç ana başlık altında ele alınmıştır. Bunlar; *Mutasavvıf*, *Dinî* ve *Tarihî/Efsanevî* kişilik şeklinde isimlendirilmiştir. Hallâc-ı Mansûr, Seyyid Hulûsî, İbrahim Bin Edhem ve Somuncu Baba gibi kişiler

Tasavvufî kişilikleri temsil ederken, Hz. Peygamber, Dört Halife, Hz. Âdem, Hızır, Lokman vb. kişiler ise *Dinî* kişilikleri temsil etmektedir. Leylâ ile Mecnûn, Ferhâd ile Şirîn, İskender, Cem ve Zâl gibi daha birçok kişilik ise *Efsanevî/Mitolojik* kişilikler başlığı altında değerlendirilmiştir.

Malatyalı mutasavvıf bir şair olan Osman Hulûsî Efendi'nin mutasavvıf ve din ile olan ilgisi eserinde belirgin bir şekilde dikkatleri çekmektedir. Bu çalışma, alanda sayıları kısıtlı tip ve kişilik bazlı yeni çalışmalara kaynaklık etme gayesi ile kaleme alınmıştır. Osman Hulusi Ateş'in eserinin daha geniş bir perspektifle incelendiğinde, birçok özgün çalışmaya konu olacağı kanaatindeyiz.

DİZİN⁷

Abdâl, 5

Adû, 51

Ağyâr, 51,52

Ârif, 6

Ashâb-ı Kehf, 98

Âşık, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 70

Behlûl, 98

Bülbül, 58,59

Câdû, 53

Cem, 99

Çâr-yâr, 88

Deli, 24, 25, 26

Derviş, 27, 28

Fağfûr, 99, 100

Ferhâd ile Şîrîn, 93, 94

Gül, 60, 61

Hallâc-ı Mansûr, 67, 68

Hz. Âdem, 74,75

Hz. Eyyûb,75

Hz. Fâtıma, 88

Hz. Hüseyin, 89

⁷ Sadece şunlar dahil edilmiştir: Abdal, adû, ağyâr, ârif, Ashâb-ı Kehf, âşık, behlûl, bülbül, câdû, Cem, Çâr-yâr, deli, derviş, Fağfûr, Ferhâd ile Şîrîn, gül, Hallâc-ı Mansûr, Hz. Âdem, Hz. Eyyûb, Hz. Fâtıma, Hz. Hüseyin, Hz. Hızır, Hz. İbrahim, Hz. İlyâs, Hz. İmrân, Hz. İsâ, Hz. Lokmân, Hz. Meryem, Hz. Muhamed Mustafâ, Hz. Musâ, Hz. Nûh, Hz. Süleymân, Hz. Ya'kûb, Hz. Yûsuf, İbrahim Bin Edhem, İskender, kâfir, kâmil, Kârûn, kutub, Leylâ ile Mecnûn, münafık, mü'min, mürid, mürşid, Nemrûd, pervâne, rakip, rind, Seyyid Hulûsî, sevgili, sûfi, Somuncu Baba, şem, Tâceddin-i Veli, vâiz, Vâmık ile Azrâ, zâhid, Rüstem-i Zâl.

Hz. Hızır, 90, 91

Hz. İbrahim, 76

Hz. İlyâs, 76

Hz. İmrân, 91

Hz. İsâ, 77, 78

Hz. Lokman, 91, 92

Hz. Meryem, 92, 93

Hz. Muhammed Mustafa, 79, 80

Hz. Mûsâ, 81

Hz. Nûh, 78

Hz. Süleymân, 82

Hz. Ya'kûb, 83, 84

Hz. Yûsuf, 86, 87

İbrahim Bin Edhem, 68, 69

İskender, 100

Kâfir, 53, 54

Kâmil, 29

Kârûn, 100, 101

Kutub, 30, 31

Leylâ ile Mecnûn, 94

Münâfik, 54

Mü'min, 31, 32, 33

Mürîd, 33, 34, 35

Mürşid, 35, 36, 37, 38

Nemrûd, 101

Pervâne, 61, 62, 63

Rakip, 54, 55, 56

Rind, 39, 40, 41

Seyyid Hulûsî, 70,71

Sevgili, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47

Sûfî, 47, 48,49

Somuncu Baba, 71,72,

Şem', 63, 64

Tâceddin-i Veli, 72

Vâiz, 49, 50

Vâmık ile Azrâ, 96

Zâhid, 56, 57, 58

Rüstem-i Zâl, 102

KAYNAKÇA

- Ahlatcıoğlu, B. F.(2018). *Hz. Peygamber'in Estetik ve Güzellik Anlayışı*. Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi, S.B.E.
- Akkuş, M. (1995). *Nef'i Dîvânı'nda Tipler ve Kişilikler*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Akkuş, M. (2002). "Tarihi ve Edebi Bir Kişilik Olarak Nevâi ve Nevâi'nin Eserlerinde İnsan Problemi". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 19, s.123-132.
- Akkuş, M. ve A.Yılmaz (2006). *Mektubât-ı Hulûsî-i Dârendevî*. İstanbul: Nasihat Yayınları.
- Akkuş, M.ve A.Yılmaz (2013). *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*. İstanbul: NasihatYayınları.
- Aktepe, O. (2008). "Hz. Âdem'in Peygamberliği". *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Dergisi*. s. 247-271
- Albayrak, N.(1995). "Ferhad ve Şirin". *TDV İslam Ansiklopedisi* , Cilt 12, s. 388-389.
- Alper, H. (2002). "Nifak ya da İmanda Çatışma (Kur'an-ı Kerim Bağlamında Nifak Psikolojisi Üzerine Bir İnceleme)". *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2002/1), s. 5- 24.
- Ateş, Z. Ş. (2007). *Osman Hulusi Ateşve Seyr u Sülûk Metodu*. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi S.B.E.
- Aydoğdu, E. (2018). *Ahmed bin Hemdem Kethüda Süheyli Dîvânı'nda Tipler ve Kişilikler*, Yüksek Lisans Tezi, Düzce Üniversitesi S.B.E.
- Ayverdi. İ. (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. Kubbealtı Lugatı.
- Babür, Y. (2021). "Dîvân Şiirinde İlk Dönem Bazı Veli ve Mutasavvıflar". *Türkiyat Mecmuası*, 31/1, s. 123-157.
- Batıslam, H. D. (2013). "Dîvân Şiirinde Rakip ve Leylâ Hanım'ın Rakip Gazeli". *Turkish Studies-International For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/13 Fall, 21-35.
- Cebecioğlu, E. (2005). *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Anka Yayınları.
- Çelik, M. F. (2019). *Klasik Türk Şiirinde Tipler*. Doktora Tezi. Kocaeli Üniversitesi S.B.E.
- Çelik, M. F. (2020). "Klasik Türk Şiiri Odağında Tip ve Tip ile İlgili Yaklaşımlar". *Sosyal*

- Bilimler Dergisi*. Yıl: 7, Sayı: 44, 302-310.
- Çelik, M. F. (2021). "Azmiade Haleti Divanı'nda Melamet Ehli Olarak Âşık." *Rumeli Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* (22). 556-567.
- Çelikkaya, A. (2017). *Osman Hulûsî Efendi'nin "Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî" Adlı Eserinde Kur'an Âyetlerine Yaklaşımı*. Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi. S.B.E.
- Çetinkaya, Ü. (2008). *Aşk Mesnevilerinde Kadın Yusuf u Züleyha ve Husrev ü Şirin Mesnevileri*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi S.B.E.
- Çınar, E. (2019). "*Azîz Mahmûd Hüdâyî'de Mürid Mürşid İlişkisi*". Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, S.B.E.
- Çubukcu, H. (2019). "İslam Tasavvufunda Hz. Meryem". *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Ağustos-2019 Cilt: 11 Sayı:2 (24), 559-572.
- Devellioğlu, F. (1988). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Durmaz, G. (2005). "Dîvân Şiirinde Rind". *U. Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 8, s. 57-76.
- Duru, N. F. (2016). "Klasik Türk Şiirinin Dejenere Tiplerinden Vâiz". *SEFAD*, (35): 197-234.
- Doğan, M. (2015). *Leylâ ve Mecnûn Metin, Düzyazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar*. İstanbul: Yelkenli Yayınevi.
- Ekici, H. (2018). "Kâmî Divanında Rakip Tipi ve Rakip ile İlgili Tasavvurlar". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 7/2, 877-889.
- Elmacı, B. (2015). "İstanbul Eşref Dîvânı'nda Rind ve Zâhid Tipleri". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 8, 139-162.
- Eren, K. F. (2017). "Rifâ'i'nin Bülbül-nâmesi Üzerine Bir İnceleme". *Dîvân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 19, İstanbul 2017, 59-76.
- Erdinç, A. (2013). *Mehmet Kaplan'ın Edebî Tahlil Metodu*. Yüksek Lisans Tezi. Gaziosmanpaşa Üniversitesi S.B.E.
- Esen, M. (2011). "Hz. İbrahim'in İmânı ve Tevhid Mücadelesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52:2, s. 111-128.
- Felek, Ö. (2007). *Fehim-i Kadim Divanı'nın Tahlili*. Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi S.B.E.
- Fırat, B. (2020). *Yusuf Suresi'nin Sosyolojik Analizi*. Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ

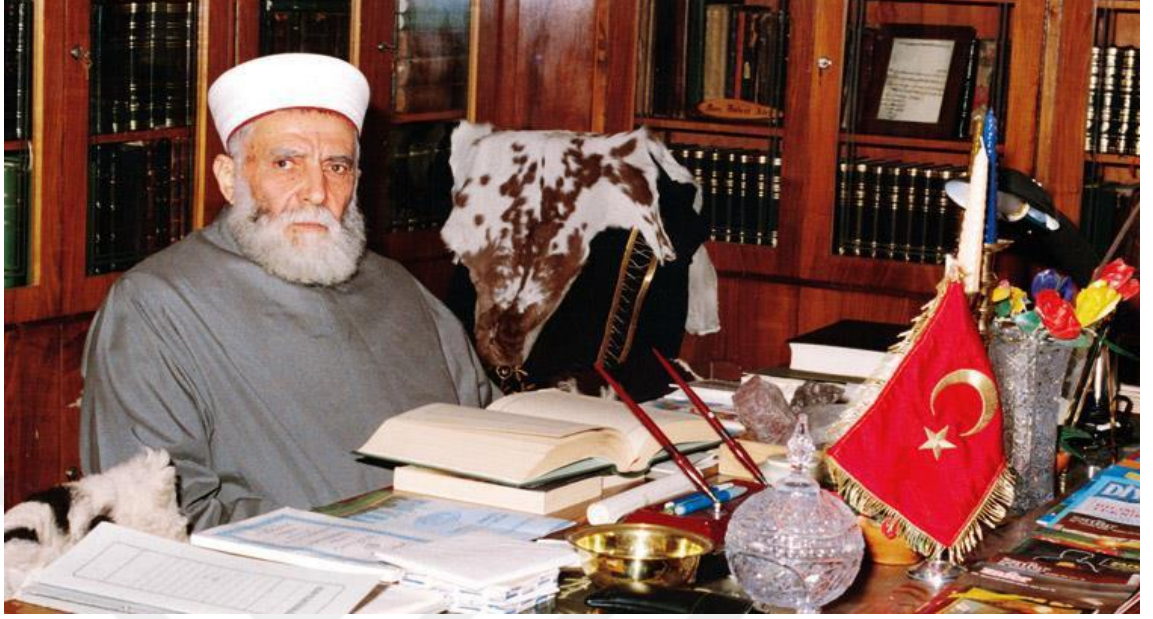
Üniversitesi.

- Gider M. ve Çiftçi S. (2021). “Âşık-Sevgili Tasvirlerine İlişkin Karşıtlıkların Gazellerdeki Yansımaları”, *International Journal of Filologia*, 4/6, 101-128.
- Gölpınarlı, Y. (2004). *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri: İnkılap Kitabevi*.
- Gül, H. (2008). *İbrahim Bin Edhem Ve Tasavvuf Tarihindeki Yeri*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi S.B.E.
- Hoşab, A. M. (2017). “Sırrî Rahile Hanım Dîvânı’nda Dini Kişilikler”. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 29, s. 227-263.
- İlhan, B. (2016). “Sehî Bey Dîvânı’nda Dinî Tipler”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 6, 82-105.
- İspir, M. (2017). “Münîrî’nin Gülşen-i Ebrâr ve Maden-i Esrâr Mesnevisi’ndeki Tipler ve Kişilikler”. *ETÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED)*, II/3, 13-44.
- Kaplan, M. (2005). *Tevfik Fikret (Devir-Şahsiyet-Eser)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kaya, B. (2020). “Leyla Hanım Ve Şeref Hanım Divanı’nda Âşık, Sevgili Ve Rakip Tasavvuru”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 13, 71.
- Karaca, D. (2018). “Klasik Türk Şiirinde Şem ve Pervane Kullanımları”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 11, 61.
- Kayaokay, İ. (2017). *Klasik Türk Şiirinde Nefs*. Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi S.B.E.
- Kesenceli, R. (1997). *Darende’de Medfun Büyük Zatlar*. Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi, Yıl: 3/Sayı: 12, 30-32.
- Kasırga, M. (2016). *Yûsuf ile Züleyhâ Mesnevîlerinde Yâkub Peygamber*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi S.B.E.
- Kiraz, S. (2014). “Türk İslam Edebiyatında Bir Peygamber Portresi: Hz. İsa”. *Ekev Akademi Dergisi*, S. 60. s. 261-280.
- Köksel, B. (2019). “Halk İslam’ı Bağlamında Somuncu Baba İle İlgili Halk Anlatıları”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 12/68. s. 227-232.
- Levend, A. S. (1984). *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul, Enderun Kitabevi.
- Macit, Y. (2013). “Psiko-Sosyal Açından Karun Kıssası (Ekonomik Olguların Tutum ve Davranışlara Etkisi)”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. C. 13, 33-68.

- Nural E. ve Durguter H. (2012). “Hz. Muhammed Sallallahü Aleyhi Vesellem'in Eğitim Liderliği”. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 1, s. 26-53.
- Öngören, R. (2011). “Tasavvuf” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 40, s. 119-126.
- Öztürk, M. (2017). “Dîvân'ı Bağlamında Fuzûlî'de Sevgili Kavramının Beşerî ve İlahî Boyutları ile Sevgiliden Şikâyet”. *Kadim Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, S. 1, 41-59.
- Pala, İ. (2004). *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Uludağ, S.(2012). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: KabcacıYayıncılık.
- Uludağ, S. (1992). “Bâyezîd-i Bistâmî” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 5, s. 351-352.
- Uludağ, E. (2019). “Sâlih Baba Dîvânı'nda Tipler ve Kişilikler”. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. Cilt 2, S. 912-987.
- Uludağ, E. (2020). “Bir Güzellik Unsuru Olarak Fuzûlî'nin Gazellerinde Saç”. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. Cilt 3/1, s. 241-294.
- Uzun, M. İ. (1994). “Ebced”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: C. 10, s. 68-70.
- Üstüner, K. (2007). *Dîvân Şiirinde Tasavvuf*. Ankara: Birleşik Dağıtım Kitabevi.
- Sevimli, E. (2020). “Klasik Türk Şiirinde Melâmî İbadet Anlayışının Terennümleri”. *Dîvân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. S. 25, s. 867-916.
- Sağlam, A. (2016). “Nigâri Dîvânında Rind ve Zahid”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 17, 267-282.
- Şahin, H. (2009). “Somuncu Baba”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: C. 37, S. 377-378.
- Şahin, K. Ş. (2011). “Sevgilinin Güzellik Unsurlarından Saç ve Saçın Âşık Üzerindeki Etkisi”. *Turkish Studies-International Periodical For The Langues, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6/3: 1851-1867.
- Şener, H. ve Akatay, K. (2018). “Fuzuli'nin Türkçe Divanı'ndaki Gazellerinde Gönül”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 28, S. 2, s. 77-95.
- Şentürk, A. A. (2015). “Manzum Metinler Işığında Bir Kalender Dervişinin Profili”. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10/8: 141-220.
- Tombak, S. A. (2019). “Klasik Türk Şiirinde Dehrî Tipi”. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, s. 613-633.

- Topçu, F. (2019). “Fuzuli’nin Rubailerinde Âşik Tipi”. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*. S. 16, s. 410-427.
- Tökel, D. A. (1998). *Divan Şiirinde Mitolojik ve Efsânevi Şahıslar*. Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi S.B.E.
- Ulu, M. (2021). “Şeyh Hâmid-i Velî (Somuncu Baba) ve Silâhü'l-Mürîdîn Adlı Eseri”. *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD)*, Cilt 5, S. 1. s. 135-146.
- Ümütlü, S. (2018). *Bir Kur'an-ı Kerim Kıssasının Romana Dönüşümü: Yusuf Kıssası Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Çorum: Hitit Üniversitesi.
- Yazıcı, T. (1994). “Derviş”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 9, 188- 190.
- Yılmaz, M. (2013). *Kültürümüzde Âyet ve Hadisler*. İstanbul: Kesit Yayınları.

EKLER⁸

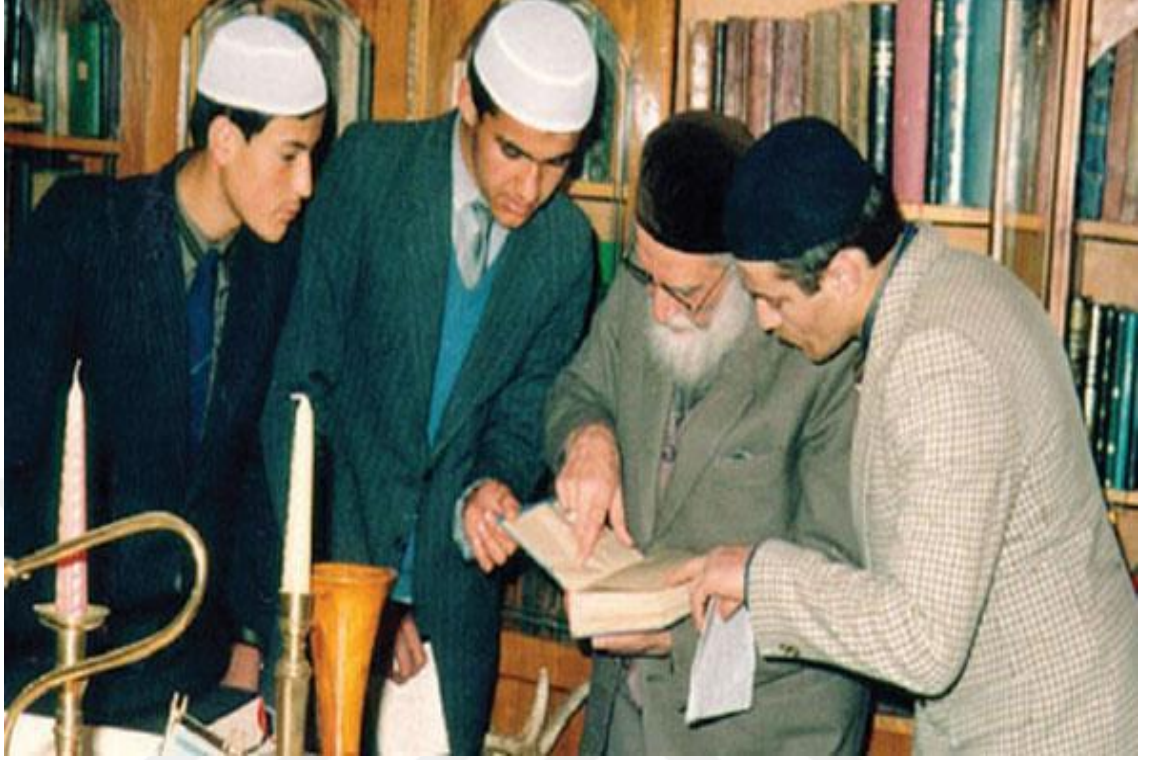

Osman Hulûsî Ateş'in kütüphanesinden bir kesit.

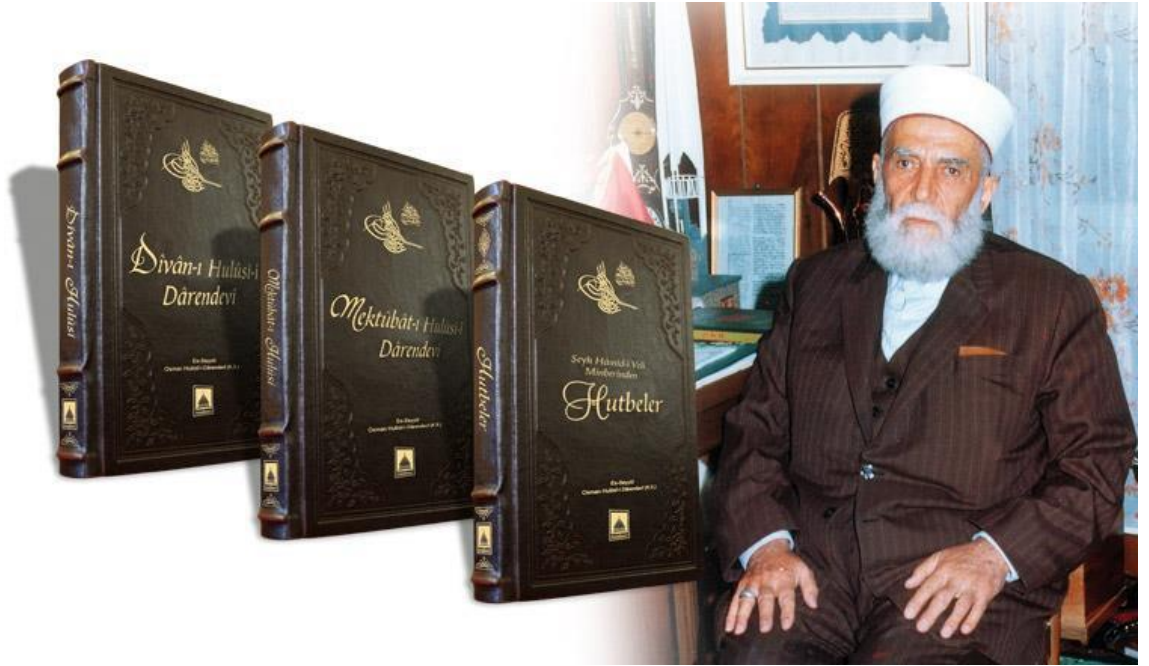

Hulûsî Efendi'nin İmam-Hatiplik yaptığı yıllardan.

⁸ Görseller <https://somuncubabaturbesi.com/hulusi-efendi-kimdir/> adresinden alınmıştır.

Öğrencileri ile ilim yolunda iken.

Ömrünü ilime adanmış mutasavvıf bir kişilik.